

HEGEL MANTIĞI ve ÇAĞIMIZ

C. A. Emge

İLYA

İLYA YAYINEVİ

**İLYA
FELSEFE DİZİSİ**

Kitabın orijinal adı
"Hegel's Logik und die Gegenwart"

© 5846 Sayılı Yasaya göre tüm hakları
İlyayayinevine aittir.

ISBN : 975-8631-19-5

Birinci Basım
2001-İzmir

Yapım
İLYA AJANS

Baskı
İLYA MATBAASI

**İLYA BASIM YAYIN VE ÖZEL EĞT.HİZ.
SAN. TİC. LTD. ŞTİ.**

MERKEZ: İnönü Cad. No:623/2

Tel:232 246 69 20 Hatay/İZMİR

ŞUBE:1145/7 Sok. Uzbek 1 İşhanı No:2/G

Tel:232 449 66 11 Yenişehir/İZMİR

HEGEL MANTIĞI VE ÇAĞIMIZ

C.A. EMGE

Almancadan Çeviren
Kemal BAHADIR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
-------------	---

I- Hegel Anlayışının Tanımı

1- Giriş	9
2- Yöntem Üzerine	13
3- Malzeme	17
4- Mantıksal Olan ve Ontolojik Olan	23
5- Mantığın Genel Sınıflandırılması	33
6- Başlangıç Sorunu	37

II- Çağımız İçin Taşıdığı Önem Üzerine

1- Felsefî Görev ve Hegel Anlayışı.....	43
2- Anlam Talebinin Özel Anlamının Basit Anlamda Ortadan Kaldırılması	51
3- Salt Sistematik Eğilim	73
4- Mutlak Anlam Talebi	79

AÇIKLAYICI BİLGİLER	85
---------------------------	----

ÖNSÖZ

Günümüzde Hegel'e gittikçe daha çok önem veriliyor; ondan dinsel, salt metafiziksel ya da eleştirel doğanın çeşitli motifleri hakkında yardım umuluyor. Hegel'in koleradan ölümünün ardından neredeyse bir asır geçti.* Daha çocukluğunda olağanüstü hassaslığıyla çağının bilgi birikimini öğrenmişti. Bu bilgiler hızla aşıldı ve büyük bölümü artık sadece tek tek bilim dallarının tarihçileri için önem taşıyor. O halde bugün Hegel'in bize anlatacağı şeyler böyle bir bilgi birikimi olamaz. Sonuçta bu, kendisine sunulan bilgi birikimiyle hareket etmesi gibi, yani sürekli gelişim içinde keşfettiği düşünceyi ide olarak öne sürmesi ve ancak zamanla elde edeceği araçlar sayesinde çözümünü deneyeceği *görev* gibi değil fakat genelleştirdiği ve biçim verdiği spesifik sanat alanında görülen bir tarz gibi olabilir. Maddenin felsefi olmayan araştırma yöntemini belli bir biçimde ele almak için hareket ettiği sanat alanında felsefenin sonsuz değerini de görürüz. Bazı koşullar altında öğrenilen beceri, pasif olarak bilgi birikiminden basitçe edinilen bilgilerden temelden farklıdır, yani bize bir filozofun kalıcı değeri olarak görünür. Bir filozof

* Bu kitabın yayınlandığı 1927 yılında George Wilhelm Friedrich Hegel'in (1776 - 1831) ölümünün üzerinden 96 yıl geçmişti. (Ç.N.)

uğraşında bu yöntemi ne kadar çok öne çıkarırsa ve çağının bilgi birikimini ne kadar çok örnekle açıklarsa o kadar önemlidir. Bu bakış açısına göre Hegel bizim için en önemli ve aynı zamanda en az araştırılmış felsefi bir gerçektir.

Bir filozofun gerçek yöntemi kendini bilinçli düşünme faaliyeti sırasında gösterir. Yöntem hakkında, özellikle mantığın görevi hakkında söylenenler göze çarpar.

Gerçek yöntem uygulanışı sırasında ortaya çıkar. Tek tek şeyler, günümüzde geçmişin somut önyargılarına bağımlı olsa da ve bu yüzden aşılmış sayılması gerekse de, burada onlar hakkında söylenenler önemlidir. Ama felsefe yöntemine bilinçle yaklaşma, bu yöntemin gerçek uygulanışını gösterdiği için, Hegel'in sadece *basitçe felsefe* yapma görevine değil, *felsefe yapmanın ilk sorunu olan görev*, yani mantık, üzerine yaptığı çalışmalara bakmak lazımdır.

Biraz sonra okuyacağımız bölümler yazarın Jena üniversitesinde 1925/26 kış sömestresinde verdiği derslerin konularından oluşmaktadır. Bu seminer, dinleyicilerin günümüzün felsefi durumuna bir dayanak bulabilmeleri için, Hegel terminolojisinin ardından, onun şimdiye kadar çok az araştırılmış temel çalışmasını, yani büyük mantığını eleştirel bir biçimde ele almalarını sağlamayı hedefliyordu. Burada anlatacağımız ve derleme için gerek duyulan yeniden biçim verilmiş uygulamalarda aynı şeyi hedefliyor.

I. HEGEL ANLAYIŞININ TANIMI

1. GİRİŞ

Yıllardır felsefenin karmaşık oluşu ve buna bağlı genel bilinç durumu, burada bizleri inceleyeceğimiz Hegel düşüncelerinin nasıl ele alınması gerektiği konusunda birkaç söz söylemeye zorluyor. Hegel mantığının konusu ilk etapta *mantıksal olan* ve *ontolojik olandır*. Peki bu kavramlar ne anlama geliyor?

Mantıksal olanda, aynı türden biçimlerle olan ilişkiyle birlikte sadece objektif anlamda* bir yargı önermesi düşünmek gerekir. Örneğin: “ $3 \times 3 = 9$ ” ya da “şeker tatlıdır” gibi önermeler. Doğruluk sorusu bu tarzdaki her “önerme” ile ilişkilendirilebilir. Bu önerme doğru ya da yanlış olabilir ve zorunlu olarak ya doğru ya da yanlış olması gerekir. Objektif “anlam”ın ve kastedilen şeyin, bu önermelerin şu veya bu insanda ortaya çıkan ya da düşünülen gerçek yaşamsal olaylardan ayrı tutulması gerekir. Değişik kişiler aynı yargı önermesi hakkında objektif biçimde konuşabilirler, oysa sübjektif olarak yaşanan olaylar farklı kişilerde farklılıklarını korumaya devam eder. Demek ki, objektif anlamda yargı önermeleri hiçbir zaman *yargılamakla*, yani öznedede bir süreç

* Burada düşünce derken birçok insanın aynı düşünceye sahip olduğu bahsediliyor, Bolzano buna basitçe “önerme” demiştir.

olarak düşünmekle karıştırılmamalı. Bu düşünme bir bilinç davranışı olarak tanımlayıcı veya davranış psikolojisinin konusudur.

Aynı şekilde, çoğu zaman yargı olarak tanımlanan *ifadenin* biçimi, anlatım ve dilsel biçim burada bizi ilgilendirmeyen özel bir bilimin konusudur. Demek ki, mantıksal olanın alanı kendi temel kavramıyla, yani objektif anlamda yargı önermesiyle belirleniyor. Hegel mantığı, ilk etapta yargı önermelerinin değişik çeşitlerini ve bu çeşitlerin kendi aralarındaki ilişkilerini, taleplerini ve gerçekleşme koşullarını ele alıyor. Bununla birlikte Hegel felsefesinin ve döneminin anlaşılmasını güçleştiren şey, çok şüpheli yaklaşımdır. Ben, "ben" kelimesini kullandığımda çeşitli ben* kavramından hangisinin kastedildiği konusunda bir araştırma yapılması gerektiği gibi, "akıl" (Vernunft) kelimesi için de bir araştırma yapılması gerekir. Hegel, örneğin görünürde bilinç gibi kavramlara bağlı olan sübjektiflikten kurtulmak için çoğu zaman "düşünmek"ten, yani "sonsuz, yani sonlu bilince bağlı olmayan düşünceden" bahsediyor.

Ontolojik olanın mantıksal olana göre tanımı nedir? Mantıksal olan objektif anlamda yargı önermesinin alanını tanımlıyor, ontolojik olan ise, konunun durumunu ve alanını, örneğin "3 x 3 = 9" veya "şeker tatlıdır" gibi önermelerde 3x3 ün 9 ettiğini ve şekerin sahip olduğu özelliği tanımlıyor. Demek ki, ontolojik olanın alanı temel kavramıyla, yani var olan, varlığını sürdüren ve nesnel olan şeylerle basitçe tanımlanıyor. Bazen metafizik de denilen ontoloji, temel kavramla

* Mantık hakkında ön konuşma, Lasson cilt 56, s.6

çeşitli temel kavram biçimlerini ve bu biçimlerin kendi aralarındaki ilişkiyi ele alıyor.

Peki *mantıksal olanın ontolojik olana göre* tanımı nedir? Belli ki yargı, nesnel olanı ve o anki durumu, yani hayali ilüzyonları değil de, somut şeyleri ele almayı talep ediyor. Nesnel şeylerin sadece ilişkili oldukları yargı önermelerinin doğru çıkması halinde kavranılabileceği konusu fazla itiraza gerek duyulmadan kabul edilebilir. Bunun dışında bu tür yargı önermelerinin doğruluğunun sadece yargı önermeleri sayesinde sınanabilir, yani ontolojik olan şeyler, mantıksal olan şeyler dışında sadece doğru yargı önermelerinin bulunduğu bir sistemde anlaşılabilir. Bu bağlamda yanlışlıkla idealizm diye de adlandıran mantıkcılık haklı olarak ebediyen var olacaktır. İnsanlara töz konusunda nasıl doğru önermeler kazandıracağımız ve bu konu hakkında nasıl daha emin bilgi edinebileceğimiz sorusu, tözün yapısını sadece tecrübeyle tespit etmeyi dikkate almakla yetinmeyen özel bir bilimin; yani bilgi teorisinin konusudur. Burada böyle bir bilgi teorisini ele almayacağız. Şimdi Hegel'in büyük mantığında, mantıksal olanla, ontolojik olanın ve her birinin araştırılmasıyla birlikte vazgeçilen alanlar arasında ne gibi bir ilişki olduğu daha iyi anlaşılıyor. Bununla birlikte Hegel düşüncelerinin anlaşılabilceği konum sağlam bir zemine oturmuş gibi görünüyor.

2.

YÖNTEM ÜZERİNE

Burada söz konusu olan, objektif anlamda yargı önermelerinin, olgu talebi için uygun olarak kavranması mümkün olabilir miydi sorusudur. Burada söz konusu olan şey, ide diye de anılan şey, yani yargı önermelerinin koşulları olan *görevdir*.

Hegel bunu şöyle cevaplıyor: Bu yalnız "içeriğin kendiliğinden hareket eden ve aynı zamanda kendi doğruluğunu önce kendi ortaya koyan ve yaratan içeriğin kendini yansıtan doğası olabilir".

Ama sonunda insani bilinç eylemlerinde (gerçek yargı içinde doğru yargı önermelerinin yaşanacağı) türünden önermelerin gerçekleşeceği, ayrıca (bu tür yargı önermelerinin en sonunda kendi koşullarını ve koşul ilişkilerinin kendisini bilgi olarak yaşaması) biçiminde anlaşılan bir doğruluğa ulaşılacağına önce gözardı edilmesi gerekir.

Buna ek olarak tamamlanmış, mantıksal bir bilimin uygulanmasının söz konusu değil, aksine ilk olarak kendisini gerçekleştirmesi söz konusudur, çünkü gerçekte önermenin garantisi idesi olarak gerçekte *yalnız içeriğin doğası*, yani *yargı önermesinin* anlamını ortayan çıkaran şey geriye kalır. Bu "içeriğin doğası" "hareket etmek" zorundadır.

Yargı önermesi yüzeysel gözlemde sadece kendisi için sabit görünür. Kendi içeriği açısından başkalarına bağlıdır ve başka önermeleri işaret eder. Onun sistematik görevi işlevdir. Yargı önermelerinin anlamı sistematik gerçekleşmenin katı görevi içinde başka yargı önermelerine uzanır. Hegel'e göre bu mantıksal "hareket" kendini daha kesin olarak "kendini yansıtan içerikle" ve "kendi kesinliğini veren böyle bütün bir süreç içinde" gerçekleştirir. "Hareket" gibi "yansıma"nın da objektif anlaşılması gerekiyor. (Tıpkı ışık hüzmelerinin kendilerini yansıttıkları söylendiği gibi.)

Birinin içeriği başka, diğerinde farklı görünüyor. Bununla birlikte bu devamlılığı sağlayan yalnız içeriğin kendisi olması gerekir. Örneğin, yargı önermelerin içeriği, figürlerin olduğunu söyleyen üçgen önermelerinde kendini gösteriyor. Üçgen hakkında önermelerin içeriği buna benzer figürlerde, örneğin dörtgen, beşgen, v.s., mantıksal ilişki oranından dolayı önem taşıyan içeriğin tözünden ayrılamazlar.*

Bununla birlikte mantıksal koşul olan "figür" üçgen için tıpkı sınırlanmış, benzer içeriklerin yapısı gibi (dörtgen, beşgen, vs.) "farklıdır". Kullandığımız tanımları, örneğin analizi, bu yönleme sokmaktan kaçınmak gerekir. Bir araya getirilmiş olanı ayırtırmak –objektif anlaşılabilir– ya da bilineni ifade etmek –sübjektif anlaşılabilir.

Ama burada ilk önce sistemi yaratması gereken mantıksal bir başarı idesi söz konusudur.

Akıl (Verstand) ve bilinci kullanan akıl (Vernunft)

* Bkz. Karl Rosenkranz, Hegel ansiklopedesi hakkında açıklamalar, s.19.

arasındaki ayırım Kant'a aittir. Bunlar, belli hedefler için biçimlendirilmiş kendisi için anlam taşımayan izole edici kavramlardır. Hegel onları ruhsal yeterlilik ya da ruhsal güç gibi yanlış nesnelleştirmeyi düşünmüyor. Bunlar Hegel'in kendinden önce gelen filozoflarda gördüğü gibi, o anki durumu anlatmak için elverişlidir. Bu, onun yönteminin düşüncesi eskilerin karşısında gösteriyor olmalı. Her iki kavramı da bu türden düşünce olarak anlayabiliriz. "Akıl (Verstand) karar verir ve verdiği karardan vazgeçmez; bilinci kullanan akıl (Vernunft) aklın kararlarını yok etmediği için negatif ve diyalektiktir; genel olanı ortaya koyduğu ve onun içindeki özeli kavradığı için de pozitifdir."

Akıl "karar verir". Yapay eğilimin kesin izolasyonunu daha iyi ifade edebilmek için akıl "ayırır" de diyebiliriz. Ayırımı yaratır, dışlar, "doğanın içeriğine göre" bir arada olması gereken şeyleri ayırır. Parçalara bölerken, yöntemin devamlılığını yok sayar. Onun ürünü: böyle parçacıkları, bir yığın içinde benzeri başka parçacıkları temsil eder.

Yani akıl "nicel" hareket eder. Mantıksal açıdan nicelikten önce gelen niteliği dikkate almaz. O, tekliğin mutlak yalnızlığını ve teklikten başka şeylere yapılan sıçrayışı el çabukluğuyla değiştiren hissi takip eder. Aklın bu yöntemi haklı olarak aşılmış bir rasyonalizm olarak görünür. Hegel onu bilinci kullanan akıl yönteminin karşısına koyuyor. Yani bilinci kullanan akıl kendini önce bu dar, parçalanmış aklın karşısına koyuyor. O bir anlamda, "negatif", "diyalektik"dir. Ama tek tek parçaları ortadan kaldırmadığı, aksine muhafaza ettiği sürece "spekülatif"tir. O halde bilinci kullanan aklın yöntemi hiçbir zaman sadece negatif değildir. Parça değerini daha

çok bütünden yeniden kazanıyor olmalı. Hegel kendini Alman dilinde bilinci kullanan akıl yönteminin çift karakterini tanımlayacak bir kavram, yani "ortadan kaldırmak" (Aufhebung) kelimesini bulduğu için kendini şanslı sayıyor. (Aufhebung) hem "ortadan kaldırmak" hem de "muhafaza etmek" anlamına geliyor. O halde bilinci kullanan akıl yönteminin düşüncesi daha doğrudur, yani "bilinçli akıl" ya da "akıllı bilinç"tir. O hem devamlılığı ayırıştırır hem de ayırımı devam ettirmek zorundadır. Bu yöntem sadece nicel açıdan verilenin yanlış uygulaması içinde bütünü çok küçük parçacıkların "birleştirilmesi" gibi ortaya çıkarmıyor, aksine daha çok "kapsamlı bir birlik" sayesinde ortaya çıkaran şeyi beraberrinde getiriyor. Yöntem böyle zorunlu bir eşitliği yine bir o kadar zorunlu olan "çeşitliliğin" muhafazası altında talep edilen çok yönlü ilişki idesi aracılığıyla ortaya çıkarıyor. Bununla birlikte o salt mantıksal olduğu kadar içerik yaratıcıdır da. İçerikli olan burada kendini yapılandırır!

Tek tek somut bilimlerin içeriği mantığın konusuyla kıyaslanırsa bir içeriği bilimsel önermenin konusu yapan her şey, yani her mantıksal töz kendi zorunlu gelişimiyle mantıkla uğraşmak zorunda olduğunu gösterir. Her bilimin çaba sarf etmek zorunda olduğu kendi değişken, "inatçılıkla" yasaklanan ilişkisi içinde doğru önermeleri kurabilmek için önce görevi düşünülebilir gösterir.

3.

MALZEME

Sistematik olan sistematik öncesini; aranan kosmos gerçek kaosu; Erek gerçek çıkış noktasını gerektirir. O halde, eğer sistemin konumundan da, yaratıcı olmasından dolayı, bahsedilememesi için çeşitli şeylerden dolayı sistematik olanlara da ihtiyaç vardır, onun değerlendirmesi olmasaydı güç gerçekten olanaksız olurdu.

Önce dilsel olanı aranan bilimin adeta çakabileceğimiz bir çivi gibi dile ihtiyacı vardır. Mantıksal olan ve ontolojik olan her zaman karşımıza dilsel formlar içinde çıkmak zorundadır. Somut yargı önermelerinde kazanılan objektif anlamın içindeki yargı "iddialar" biçiminde ifade edilmek zorundadır. Objektif ve mantıksal malzeme kendini tam tersi olarak ifade eder, aksi halde farklı bir *anlaşılabilir* anlam içermezdi. Ama gerçekte olduğu gibi, ifade aracı olarak dil, mantıksal bir ideye ya da kendi özel idesine sahip değildir, aksine yalnız empirik olarak tanımlanabilen bir tarz içinde ortaya çıkar. Eğer dilin yasaları, dilsel olanla mantıksal olanla sürekli sabit kalan, ideal bir ilişkiye ve değişken gerçek bir ilişkiye sahipse, mantıksal yasalarla bir tutulamaz. O halde biz mantıksal açıdan dilin benzersiz bir gelişmesini tahmin edebiliriz. Hegel Alman dilinde bile *bir* kelime içinde birbirine zıt anlamların bir arada bilgi verdiği spekülâtif düşünceyi gösteren mutlu tesadüften memnun olduğunu şimdi gösteriyor.

Hegel, dilimizin bu yapısından dolayı özel bir terminolojiye ihtiyaç duyulmayacağına, aksine kendi diliyle ve uyarladığı yabancı kelimelerle yetinilebileceğine inanıyor.

Formel mantık denilen şey mantıksal olanın yeni başlanan araştırması için başka bir malzeme daha ortaya koyuyor. Ama bu araştırma çoktan tamamlanmış önermelerin sadece birbiriyle ilişkisini incelediği için yalnız kendi işlevini yerine getiren bir şey, yani "bir iskeletin cansız kemikleri" gibi görünür.

Bilimlerin mantıksal yan konuları da değerlidir. Bunlar öncelikle "alışılmış kategorilerle" yetinebileceklerine inanırlar. Örneğin bütün kategorisi ve parça kategorisi, madde ve özellikleri kategorisi. Ama aşama aşama daha yüksek formlara ulaşırlar. Hegel örnek olarak fizikte bugün bile önemli olan güç ve polarite* kategorilerini gösteriyor.

"Güç" empirik bir kavramdır. O "axiomata sivi leges motus" (Newton) içinde "kütleyle" birlikte apriori olarak ortaya çıkar. Ancak bugün her ikisinin de kutupsal formlar olduğu yeniden tespit edildi. "Kutupsallık" kavramı, "ayrılmaz biçimde birbirine bağlı farklar" içinde "*bir birliğin bir-birinden ayrı ortaya çıkışının*" çözümünü mümkün kılıyor.

Empirik araştırma ayrı yapılar gibi kategorik denilen şeylerin ön plana çıkarılması için de onların özel konularına eğiliyor ama belirsiz genellemelerden de bu yolla sakınılıyor. O halde böyle bir malzeme içinde onun sistematik önemini talep eden birçok şey karşımıza çıkıyor. Her şey bir biçimde "bildik" gösterilebilir. Bunun hakkında çok fazla düşünceler

* Bir elektrik üreticinin kutuplarını birbirinden ayırt etmeyi sağlayan nitelik.

ve görüşler var. Ama Hegel'in sürekli vurguladığı gibi "bilinen şey"in tanınması bu yüzden olmuyor. Tanınmak için biraz bilinen bir şeyi koşul olarak ileri sürmek başkalarını aldatmak gibi alışılmış bir kendini aldatmadır ve aynı şekilde katlanılması gerekir; bu tür bilgi başına ne geldiği bilinmeden boş konuşmalarla gelişemez. Sübje ve obje, örneğin Tanrı, doğa, akıl, anlamlılık vs. bildik olduğu keşfedilir, geçerli bir şey olarak temellendirilir ve sabit bir çıkış noktası gibi sabit bir dönüş noktası da oluşturulur. Hareket (güya düşüncenin hareketi) hareketsiz kalan şeylerin arasında bir oraya bir buraya gider ve böylece onların yüzeyinde hareket eder. Hegel'in görüşlerinden şüphe duyulabilir, mantığın konusuna giren kategorileri sürekli kullandığımız için doğrudan bu nedenle "bildik" sayılabilirler. Ama bildik olan da teorik bir üründür ve sadece kendi etkisinin gerçeği üzerinde yükselir. Yalnız kesin olan, mantıkçıların onu bildiği ve onun madde içinde var olduğudur, eğitici mantık kitapları bu gerçeği ortaya koyuyor.

Hegel'in mantıksal çabaların gelişimi hakkında düşünceleri şöyledir:

Mantıksal olanı böyle bir ilk "tanıma"nın konusu yapabilme gücü önce şunlardan oluşuyor: "Düşünsel olan" bakma ve tasarlama, arzulama ve isteme içinde –Hegel duyguya da değinebilirdi– gömülü olduğu "madde"den, yani bütün somut olan şeylerden "form" olarak kurtarılmaya çalışılıyor. Bu keşif *Aristoteles*'e aitti.

Hegel bu ilk her şeyden çok önemli, pragmatik düşüncenin saçmalığını ortaya çıkaran, gerçekten dünyadan kopuk olan sonucu ateşli kelimelerde tanıyor: "Bu bilim insana ait

değil gibi görünüyor." (Aristoteles, metafizik) Burada protestan Hegel'in ne kadar çağdışı olduğu ama bugün onun, "sonsuzun derin düşüncesini ve yalnız ona hizmet eden bir hayatın olduğunu varsayan bir hedef için halkı tarafından –sadece yararlı olduğu için değil, aksine kutsal olduğu için– kurban edilmiş ve dünyadan dışlanan" yalnızların hayatına saygı duyduğu hissediliyor. Ama haklı olarak bu derin düşüncenin kayboluşuyla kendi metafiziğinin çabası arasında bir ilişki görüyor! Aristoteles'in keşfettiği bu mantıksal formlar karşısında Tanrı, doğa, düşünce bile *somut* nesnelerdir. Onların ilk bilgisi karşısında hayat uygulamadır, kullanımdır.

Hegel, mantığın pragmatik işlevini tanır: Formlar, somut yaşanan içeriğin kavranması ve değiştirilmesi onların genel olmalarından dolayı öz olarak hizmet eder. Ama bununla birlikte bu formlar sonuçta koşullu bir şey için, var olan bir şey için "araç" değildir. Eğer koşulları belirlemek istiyorsam, *gerçekçi* doğru düşüncelere sahip olmam gerektiği kesindir. Ama önce mantıklı sistematik anlamda, mantıklı olan her şey koşuldur; bu objektif anlamda, ilk felsefe yargı önermelerinin alanında yer alır; her bilme isteği önce onun üzerinden var olanla ilişkilendirilir ve böylece var olana denk düşer. Böylece bütün gerçekliğin koşulu kolayca sübjektifliğin hizmetine girmez. Ama bu koşul anından dolayı, ide açısından *mükemmel olmayan* mantıksal düşünce koşulu yerine *mantıksal olmayanı* yerleştirmek oldukça yanlıştır. Sadece böyle hizmet eden bir mantık olsaydı, o zaman kesinlikle "bilinçsiz" olurdu ve bu nedenle somut düşüncelerle ilgilenmezdi, düşünceler mantıkla özdeş bir ilişki içinde olmak yerine ondan aşılamaz mutlak bir uçurumla ayrılmış olurdu.

Hegel başka bir yerde mantıksal görevin Aristocu yorumunu "mekanik ya da olağanüstü kimyasal olarak" haksız yere göstermedi: "Parçacıklar" onda hâlâ, "bir arada duruyor". Bu bölüm özellikle ilgi çekicidir, çünkü burada mantıksal ve ontolojik an değer kazanıyor.

Hegel düşünce gelişiminin sonsuz görevinin korunması altında sadece soyut düşünülen formların mantığı karşısında gerçek içeriğe hizmet eden mantığı koyabilmek için zorunluluğu vurguluyor. O, kavramın *kesinliği* içinde, Aristocu açıdan boşaltılmış kavramların içeriğini dolduran ve Aristocu anlayışta hiç etkisini göstermeyen mantıksal anı kavlıyor. Mantık tarifine gelince, o matematikten bile daha kesin bir ide olmak zorundaydı.* Her önerme aracısız yaşanan kendi olaylarına sahip olmak ve her şeyi, karmaşık ortaya çıkan yansımalara dikkat etmeden biçimlendirilebilir olarak geliştirmek zorundaydı. Ama Hegel alıcının tipik çağrışımlar konusunda her somut tasvirin dikkate alınması gerektiğini anlıyor.

* Burada söz konusu olan Spinoza, Wolf ve başkalarının istediği gibi bir şey, yani değersiz niteliğin gelişimini mantıksal kaynağın gelişimi yapmak değildir.

4.

MANTIKSAL OLAN VE ONTOLOJİK OLAN

Mantığın durumunu tespit ederken her şey tek tek ele alınmak zorunda. Bu bir durum da olabilir metod da olabilir, tanımlama tarzı da olabilir, bir şeyi temellendirmeyi de şart koşabilir. Hegel'e göre *bilimsel metod ve bilim kavramı* her şeyden önce mantığın son sonucudur. Biz bugün bu kavramın sosyolojiye de *ait olabileceğini* biliyoruz. Bilimsel tarzı felsefi olanın karşısına, tek tek bilimlerin uygulamasını koymamız, sosyolojiyi dikkate almadan mümkün olmaz. Ama bilimin objektif anlamda yargının alanında bir bütün anlamına gelen ilkel kavramı da vardır, yani içsel ilişkilerine göre doğru düşünce sistemi ve içeriğin kendi içsel hareketi aracılığıyla düşünce alanı içinde düşünceye uyan devamlılıkla ilişki kuran bilimsel bir metod vardır. Haklı olarak Hegel bunların ikisini de sistematik bir biçimde mantığın sonucu olarak ele aldı. Hegel, fenomolojisinde bu noktayı genetik olarak açıklayan bir deneme sunuyor.

Şimdi mantığın konusunu arayacak olursak, objektif anlamda yargı, kendini kavrayan bir yargı olarak, yani içinde doğru olan şey, sanki sahip olduğu bir yargıymış gibi ortaya koyar.

Bununla birlikte bugün bir ilk felsefe konusu olarak

yeniden; mantıksal alanın ontolojik alanla ilişkisi hakkında ortaya atılan yeni soruları görüyoruz. Hegel haklı olarak form ve içeriğin Aristocu ayrımı eleştirisinde bir problem görüyor, çünkü eğer karşılıklı ilişki içinde dikkate alınmasa, yargı nasıl kendi kesinliğini bulabilirki! *Biz burada yeniden günümüzde adım atmayı bıraktığımız özdeşlik felsefesinin eşiğinde duruyoruz.*

Biz mantıksal ve ontolojik olandan, objektif anlamda yargıdan bahsediyoruz; Hegel döneminde "sübjeye", "kavram" ve "obje" ile "düşünme", "düşünce" ve "şey" (Ding an sich) arasındaki karşıtlık ele alındı. İlk gruba dahil olanların aynı isimde empirik şartlı oluşumlarla ilişkisi, yani doğal sübjeye ve gerçek yargıyla ilişkisi tabii ki görünürde zayıf bir terminolojiyle mümkündür, bunun dışında kalanlarla değil. O halde burada formülleştirmenin karşısında eleştirel olmak ve Hegel idesinin taşıyıcı kapsamını kavramak gerekir.

Hegel özdeşlik formülüyle doğal sübjeyi ve gerçek yargıyı (düşünce = varlık) şeklinde ifade etmeyi, (bunların özdeş olmaları gerekse bile) açıkca reddediyor.

Hegel "bilinci kullanan akıl" dahilinde onun *kendisiyle ve başkasıyla* ilişkisi konusunda *bizim sıradan görünen bilincimizin doğasıyla* ilgilenmek istemiyor. Bu nedenle salt, mantıksal ve ontolojik soruları ele alıyor. Ama bunun dışında mantıksal ve ontolojik ilişkilerin tasarlanmasında, "yüzeysel" bütün anlayışları, kavram ve obje kendisi için tasarlanan şeyle özdeş olabileceği için reddediyor. Her "kendisi için olan", ona genetik olmayan anlatım içinde bir soyutlamayı gösteriyor. Yani Hegel'in metodunu aşması gereken bir yalnızlığı gösteriyor.

Her "kendisi için olan" kendi karşıt kavramını gösterir ve bundan dolayı özdeşliği kapsayan çeşitliliği yaratır. Modern anlayışta: Yargı nesneyi ifade eder. Mantıksal ve ontolojik, açıdan doğru bir yargı nesnenin yapısını kapsar. Tabii ki kastettiği şey genel bir kelime aracılığıyla daha büyük bir ilişki değil. Ama önermeyle nesne arasındaki, bu ilişki, eğer o özdeş anlamına geliyorsa mantıksal olarak görmek mümkündür. Her ilişki kısmi bir özdeşliği şart koşar, özdeşlik kısmidir, çünkü özdeşlik düşüncesi farklılık olmadan hiçbir anlama sahip olamaz. *O halde mantıksal ve ontolojik özdeşlik formülünün bütün varlıkların ifadesi özdeşlik ve farklılık olarak sonuçta yeniden çözülebilir bir özdeşlik anlamına gelmez.* Biz bunu kabul edersek Kant'ın salt eleştirel düşüncelerinin dışına çıkmış oluruz, gerçek metafizikçiler oluruz ve tabii ki tek tek değişik varyasyonlar konusunda yetenekli özdeşlik felsefesi içinde konumumuzu alırız. Özdeşlik felsefesinin temel gerçeğinin değerini anlamayan eski metafizikten beri bir dönem olduğu için Hegel, *ayır edici özelliğinde ısrar eden* çoktan bildiğimiz "ayır edici akılı" bize yakıştırıyor. Duyunun bölümlerinde sınırlı, genel insan aklı diye anılan şey, yani duyuşsal algı düşünülende yatan "kendisi için olanın" dışında izole edildi. Sade anlaşılan tasarının bu tarzı, kendi koşullarına sahip olan ve bu yüzden başka çıkış yolu tanımayan farklı "akıl eleştirilerine" götürür.

Bununla birlikte izole edilmiş olarak düşünülen ideal bir alan içinde objenin, yani "şey"in (Das Ding an sich) izole edilmiş olarak düşünülen nesneler alanında ya da sübjektif olanda, yani düşünülende aklın böyle mutlak kendi içinde bulunan ayrı parçacıklar haline gelmesi bir şey değiştirmez.

(Ama sonuçta mutlak ayrı parçacıkların tutulması sırasında çelişkilerle dolu tanındığında bu tarz her "salt anlaşılabilir" yöntem kendini aşar.) Her tespit, daha iyi ayırt etme ayrımdır. Ama her *ayırım ilişkiiyi şart koşar*. Mutlak kabul edilen ayırım konusundaki bu görüşü açığa çıkarmak öncelikle gerçekten mantıklı kavrayışın negatif (dialektik) görevidir. "Aklın kendinden dolayı kendi tanımını ortaya koyabilmesi" *pozitif* denenmesi gerekir. Sistemin bütünü içindeki ilişki yalnız böyle korunabilir. Bununla birlikte, bu yapıların kaybolan içeriğini kendiliğinden oluşturan düşünce alanının organik ilişkileri içerisinde sürekli bir gelişmeden vazgeçilmiş olur. Metodolojik açıdan bu içerik, günümüzde genelde sonuç olarak vurgulanan, örneğin koşul olan somut bir şeye koşul olarak hizmet eden işlevsel anlamdan farklı değildir. Eğer istenirse *Hegel'in akıl yöntemi bütün içeriksel olanları, maddi olanları "ipse jure" (olduğu gibi) kapsadığı* söylenebilir. Eğer eski gibi ya da kimi çağdaş metafizikçi gibi, töz parçacıklarını veya gerçekleri ararsak, bu yalnız aydınlatılmış biçimde mantıksal olanla birlikte özdeş ontolojik olanla yapılabilir, töz parçacıkları genel olandan çok somut olana doğru kendini açar. O halde maddede gördüğümüze inandığımız töz parçacıkları genel nesnellikten dolayı tersine hareket etmiyor. Bu özdeşlikten dolayı, yani mantıksal ve nesnel olanın değişken ilişkisi kendini yalnız bir varlığa sahip olduğu sürece gösterir, çünkü kendini kendi kavramı içinde doğrulaması gerektiği söylenebilir. *

Ayrıca kavramın, yargının, sonucun, tanımın, bölün-

* O halde burada kastedilen özdeşlik yalnız birçok olanağın daha sistematik olarak araştırılmadığı bir özdeşlik tarzıdır.

menin vs. diğer mantıksal formları, eğer mümkünse o zaman nesnelerin de kendilerine has anlamlara sahip olması gerekir. Bununla birlikte biz Hegel'in hukuk felsefesinin önsözünde ünlü sözünü anlayacak durumdayız:

"Akılcı olan gerçektir.

Ve gerçek olan akılcıdır."

Hegel bunu ansiklopedisinde bir daha açıkça ifade etti. Böylece teolojiye bile sesleniyor. Teolojik anlayışa göre Tanrısal bir dünya hakimiyetinin temsilcilerinin onu kabul etmeleri gerekirdi. Ancak bu dünya hakimiyeti dinsel dogmatizmin çelişkilerle dolu bir konusuydu. Bu anlayış düzenleyici ideyi, sürekliliğin matematiksel kategorisinin düzenleyici anlamın koruması altında talep ettiği aracı ideyle gerçekliğin içine çekemiyor, aksine onu güçsüzleştirerek somut bir garanti olarak düşünüyor. Burada dinsel dogmanın teolojik anlamı unutuluyor ve gerçekçi bilim tarzları düşünülüyor. Ama kötü olan iyi olan gibi aynı değerde mantıksal düşünülüyor. Her ikisi de yön çizgisini (Richtschnur) onları eşit ölçüde mümkün kılan düşüncesinin çift yönlü işlevi olarak tanınması gerekir. Dinsel olarak ifade edilirse: Tanrı yasak koyucu olarak iyi olanın ve kötü olanın kaynağı kalmak zorunda. Bu yüzden o sadece iyi olanı yaratmış olamaz.

Hegel de bu bahsi geçen konuyu kendi ifadesinin salt mantıksal ve ontolojik anlamında başka biçimde anlatıyor. Gerçek olanı "en yüzeysel olan"dan, "sadece fenomen olarak ortaya çıkan"dan, ideden, yanılgıdan vs. şeyden ayırmak gerekir. "Olduğundan daha iyi olamayan" deney, yani mümkün olanın, ihtimalin alanı atomistik açıdan tek tek şeylerin

böyle oluşuna dahil edilebilir. Mantıkta "bilinci kullanan aklın nesnel dünyada olabileceği", "düşünce ve doğanın ömrünü ve değişimlerini sağlayan genel yasalara sahip olduğu" dikkatli biçimde söyleniyor. İzole edilmiş tek tek şeyler yoktur, o halde onların bağımsızlığının görüntüsü söz konusu edilemez. Gerçek olanın mantıksallığının zorunlu koşul olarak mantıksal kategorik malzemeden dolayı daha iyi kavranır olandan başka bir anlama gelmediği kesindir. Bu, düzenleyici anlamda idenin hissedilmesi için olabilir ve garantisini nasıl isterse öyle ortaya koyar. (Ancak deney de, yani ihtimalin alanında da bu kategorik kavranabilir olana koşuldan dolayı apriori olanla katılır.) Ama bu izole edilmişlik asla söz konusu değilse, izole etmek mantıklı olmaz.

O halde mantıksal ve ontolojik bir ilk fenomenin var olduğunu söyleyebiliriz. Bilim olarak mantığı ilgilendirdiği sürece hangisi onun kendi varlığıdır? Hegel şöyle diyor: "Negatif olanın aynı şekilde çok pozitif te olmasının, kendisiyle çelişen şeyin yokluk içinde, soyut bir hiçlik içinde yok olmamasında, aksine önemli ölçüde yalnız kendi özel içeriğinin inkarında ya da bütün inkarların böyle bir inkar olması, aksine belli konunun kendini ortadan kaldıran inkarı olmasından dolayı belli bir inkar olmasında yatıyor, yani bir sonuç önemli ölçüde bu sonuca neden olan şeyi içerir." Bu konu bütün Hegel felsefesinin anlaşılması için büyük önem taşıyor.

Bu sözleri daha detaylı incelememiz gerekirse:

O halde öncelikle, *negatif olanın aynı şekilde çok pozitif de olduğu* söyleniyor. Daha doğrusu: Burada negatif

olanın, mantıksal olan inkarla değil de, ona bağımlı olan inkarla bir sübjede tarafından reddedildiği burada tartışılmıyor. Negatif olan, düşüncenin gelişimini takip eden kendi içsel anlamı içinde ritmik bir hareket anı olarak tasarlanıyor. Burada birini diğerlerinden ayırıyor. O formel mantığın spesifik farklılığı içinde bulunuyor. Mutlak determinist bir inkar. Diğer her şey "ex nihilo sui" (hiçlik öncesi var olan) ama "sine causa" (sebepsiz olmayandır).

Kendisiyle çelişen şeyin yokluk içinde, soyut bir hiçlik içinde yok olmaması, aksine önemli ölçüde ve yalnız kendi özel içeriğinin inkarında olmasının anlamı: Mutlak biçimde kendi özelliğini belirlemiş gibi görünen yargı görünüşün objektifliğiyle çelişmek zorunda olmasıdır. Bu çelişkinin çözümü, sistem içindeki anlamı gerçek töz olarak tanımakla mümkündür. Hegel her çelişkinin kendisiyle çelişen bir yargı olduğunu, örneğin bir daire için aynı zamanda kare de denilebileceğini düşünmüyor. O, tek tek belirlemelerde, örneğin özdeşlik ilişkisinden dolayı dairenin kare gibi başka şekillerle birlikte kavranılması gerektiğine dikkat çekmeye hedefliyor. O halde onun incelediği çelişki, mantıksal yöntemin bir anıdır, yani diğer bütün çelişkisiz düşüncelere bağlı "salt anlaşılır" bir şeyin; yani atomik, mutlak, kendi işlevinin dışında olan bir şeyin ortaya çıktığı anlamına gelir.

Bütün inkarların böyle bir inkar değil, aksine belli bir konunun inkar olduğu için belli bir inkar olabilmesi, içeriğinden dolayı, burada bizim az önce incelediğimiz şeyle aynıdır, yani mantıksal değil, ontolojik olarak tanımlanmıştır. Bu, "konunun kendisine" de denk düşer.

Ayrıca: *Bir sonucun önemli ölçüde bu sonuca neden olan şeyi içermesi*, düşünce hareketinin yeni mantıksal anın, işte bu anı bir sonuç olarak kapsayan önceden verilen etmenlerden dolayı sonuçlandırıldığı anlamına gelir. Hegel'e göre bu önerme totolojiktir. Bu önermenin söylediği tek şey, bir sonucun sonuç olduğudur. İletilen bir düşünce sadece iletilen bir düşüncedir. Aynı şekilde Hegel burada "ortadan kaldırma" kelimesini inkar etme ve tespitin inkar anlamında da kullanabilirdi. Böylece yeni düşünce bir önceki düşünceden daha zengindir ama bu düşüncenin geçerli değeri o anda tersine ortaya çıkan mantıksal ağırlığı değil de düşünsel içeriği zenginleşir. Eğer istenirse "hayata daha yakın" da olur, çünkü somut deneyim mantıksal bir sonuç olabilir.*

Mantıksal ve ontolojik ilk fenomenin tözü kendi özgün hareket ritmine göre kendini böyle ortaya koyar. Mantıksal diyalektik özdeş ontolojik diyalaktiğe, objektif olan kendi gerçek sonsuz hareketi içinde sübjektif olana denktir.

Günümüzde mantığın bu tasarımı hakkında bilimsel bir kitapta ya da konuşmada sunulan tek yönlü açıklamanın anlamı nedir? Bu bir mantığı sunacaksa, yeni ortaya çıkan kavramın tanımını saptamak için sıradan zaman tespitini yeniden bulmak zorundalar. Bu konuda Hegel de bilgi veriyor: Bu tür ortaya çıkışlar sürekli olanın saldırgan soyutla-

* Bizim deneyimin içeriği konusundaki güçlüğüümüz bir fiziksel ihtiyaca, yani sonsuz çeşitliliğin ağırlıklı olarak vurgulanan özdeşliği ortaya çıkarabilmeye dayanır. Ama Scheler'in farkına vardığı nicel olan konusundaki eğilim genellikle niteliğin içinde olan şeyi dikkate almadan etki eder, böylece o genel özdeşlik olarak kalır. Tabi ki boş benzerliklere uzanan karşı hareketlere de sahibiz, örneğin mistisizm ve budizm.

ması ve *gerçekleşmesi halinde* hareket etmeye hazır, ayrımı olan salt anlaşılabilir düşüncenin bir aracıdır. O halde bizim sosyolojik-pedagojik doğa diyebileceğimiz alışılmışın dışında bir anın mantığını sonuçlandırır. Bunlar sadece "içerik göstergeleri" dir; ama bu içerik –bir ayrımın içeriği olarak– böyle bir izolasyonda asla mevcut değildir, çünkü o sadece ilişki içinde gelişebilir.

Bu mantık insanlar için ne anlama geliyor? İnsanın bu mantığı düşünce konuları içinde gerçekleştirmesi gerekiyor, bunun dışında bu mantık onu hiç ilgilendirmiyor. Bu mantık insandan biyolojik ve pragmatik nedenlerle alışık olmadığı bir düşüncüyü, yani somut spekülâtif hareketinin sonucu olan düşüncüyü talep eder. Düşünce kendinin mutlak olduğunu kabul eden tözlerden dolayı önce salt anlaşılır olduğunu varsaymak, yani var olmak için ihtiyaç duyduğu gizli izolasyonu yaratmak zorundadır, o halde kesinliklerin kaçınılmaz olduğunun düşünülmesi gerekir. Burada Hegel'in felsefeye yeni başlayanlar için tavsiye ettiği spekülâtif mantık üzerine kurulmuş bir mantıksal kurala ihtiyaç duyulur. Hegel, felsefeye yeni başlayanların bu "sıradan hiçliklerin dünyasına" girmelerinin ne kadar zor olduğunun her zaman farkındaydı; sonuçta bu dünyanın "bütün tek olanlarda ortaya çıkan, onun gerçeğini belirleyen" kendi gerçek anlamının kavranılamayacağına, aksine "başka özel olan şeylerin yanında özel bir şey" olduğuna sürekli değindi.

5.

MANTIĞIN GENEL SINIFLANDIRILIŞI

Sınıflandırma, yani deyim yerindeyse, benzerliklerin anlaşılması, sadece kavramda yatan nedenlerden dolayı başarılı olabilir. genel olarak sınıflandırmanın sorgulanan kesinliği geliştirmesi sadece mantıklı olan için değil, her nesne için geçerlidir. Ama idesinden dolayı bu gelişme bir biçimde dışarıda olan, neredeyse deneyden gelen felsefi konudan uzak olamaz. Kavramın kendi kendini belirlediği, yani bir yargı olarak kendini ortaya çıkardığı söylenebilir. Ama Hegel, örneğin üçgenin sınıflandırılmasında eşkenar üçgen, dikkenar üçgen vs. söz konusu olamaz diye düşünüyorsa yanılıyor. Üçgenin apriorik kavramı, bu türden bütün ihtimalleri gelişmeye açık olarak kapsar. Eğer tek bir kavram oluştursak ya da bir cümle kuruyorsak, bunu sadece zaman içinde ortaya çıkan düşünce için yaparız. Bunun aracılığıyla sadece ayrı bazı kavramları ve cümleleri oluştursak, aynı zamanda kendisiyle ilişkilendireceğimiz kendi kavramının kapasitesini gösterir ve mantıksal-ontolojik ilk fenomen olarak önce kendini mümkün kılan tek boyutlu düşünceyi parçalar. Eğer mantığın görevi, mantıksal-ontolojik birliğin tözünü, bu tözün ilk ortaya çıkışının "zayıf ide"sine kesinlik kazandırmak için bu birliğin her iki anına bütünüyle kendiliğinden bir ayırım getirir. Her ne kadar tek tek anlar varolan için

mutlak değilse de; aksine böyle bir şey olarak elle tutulur bir birlik anıdır; ama aksi halde olanaksız bir düalizme sahip olabilirdik; ama buna karşın birlik mutlak değildir, onları aynı şekilde veremez, tam tersine her ikisini birden kendi içinde taşır. Bütün olan, onun içinde barınan kesinliklere onu böyle yerleştirir. Kendini herhangi bir düşünce tarzından dolayı, örneğin mutlak anlayışın tarihsel gelişimi içinde "kendi" olarak hareket edenler, şimdi bir an olarak, en üst birliğin kesinliği olarak ve sadece böyle bir şey olarak gelişirler. Eğer mantık bundan dolayı önce varlığı, ardından nesneyi ve daha sonra da kavramı mantıklı olan olarak ele alır, böylece biz her teklikle özdeş birliğin böyle anlariyle ilgileniriz.

Hegel genelde var olanı, ontolojik olanı "kavramın kendisi"; mantıksal olanı "kendisi için var olan kavram" diye adlandırır. Kant'a bağlı olarak ilk tanıma girenlerle somut "kendisi için olan" iyi anlatılmıştır. Kavramın tanımında kaçınılmaz düşünülen ilişkinin izleri bulunuyor. İkinci tanımlama ile ontolojik olanın karşısında onu tasarlayan objektif yargının alanı anlatılıyor. Ontoloji ya da objektif mantık ve dar anlamda mantık ya da sübjektif mantık içinde sınıflandırma böylece açıklanmış olur.

Şimdi mantığın, mantığın ontolojiyle ilişkisini ele alan üçüncü bir alanının daha olup olamayacağı sorulur. Burada önce özdeş temel fenomenlerin kendi yapısal fenomenleri düşünülebilir. Ama her yapısallaştırılan fenomen kendi açısından böyle bir koşul altında olmayabilir. Bu daha çok kendini mantıksal ve ontolojik olanın ilk töze bakışında ele verir. Bu ilişki ulaşılabilir olan ve ulaşılamaz olan bir şeyden ibaret olmalı, o halde yeni kavramlar kendilerini bu tasarım-

dan dolayı göstermek zorundalar. Hegel burada yansıma ilişkilerinin alanından ya da tözün alanından bahsediyor. Biz kavramsal gelişmeden dolayı nesnel olanların doğrudan aracı olmaları diyebiliriz, yani tözsel olanın kavrayıcı araştırması düşünölmek zorunda. Her ne kadar çelişki bu nedenle mantıksal olarak ortadan kaldırılmış görölse de, tek tek anların ilişkisi içinde saklı kalır.

Önceden işlenen felsefi alanlardan metafizik ve ontoloji gündeme gelir. Nesnelliğin genel anlamında ontoloji sürekli olarak birin doğasını araştıran bilim olarak düşünöldü. O halde biz Hegel’de objektif mantığı buluruz. Nesnel olan, tek yönlü kavranan var olan olarak öğretide yansıma ilişkisinden onun kavranması dolayı düşünöldüğü için tözü de kapsar. Metafiziğin daha önceki alışlagelmiş konuları, yani Tanrı (teoloji), ruh (fenomoloji), dünya (kozmoloji) bu nedenle burada sadece koşullar olarak –yani– mantığın ve ontolojinin yapıları içinde olan çok önemli bir şey, örneğin onun objektif varlığı gibi –ortaya çıkıyor ve alt katmanların tasarımları bundan dolayı eleştirilebiliyor. Böylece örnek olarak öz anlayışı, kendilik anlayışı, doğmatik kavram için Tanrı düşüncesi ve dünya anlayışı ve farklı anlamda olan dünya anlayışı, bir de yaratılış düşüncesi için önemli olan ilişki düşüncesi tartışmaya açık hale geliyor.

6.

BAŞLANGIÇ SORUNU

Her ne kadar Hegel başlangıç sorununu varlık öğretisinin en başında varlığı sınıflandırmadan önce ele aldıysa da başlangıç sorunu antolojik olan gibi mantıksal olanın da giriş konusudur. Sistemin başlangıcını, esas olanı, cümlelerin ve içeriklerin ilk sınıflandırılışlarını ele alıyor, yani herhangi biçimde psikolojik ve sosyolojik anlamda bir başlangıcı, tasvirin ya da gerçek, şahitlik eden, metafizik bir ilk nedeni ele almıyor.

Bütün bilimlerin temeli olan felsefenin başlangıcında uzun süre sert tartışmalar yaşandı. Ama ne yazık ki bugün, belki de zamanın eğilimlerinden dolayı problemin anlamı, problemin esasını en azından basit bir çabayla sadeleştirmeyi neredeyse hiç bilmiyoruz. Hegel'in düşünceyle bütün başka düşüncelerin başlangıcına erişilebileceği inancına karşı sözleri, kesinlikle tesadüfen ortaya çıkan yansımaları esas fikrin yerine koymaya bizi cesaretlendirmemeli.

Prensip düşüncesini mutlaka en son düşünmek gerekir. Bu prensip haksız olanı sık sık belli, tek yönlü bir içerik olarak ele aldı, örneğin ontolojik alanda su olarak "bir", "nous", "ide", "töz", "monat", "atom", "güç"; mantıksal alanda düşünce olarak "bakış", "ben", "öznellik" vs. Bu nedenle

burada ne dar anlamda bir ispat, ne de salt önerme alanını gösteren bir doğrulayıcı kıstas söz konusu olabilir. Ayrıca başlangıç "sözde vahyin sonucu" olarak keyfi biçimde bir tabancadan ateş edilmiş gibi de düşünülmemeli. Koşuldan koşul koyuncaya kadar, diğer bütün düzen, yani genel olandan özel olana kadar her şeyi yapılandıran düzen, kendi açısından rasyonel hizmet eder.

Mantığın başlangıcı ya "aracılı biçimde bir sonuç olarak" ya da "aracısız biçimde sonuç olarak" düşünülebilir. Bu, onun düşünülen bir bağıntıdan bağımsız olduğu anlamına gelir. O halde gerçekte var olmayan bir "ansich" (şey) arıyor. Ama sonuçta her aracılık bir başkasına, kendini farklılaştıran bir kaynağa ya da sıradan varlığa aracı olur. Hegel çözümü, *rasyonel özdeşliği de tanıdığı her iki kavramda, yani aracılık ve aracısızlık kavramlarında buluyor*. Hiçbir zaman tam anlaşılmamış olan bu düşünce şöyledir: "Ne gökyüzünde, ne doğada, ne ruhta, ne de başka bir yerde aracılılık gibi aracısızlığın da, yani ayrılmaz ve bölünmez bu iki koşulun içermediği ve her karşıt önermede kendini değersiz gösteren bir şey yoktur." Düşünce, daha sonra mantıkta, asıl konusu "aracılılığın ve aracısızlığın kendini oluşturan birliği", yani nesnel olanın düşünsel olanla çelişkisinin ortadan kaldırılması olan varlık teorisinde de işlendiği gibi ansiklopedide, objektif olan hakkında düşüncelerin üçüncü bölümünde ayrıntılı bir biçimde inceleniyor. Yani ilk fenomenin evrensel, farklılığı kapsayan ve bu nedenle sistematik olan özdeşliğini yeniden vurguluyor. Ama başlangıç sadece başlangıç kavramının yapısal anından dolayı değil, dizgenin ilk parçası olarak sınırlıdır. Sistemi oluşturma görevi üzerine dizge düşünce-

sinin uygulanması, *başlangıcın ilk ortaya çıkışının mutlak olacağı* bir sonuca sahip olmak zorunda. Bu onun kendi koşullarından uzaklaşacağı anlamına gelmiyor, o halde ilk parça olarak biraz olsun dikkate alınırsa bu kendi açısından ilk parça olmaktan daha fazla bir şeydir. O halde asimetri eksiktir.* Başlangıç bu tür parçaların sistemi olur. Aynı işleve sahip oldukları sürece bilmeden temelde en kapsamlı özdeşlik olduğunu söyleyebiliriz. Hegel, bu sorunu özgün mantıktan önce bilimsel ve sistematik tarzda ele almayı bütünüyle reddetti. Gerçekten kısır döngü, yani keyfi olmayan bir biçimde bir şeyden hareket edilecek olursa, bunun sistematik savunusu sadece zorunlu olarak çıkış noktasına dayanan düşünce biçimi içinde sınırlandırılabilir olmasında yatıyor. İçkin olan da aşkın olan da aynı şekilde sistematik açılımı ve sonuçları burada daima teorik olan, yani koşullu sonuç olan ön sistematik ürünü bir arada talep eder. Hegel düşünce fenomenolojisinde görünüşünün genetik tasarlanmasından dolayı çıkış noktası anlayışına değinmek istedi. Sistemin başlangıcı açısından, sistem öncesi ya da gerçek ama bilinçsiz sistematik bir tarzda görüldü. Burada başka bir yöntem yok. Önce aracısız olandan ve aracılı olandan, nesneden ve mantık içinde hareket eden düşünceden özdeşlik edinilmek zorunda. Onun salt mantıksal anı, Hegel'in "salt bilgi" dediği şeydir. O halde başlangıç sistemden dolayı "sadece tasarlanan" bir şey olarak görüldü ya da o "daha çok bütün yansımaların", önceden sahip olunan bütün düşüncelerin bir yana koyulma-

* Russell, Matematik Felsefesine Giriş: Eğer bir x bir y 'den önce geliyorsa öyleyse y , x 'den önce gelmemeli.

sıyla birlikte sadece hazırda olan şeyin kabul edilmesi olarak görüldü. Modern terminolojide bu onun kendini *sistem anlayışından dolayı* formel "bakış olarak" düşündüğü anlamına geliyor, yani genetik olmayan ve sistematik nedenlerden dolayı bakıyor; ama bakılan şey mantıksal–rasyonel olarak aracılık ediyor; sistematik öncesi tarz –mümkün olduğu kadar– haklı çıkarılıyor.

Ama sistem anlayışından dolayı basit kavranır olan hemen sistematik gücünü gösteriyor. Bu, anlam ilişkisini gösteriyor. Ontolojik olanın ve mantıksal olanın temeli olarak düşünülen salt bilgi her ikisinin de ontolojik temelini hemen "salt varlık"a götürür. Basit somut düşünce ve basit nesne özdeşlik düşüncesine uygun olarak çıkış fenomeninin ayrılmaz bir anı olarak burada da korunuyor. Eğer mantıksal olanın başlangıcı Hegel'e göre olmayan bir biçimde "mutlak" olarak kabul edilirse, "salt varlık" tanımsız, içine kapanık bir tasarım anlamına gelir. Ama Hegel'in mantık anlayışına göre, bu tasarımın tek yönlülüğünün bilgisi aynı zamanda sisteme dahildir. Eğer kendi çıkış kavramında basit bir problem ya da hipotez görmeyi reddediyorsa, bu keyfi olanı veya her şeyden önce arzulanan biçimde koşul olanı düşündüğü içindir. Ama aslında bizim Marburg Okulunun deneyimlerine göre kavramı anlamayı öğrendiğimiz gerçek bir hipotez, yani kendini fikir olarak ortaya koysa da içinde birlikte yükseldiği dizgenin esası olan bir anlam biçimi önümüze konuluyor. Marburg Okulunun düşünceyi yüceltmesi sadece onu *hipotezlerin hipotezi olarak düşünmelerinden*, bu nedenle kritizme göre mümkün olan mutlak *savunu tarzından* kaynaklanıyordu.

Çıkış ne fikir alanından ne de ontolojik alandan kendini kurtaramasa, aynı zamanda olabildiğince "soyut" düşünce olarak herhangi daha yakın bir kuralı yoksa o zaman mutlak düşünce olarak, tıpkı nesne gibi, salt varlık gibi, yani mutlak nesne gibidir diyebiliriz.

Ayrıca o, bir alanı diğer alanla tözsel ifade etmek ve bununla birlikte sürekli dizgisel ilişkiyi her yönden ele almak zorundadır. Neredeyse her şey onun temel bakış tarzını en yüksek kesinlikle anlatan bir formül içinde ortaya konuyor ve bu formülün sonsuz anlamını bugün yine "özdeş olanın ve olmayanın özdeşliği" önermesinden çıkarmamız gerekiyor. O aslında mutlaklığın en soyut tanımı anlamına gelmiyor, ama daha çok teorik, pratik ya da duygusal nedenlerle bizi ilgilendiren şeyler anlamına geliyor.

II. ÇAĞIMIZ İÇİN TAŞIDIĞI ÖNEM ÜZERİNE

1. FELSEFİ GÖREV VE HEGEL ANLAYIŞI

Sistematik düşünmek, yargıları işlevsel anlamlarına uygun biçimde oluşturmak demektir. Bu aynı zamanda somut taleplerde bulunan anlam yapısını, büyük anlam yapısını bir anı olarak tanımak anlamına da geliyor. O halde sistematikte her zaman "sıradan bir anlam" söz konusudur. Biz anlam taleplerinin olduğunu biliyoruz; somut yargılar da denen anlam taleplerinin somut formülü onun sıradan oluşu içinde "objektif yargı önermeleri", sıradan somut formüller talepte bulunulan şeyi henüz zorunlu olarak doğrulamadığı sürece, gerçek olanın (tesadüfi) oluşumunda pay almıyor. Bunu, bir anlam talebi –ve önümüze bu tarzda konan her yargı– talep edilen şeye zorunlu ulaşamıyor diye de ifade edebiliriz. Mantıksal olanın ve nesnel olanın bu oluşumlarla açılan alan karşısına yargı önermesi ve nesne (varlık, varolan) konulduğu sürece "anlam talebini" gerçekten "nesnel olana uygun biçimde" deneme fikrine sahip olabiliriz. Ama nesnel olan her zaman aynı biçimde "aşkın olanın" tersidir. Bunu aracısız kavramayı denersek onunla önerme alanı arasındaki yabancılaşma sürekli aynı kalır. Buna karşın eğer nesnel içeriği aracısız elde edeceğimize inanırsak önümüzde olan şey her zaman önermedir. O halde düşünce asla kendi kılıfından sıyrılmaz. O halde anlam talebinin gerçekten de bir anlama

ulaşıp ulaşamayacağının denenmesi, yükselen başka anlam talepleriyle ilişkisi içinde içkin olması dışında asla başarıya ulaşamaz.

Aynı şekilde izole edilmiş nesnelliğin "kendiliği" de böyle anlam talepleri içinde formüle edilebilen bir oluşum olsaydı, az önce vurguladığımız önerme alanının ve çelişki alanının kapsamının dikkate alınmaması gerekirdi. Şimdi burada bütün işlemin kendisi hakkında sadece bir anlayış bize yardımcı oluyor:

Anlam talebinin –"mevcut" bir anlam yapısının kendisi– ve anlamın, var olan, yani anlam talebi aracılığıyla kavranılan ve gerçek yapısına uygun biçimde formüle edilmesi gereken nesnelliğin karşısına konulduğu tartışma götürmez. Yargı önermesi ve (burada göz ardı edilmemesi gereken) mantığın başka oluşumları işin iç yüzünü anlatır. Bu tür yargı önermelerinin içinde –bu önermelerin somut ürünlerini talep eden koşullara aykırı hareket ettiği için somut değil ama mantıksal anlaşılan– bir gerçekliğin ifade edilmesi söz konusu değildir. O halde anlam talebi *gerçek tözüne uygun biçimde* etki ederse kendi anlamına ulaşabilir. Gerçek mantıksal içerik tıpkı bunun gibi en başından beri karşısında duran ve bu yüzden ilişkili olarak ortaya çıkan aşkın olana ulaşır. O halde böyle kendine has bir töze *uygun biçimde* anlam talebi ne zaman ortaya çıkar? *Gerçek* bir anlam talebinin ortaya çıktığı her durumda olmadığı kesin. Doğruluk gibi gerçeklik de, somut anlam talebini, onun muhtemel karşıt anlamını ve gerçek anlamını vermek zorunda olan mantıksal-ontolojik ilk fenomenin tözünden dolayı kendini gösterir. O halde geriye anlam talebinin kendini töz gibi geçerli kılması

için hangi koşulları yerine getirmesi gerektiğini –aynı şekilde sadece yargılayan düşünce yoluyla, yani önerme içeriğiyle– açıklamaktan başka çare kalmıyor. Bununla birlikte ontolojik gerçekliğe ulaşmanın tek mantıklı yolu olan doğruluk kıstası problemiyle karşı karşıya kalıyoruz.

Belki salt matematik gibi apriorik genel bilimlerin daha öncelikli olabileceğini; ama kendi içeriksel doğruluğunu son kertede sadece deneysel yapı olarak tarif etmenin yerinde olmayacağına itiraz edilebilir. Deneysel ve apriorik bilimlerin ayrımının yadsınabileceğini düşünmüyoruz; hatta o kendini bizim için –apriorik– biçimde ortaya koyuyor. Doğruluk ve gerçeklik zorunludur. Ama, eğer konunun biri ya da diğeri önümüzdeyse ve bu sadece apriorik bir biçimdeyse o halde farklı kriterlerin koşul tarzında aracılık ettiğini bilmemiz gerekir. O halde deneyim, iyilik kavramının "iyi" olmaması gibi bir deneyim kavramı değildir. Ama deneyim böyle bir şey olarak gerçekliği kuruluş yöntemlerine zorunlu olarak yöneleceği ve ona kendi spesifik karakterini vereceği bir alan açar. Koşul olarak "en üste yer alan", doğruluğu tâbi olduğu şeylere bağlı olarak, yani apriorik olarak kalır. Bununla birlikte doğrulayıcı kıstas denilen şey, sonuçta her şeyi belirler. Ayrıca Kant'ın deyimiyle, bizim bütün bilгимizin deneye arttığını, tıpkı çocuklar gibi "sayıları" öğrendiğimizi vs. ispatlayabiliriz. Ama burada yanlış anlama söz konusudur. Tabi ki katı bir bilimsel yöntemi denemek için sistematik değil ama somut bir malzemeye, bir "madde"ye ihtiyaç vardır. Bu nedenle bu yöntem üretken değildir. Sistematik olan da aynı şekilde mutlak değildir, aksine sistematik, öncesi olanı oluşturur; bu açıdan karmaşık olan, "malzeme" denilen şeyden

önce gelir. Ama bu malzeme daima kategorik biçimlerde yer alır; çok eski bir anlayışa göre daima az ya da çok kosmostur ama sistem idesine göre, bu anlayıştan kesinlikle "vazgeçilmiştir", bununla birlikte dikkat edilmesi gereken "problem", yani tespitin kendisi, önce sistemden dolayı karşımıza çıkıyor.

Demek ki sistem için, kendi dışında, kendi idesine göre *bu tarz* ortaya atılmış mutlak karmaşa, gerçek yargı formunda "var" değildir. Öyleyse Hegel'den bahsetmemiz için "tasarımları kavramlara dönüştürmemiz" gerekir.

Hiçbir matematikçi çocukların bilinen tarzda "sayıları" öğrendiğini itiraf etmez. Onun öğrendiği kelime sembollerinin anlamıdır, ama sonuçta bu matematik biliminin aradığı ve ancak yönteminin sonunda elde edebileceği bir şey değildir; aksine bir dönemin genel bilinç durumunu şart koşan bir şeydir.

Hegel bize tanınanın daha uzun süre bilinemeyeceğini öğretti.

Daha sonra doğrulayıcı kıstas problemiyle karşı karşıya kalıyoruz. Bununla birlikte eğer bu kıstas "mantıksal anlamda mümkün olduğu kadar katı" kavranmasa, "önyargıların" ve "belirsizliklerin" ortaya çıktığını rahatlıkla "malzeme"den öğrenebiliriz. Benzer bir kıstasın tesadüfen, yani yeterince eleştirel olmayan bir biçimde ele alınışı felsefe tarihinin asıl gelişimini gösteriyor. O halde bu kıstas aklın biricik, gerçek, "bağımsız" gücüdür; ileride bütün güçlerini oluşturacağı bu ihtimallerin sınırına yaklaşıyor. Bununla birlikte kıstas arayışı zorunlu olarak uygulamasına henüz tabi olmadığı bir yöntem aracılığıyla gerçekleşiyor. Böylece sonuç sürekli olarak siste-

matik öncesine "aracılık eder". Sistem açısından kıstasın savunusu sonradan da yapılır, ama onun yararlılığı doğrultusunda asla gerçek bir kanıt gösterilemez, çünkü sistem bu kıstas üzerine kurulmuştur. Hegel'in dikkatli incelediği başlangıcın zorlukları bunlardır. O halde çok farklı kıstaslar, örneğin sadece kendisiyle çelişmeyen ya da her önerme için koşul olabilecek şeyleri geliştiren önermelere izin veren kıstaslar denenebilir.

Tarihin akışında kıstasın hâlâ bu biçimde ayırt edilmesi gerekmektedir ve –bununla birlikte yeniden Hegel'in söylediklerini hatırlıyoruz– daima mantıksal olan ve ontolojik olanla ilişkisi hakkındaki düşüncelerden kaynaklanmak zorunda. Mantıksal olan ve ontolojik olan farklıdır ve farklı kalacaktır ama *bu nedenden dolayı da* özdeşirler, çünkü özdeşliğin ve farklılığın mantıksal olarak birbirine ihtiyacı vardır. O halde "düşünce formu içinde bütün" ile ilgilenen mantık "sıradan bütün" ile değil, aksine herhangi bir biçimde "esas kabul edilen", "soyut", başkasından ayrılan yönleriyle ilgilenir. Ama birincisi, –düşünce yapısının aksine sistematik yapıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Hegel sadece tek boyutluluğun içinde önermelerin gelişiminin olacağı tek yönlülüğü tanımlıyor; o sadece bu tür yargının bir "savunu" olduğunu ve böyle bir şey olarak kendine özgü koşulları olduğunu düşünmüyor, aksine anlam alanının bütünü içinde anlam talebi olarak payı olan yargının tek yönlülüğünden kurtulmaya çalışıyor. O halde Hegel mantığında görevin, yargının tözü (ve ona bağlı nesnenin) *özel* bir töz olarak kavranması, onun kapsam alanının çerçevesinin görülmesi ve ama ondan dolayı ve onun aracılığıyla bütün diye tanımlanması, ilk ve şimdiye

kadar bir türlü hedefine ulaşamamış bir deneme anlamına geliyor.

Buna bir ikincisi ekleniyor: Sistematik yöntemin problemlerini görmenin ve tek tek çözümleri üzerine çalışabilecek bir malzemenin yaratılıp yaratılmayacağını bir kez daha "tecrübe etmenin", hipotez aracılığıyla görevleri özenle tespit etmek için çok önemli olması kadar, güya sistem idesinin garantili bilgisi karşısında edinilen bilginin rolü vahimdi. Burada "aracısız verilen" olarak anlatılan olgu, bir başka yerde karmaşık "gerçek" olarak, son olarak da "bilimsel olgu" olarak bir mektubun başlığıydı; hiç sınanmadan sistemin içine sokulmuştu; sistem idesinin en başından beri önünde eğilmesi gerektiği bir kademeydi.

İlk defa transendental problemin anlamını yeniden keşfeden Marburg Okulu da bu geçici yöntemlerden, yani "en aşağıdan", sözde deneyimin problem dolu malzemesinden kurtulmaya ve kendi sistematik yöntemlerini tanımaya cesaret edemedi. Bu sıradan eleştirel tutumu, "olgulardan" dolayı koşulları sınamayı, artık "aşağıdan" değil, aksine "kökenden", yani "yukarıdan" sistemin açılımını denerken onu mümkün olduğu kadar mantıklı yapmayı kapsar. Sistematik düşünce prensip olarak koşullu olanın alınması ve buna bağlı olanın oluşturulması anlamına gelmiyor, aksine önce prensibin kaynağıyla başlayan ve diğer bütün şeyleri bu sistematik öncesi gözlem malzemesine bağlayan bir düşünce anlamına geliyor. "Doğanın ve hukuğun", (sosyolojik hizmet yapıları olsa bile) oluşum halinde bir (bilimin) aksiyomları ya da "bilinç gerçekleri", örneğin geleneksel değer yargıları dışına çıkmak olanaksızdır. Sistemin kökeni açısından bütün

bunlar hakkında "bildiğimiz" bir hiçtir. Aslında önce başka yerde edindiğimiz her şeyi sisteme katmayı ama sonra da onun özel anlamını, tanımını önce orada görmeyi umuyoruz. O halde çıkarımlarla ulaşmak istediğimiz yolculuğun gideceği yerin "sistematiik öncesi" olduğunu bildiğimizi söyleyebiliriz –çıkartımlar "salt sistematiik" açıdan uygun tanımları edinme şansına sahip olmaksızın yaygın biçimde eşit oranda ele alınabilir– biz açılan kavramı önceden ele alınan "kelime anlamlarını" uygun biçimde ortaya koymaya zorlanıyoruz; ama hiçbir yerde prensip olarak bizim görevimizin kuralı dışına çıkacak bir "inatçılığı" tanımıyoruz.

Aynı şekilde sistematiik açılım ilk nedenden, yani ilk mantıksal ontolojik fenomenden dolayı Hegel'in bu ikincisi hakkındaki çalışmaları bizim için önem taşıyor.

Şimdi üçüncü. Her üç düşünce çizgisi birbirine bağlıdır ve nesnenin anlamını tespit etmek istiyorsak her birini tek tek göz önünde bulundurmamız daha yerinde oluyor: Tek boyutlu düşünce hareketinin, belli, yani tek yönlü yönteminde prensiplerin kendilerini ortaya koydukları bir an olmasa bile, önermelerin her bir formunda varsayılan, *her şey* için gerçek prensipler olmak zorunda. O halde biçimsel değil, aksine en başından beri onun işlevsel anlamı aracılığıyla içerik kazanan mantıksal tözler üzerinde başka bütün her şeyi savunmak zorunda olan gerçek bir alt yapı oluştururlar. Buna göre sistematiik yöntem önceden var olan bir içeriğin ele alınmasına hizmet eden bir şey olarak görülemez, aksine onun idesi bütün içeriklerin sistematiik düşünceyle yaratılmasını kendisinden talep ediyor. Bizim için bu üçüncüsü, yani bütün içeriklerin oluşturulması tıpkı Hegel'in erosun radikalliğini

inceleyen çalışması gibi ulaşamaz. Birincisi için, anlam talebinin özel anlamına bakış ve bu yolla onun "basit anlamda" ortadan kaldırılması, ikincisi için "ilk nedenden dolayı salt sistematik eğilim" ve üçüncüsü için hiçbir şeyin geri duramayacağı "mutlak anlam talebi" diyebiliriz. Bunlar Hegel'in onları aşmak için en önemli gözlem malzemesini oluşturduğu şeylerdir.

Burada böyle bir malzeme hakkında konuşabiliriz, çünkü bugün ondan uzağız, söz konusu bu sistem içerisinde gönül ferahlığıyla çalışabiliriz ve bizi tek tek sonuçlar ilgilendirmiyor, aksine gerçek felsefi tutumlar ilgilendiriyor. Bu nedenle Hegel'in kendi mantık ve mükemmel bir felsefe olarak metafizik görevi üzerine uygulamaları sonuçta en önemli şey olarak görmek zorundayız.

2.

ANLAM TALEBİNİN ÖZEL ANLAMININ BASİT ANLAMDA ORTADAN KALDIRILMASI

Şimdi çağımızın eğilimine biraz yakından bakalım ve böylece Hegel anlayışına hizmet etmemizin olanaklarını araştıralım. Bu biçimde onun tarzıyla felsefe yapmanın önemi, onun hünerini gösterdiği ikinci bir alanda da netlik kazanır. Belli eğilimler kelimenin tam anlamıyla zamansızdır. Sistemi denemek için çeşitli muhtemel tarzlar var ve bunlar kendilerini sürekli ortaya koyuyor. Bu nedenle Hegel, mantıksal görevi kavramaya yarayan bu tür karakteristik tarzlara bakışının başlığına, düşüncenin objektiflik karşısında birinci, ikinci ve üçüncü konumunu formül olarak seçti. Bununla birlikte burada bizi ilgilendiren şey, düşünsel olanın nesnel olanla ilişkisi ya da mantığın yöntemi ve görevi üzerine düşünceleri kapsıyor.

"Anlam talebinin özel anlamına bakış ve bu yolla onun basit anlamda ortadan kaldırılması"nı Hegel yönteminin en önemli özelliği olarak tanımlıyoruz. Bu düşüncüyü çağımızın alışılmış diline tercüme etmek istiyoruz. Anlam talebinin özel anlamı, psikolojik anlamda yargı diye gösterilen ama onun bu tür her yargıda düşünülen son anlamını yani "objektif anlamda yargı önermesini" teorik olarak veriyor, aynı zamanda kendi açısından gerçeğe ve objektif olana ulaşmayı hedefliyor.

Burada sadece, bilimi kural olarak ilgilendiren bununla birlikte gerçek yargı etkinlikleri içinde çok yönlü, sınırlı bir varlık olarak bu tarz objektif düşüncelere sahip olması gereken insanların bilimle uğraştıklarını dikkate almaksızın mantığın yöntemiyle ilgilendiğimiz için, problem kesin olarak, var olanın bütünü içinde "objektif anlamda yargı önermelerinin" *alanının belirlenmesi* olacaktır. Yargı önermesi oldukça büyük bir bütün içinde belli bir özellik olduğu için hemen kavranabilir. Aksi halde onu başka şeylerden ayırt etmeyi deneyemezdik. Ama bu sınırlı oluşum bir parçasını meydana getirdiği nesneyi yakalamakla görevli. Bunun bilimde nasıl denendiğine bakalım. Tanıdığımız, en kusursuz aksiyomsal matematikle başlayalım. Burada çelişkisiz ve birbirinden bağımsız aksiyom denen şeylerin en küçüğünden yola çıkılır. Hegel bize bu anlamda sıradan bir çelişkisizliğin olmadığını öğretiyor. $3 = 5$ önermesi matematikçiler için kesinlikle çelişki doludur. 3 tek sayı değeri olarak 5'ten farklıdır. Ama bu ayırım hemen hemen bir ilişki, bir anlamda özdeşliktir. $3 = 5$ sıradan bir sayı olarak düşünüldüğünde sanki sayılar dünyasının belirsiz bir parçasıdır. Bu nedenle bütünüyle dolu çelişkili kavramlar yoktur.* Aslında bu, mutlak olan bir "şey" hakkında hiçbir şey söylenemeyeceği için, birbirinden çok ayrılan her önermeye koşul getirmek zorunda olan son kapsayıcı özdeşlikten oluşur. Hegel sınırlanması gereken özel tözüne sürekli dikkat çekerek, her yerde kaçınılmaz bir çelişkinin olduğunu gösterdi: Bu tespit tek boyutlu bir kesit olarak değil de, ilk görünüşüne uygun olarak

* Eski mantıkta bu, birbirleriyle ilişkili olmayan önermeler anlamına gelir.

mutlak kabul edilirse, bağıntılı anlam alanından çıkar ve bu nedenle çelişkili olur.

Sistematik olanın karmaşık sistematik öncesi bağıntıyı talep etmesi gibi, asıl eleştirel sistematik yöntemi, yani düşünülebilmesi için, aynı zamanda sistemin mutlak kavranışıyla da çelişen daha yüksek düzeyde yaratılmış "malzeme" talep eder. (Çağdaş fenomoloji, çoğu zaman özel biçimlerde yöntemlere sahip olan bu anlayışı, *somut* zorunlu olanın asla olamayacak bir sistematik konu olarak değerlendirilmesi gibi çelişkili hatalara düştüğü halde haklı olarak önümüze koyuyor.) Sistemin *mutlak* kavranışı sistemin başlangıcı için de geçerlidir. Başlangıç her zaman bir dizgenin parçası anlamına gelir. Matematik felsefesi dizge için asimetri diye adlandırılan şöyle bir ilke getiriyor: Eğer x diye bir nitelik y 'den önce geliyorsa (bu "bağıntı ilkesine" göre böyle olmalıdır) o zaman y , x 'den önce gelmemeli ama ilk önermede nicelik ve nitelik karşılıklı olarak birbirinin koşuludur. Demek ki burada asimetri yok. O halde "mutlak" bir sistem başlangıcı düşüncesi çelişkilidir, başlangıcı oluşturacak bütün "niteliklerle" bağımlı bir ilişki içinde olan bu düşünce sadece karşılıklı koşullu "niteliklerden" oluşan bir sistem (özdeşlik) olarak düşünülebilir. Hegel her şeyi "aracılık ve aynı zamanda aracısızlık" olarak açıkladı ve özdeşliğe aracılık ve aracısızlık anlarına işaret ederken bunu ifade ediyordu.

O halde açıklanan "çelişkisizlik" böyle bir şey. Peki "bağımsızlık" denen şeyin durumu nedir? Aksiyom biliminde şöyle hareket edilir: Bir aksiyom çelişen başka bir aksiyomla yer değiştirir ve sonra geri kalanın koruması altında böyle yeni kazanılan aksiyom sisteminin gerçekleştirilmesi denir.

Bu yapılırsa, aksiyomun bağımsızlığına ulaşılır, çünkü bu diğer aksiyomların sonucu olamaz. Peki burada ne yapıldı? "Belirleyici" tanımlar nitelikten ayırt edildi. Düşünce gelişiminin somut yönteminde "muhtemel" niteliğin içeriğinden bir biçimde ayırt edildi, başarıyla parçalanmış düşünce yapıları birbirine bağlandı. Öklitçi olmayan geometrinin kendisiyle çelişen aksiyomun da bir aksiyom sistemi oluşturabileceği gerçeği, birçok olanaklardan yalnız bazılarının seçildiğini ve böyle bilinçli bir sınırlama içinde büyüleyici düşünsel gelişimin –katı çizgisel– denendiğini gösterdi. Buna karşı bize, matematiğin sözde sezgiciliğiyle gerçek düalist sezgiciliğin bir arada kabul edilebilir eğilimler oluşturamayacakları gibi görünüyor. Düşünce gelişiminin sistematik görevini özne aracılığıyla maddenin sistematik öncesi elde edilmesiyle bağımlı kınıyor. Böylece bir anlamda sistem çerçevesinde duyarlı olunuyor. Diğer taraftan önermelerin yapılarına, önceden geçerlilikleri ortaya konulmaksızın özel taleplerde bulunuluyor.

Demek ki bu düşünce gelişiminin tek boyutlu doğasından yola çıkan aksiyom bilimi, mantıksal ihtimallerin içeriğinden "nitelikleri" tanımlayıcı bir biçimde arındırıyor ve sonra bu parçalanmış "nitelikleri" anlamları içinde geçerli örneklerle karşılıklı sınayarak bilim yapıyor. O halde bu tek yönlü bir yöntemdir. Bu onu suçlamak için bir sebep değildir. Buna benzer bir tespitte bulunmaya her bilim dalının hakkı vardır. Bu tespitlere sadece mutlak "bir şey" gözüyle bakmamak lazım. Anlamları tespit ettikten sonra karşılıklı ilişki içinde sınarken en başından beri tespitlerin birbirine uyan anlamları yapay bir biçimde izole ettiklerini göz ardı etmek mantıklı

olmaz. O halde matematik *belli bir yöntem* olarak düşünülüyorsa, önermelerinin tek yönlülüğü görülür ve bundan dolayı sonucun en başından beri bunun gibi şartlı önermelere bağlı olduğu anlaşılır. İşte o zaman Hegelci anlayışa göre anlam talebinin özel anlamı, bir bütünün anlamı açısından kavranılır ve içindeki tek yönlülük "ortadan kaldırılmış" olur. İlk önce, buna benzer mümkün tespitlerin içeriğini oluşturmayı deneme görevinin bilincinde olunur ve böylece matematikten mükemmel felsefeye geçiş yapılır. Eğer en başından beri yöntemin sınırlayıcı anlamının bilincine varılırsa ve buna göre sonuçlar dikkate alınırsa, mükemmel bilimin yöntemi de kusursuz olur. Burada ilke olarak izole edilen ve sonsuz ilişkisinden yoksun bırakılan nitelik gibi, yapay sonuçlar da doğal olarak aynı şekilde bağlantılı ilişkiler içindedir. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: Sayılar *asla sadece* matematiğin sayıları değildir; doğa da *asla sadece* doğa bilimlerinin malzemesi değildir. Her ne kadar bilim dallarının kendi özel yönlerini ortaya koydukları somut gerçekliği sistemden önce düşünmek yanlış olsa da, aslında somut gerçeklik, mümkün olan bütün kategorilerin *uygulamasında* sadece ihtimallerin içeriğinden bazı kategorileri arındırmamıza ve sonra bu arındırılmış kategorilerin anlamlarını sınamamıza izin verecek biçimde önümüze konuyor.

Ama gerçek olan şey ancak düşünsel olarak kavradığımız bir şey olurdu. Eğer sonuçlar zorunlu olarak sınırlanmış çalışma yapmak istediğimiz şeye uygun olarak değerlendirilirse, yani tespitlerin tek yönlülüğü bu şekilde bir tespit olarak "ortadan kaldırılmış" olur. Sonuçta, mantıksal olanın kendisi "bir şey" değildir. Önerme, onu "belilenimi", yani

onun sınırını anladığımız sürece bir bütünün çerçevesi içinde tek yönlü olarak aşılabilir. Böylece doğa her zaman kurallarla ilişki içindedir. Varlık tasarımı izole etmekle böbürlenene (bu bir anlamda gerekliydi) zamanımız, buradan kavram olarak kazandığı doğanın sınırlı yöntemin koşullarını kendi içinde taşıdığını ama gerçek doğada bu ve bunun gibi sınırlamaların olmadığını unutmamalı: Oradaki norm ilişkisi daha çok genel olandan ve özel olandan oluşuyor. Bağıntı idesi (yön çizgisi) ve somut gerçek (uygulama)'dan anlaşılır. Genel olan kadar bireysellik de ilgili olan olabilirliğe yön veren Hegel'in "sınırlılık anlayışı" burada bize yol gösterebilir. Ancak bu düşüncüyü mantıkta, olası "nitelikten", yani dünyevi varlıktan önce "varlık" için, yani her özel nitelik için kullanması bir hataydı. Görev açısından aşılabilir bir sınır töz için söz konusu değil, ancak deneysel gerçekte söz konusudur. Mantıklı geçiş "yönlendirilebilir" konuların "içeriklerin gerçekçi yönleriyle" karıştırılmamalı. Şimdi bilim önermelerinin olabildiğince "karmaşık" biçimde ele alınabileceği, yani bağıntının içeriğini en başından beri taşıdıkları düşünülebilir. Bu gerçekten de geniş çaplı gerçekleşir.

Sadece *tarihi* hatırlamamız yeterli. Ama burada da gerçekte tasarımdan elde edilmiş karmaşık anlamın bulanık olmasıyla sınırlıdır. Demek ki bir bilimde içeriğin ve çoğu zaman tespitin atomik yapısının kavranılışıyla kusursuzluk ve netlik kazanılıyor, ama diğer yandan geniş ölçüde sadece tanınan fakat kavranılmayana bağlı olan daha iddialı bir anlayış kaybına uğranılıyor. Her zaman ontolojik olana düşünceyle ulaşılabileceğini ve tespit edilen için en değişik kanıtlarla gösteren eski metafizik tarzını saf olmakla suçlayan

değişik felsefe yapma tarzları her zaman olmuştur. Hegel'e göre ontolojik olana gerçekten de doğru düşünceyle ulaşılabilceğini biliyoruz. Ama ilk sorun kavrama tarzı, koşul ve derecedir. Hayatın anlamının, herkesin kelimenin tam anlamıyla sadece sürekli bilgi edinmekle görevli olmasından ibaret olduğu söylenemez. Doğru düşüncelere ve kavrayışa sahip olmakla, sonuçta bu tür düşüncelere ve (mantığın töz yasalarının da dahil olduğu) bütün kanıt bağıntıları arasındaki fark çok fazladır. "Ahmakça olmayan" her hazırlayıcı yöntem, eğitilmiş bir silahşörün kılıcını sallaması gibi emin bir biçimde, "ahmakça olamayan yöntemlere" göre gerçekleşir, burada basit bir ıkellikten kaynaklanan ve "yeniden kazanılan saflık"* tözü nedeniyle mümkün olduğunca az ahmakça olmak zorunda olan "yeniden kazanılan saflıktan" tamamen farklıdır. Bu tür kanıtların ve kanıtlamanın atomistik tarzda belirlenmesinin mümkün olup olmadığı göz önünde bulundurulmaksızın kanıtlar, ontolojik olana basitçe uygulanıyor; aynı şekilde bu kanıtların uygulama olarak "bir şey" ifade edip etmediği de göz önünde bulundurulmuyor.

Buna benzer her tespit kendi çapında hatalı ve tek yönlüdür. Tasarımın ve önbilimsel problem kavrayışının karşısında bile yetersiz kalır. Ama yine de her kanıt ayrı tutulamayacağı bir anlam ilişkisi içindedir, aynı durum salt ve terk edilmemiş bir sorun olarak bakılmadığı sürece, önceden herhangi biçimde kanıtlanmaya çalışılmış her sorun için geçerlidir. Hegel bu tarz felsefe yapma yöntemini mutlak olana anlamlarını araştırmaksızın birçok isim yakıştırmaya

* Bu ifade Goethe'ye aittir.

çalışan ama onların anlamlarını ve sonsuz anlamlar taşıması gerektiği inancını bilinçli bir biçimde savunan bazı oryental dinlerle karşılaştırıyor. Sonuçta tespitlerin kanıtlarına gelince, her felsefe için söz konusu olan sıradan ontoloji için değil, daha çok somut "bir şeye" veya başka bir şeye öncelik tanınması gerektiği için, aracılık edilen biçimlerin bu yöntemini reddederek çelişki önermesine göre çelişkili olanlar basitçe ayıklanıyor. Çelişki sorunu henüz kavranılmadı. "Sonlu tespitlerin yöntemi" menzillerine bakmaksızın uygulandı. Sözü geçen biçimde bir sistem kurulmak istenirse uygulama bu nedenle güvenilir olmaz; her şey kelime anlamına uygun bir biçimde tasarımdan elde edilir. "Kanıt", felsefenin bu tarz karakteristik aracı ön sezgiden tümevarımla kazanılan ve ayrıca bu yüzden belirsiz ve şüpheli kalan önermenin sonluluğu içinde dışlanmış olur. Bugün biz, felsefenin bu tarzına, menzil hakkında metodik düşünceler olmaksızın kelimelerin anlamları ve tasarımlarıyla önermelerin karakterlerini birleştiren bir sistem kurmayı denediğimiz her yerde rastlıyoruz.

Üst yapı olarak mantık eksik olsa da yine de o, "aşağıdan", mutlak anlamda canlanan tasarımdan ve sezgilerden yükselen bir sistem olur.

Yöntemin bu güvensizliği ve önbilimsel tesadüf ürününe bağımlılığın karşısında sağlam bir zemine, yani kesin biçimde somut bir şeye özlem duyulur. Tıpkı kendi "geçmişine" çalışır gibi kendi koşulları karşısında keskin önlemlerle sözde anlayışı oluşturduğu her yerde konusunu mümkün kılan bilimlerin olduğu biliniyor. Doğa bilimcilerinin kusursuz çalışması kesin gibi görünen sonuca götürüyor. Bunu elde etmek için felsefeye ihtiyaçları yok. Genellikle tespit

ettikleri, kendi koşulları olan ve bir felsefe sisteminin bakış açısına göre biraz farklı bir anlama gelen her sonucun anlamını bilmiyorlar. Böyle tek tek sezgiler en güvenilir görünüyor. Fakat bu sezgilere tespit eder gibi sahip olma çabasında bütün muhtemel "kategorileri", yani teklik, çokluk, azlık, farklılık, özellik, genellik, vs. uygulanmak zorundalar. Burada sadece hangi tespitlerin önermeyi doğrulamak için mantıksal koşul olduğunu sormak gerekir: "Bu sonuca sezgisel olarak ulaştım." Ama deneyim, an, sezgi, nitelik, teklik vs. de deneysel özneyi, onun kanıtlayıcı deneyiminden hareket etmesi gereken özneyi oluşturan sonsuz anlamlardır, birçok deneysel anlamlar. O halde Hegel'in yaptığı şey yetersiz, bununla birlikte sadece sezgisel içeriklerin kategorik anlamlarını ve değerlerini göstermek için bugün daha çok öncelikle öznenin dogmatik etkisine ağırlık verilmesi gerekir.

Bu deneysel özneyi deney dünyasının bütün konularından bile sonra bilebiliriz. "Ben bilinçli olarak bir şeye sahibim" önermesini sistemin tepesine yerleştirmek, bütün bilimlerin aranan sonuçların aksine, asla sahip olunamayan sonucu, başlangıca yerleştirmek, yani ahmakça deneyimin "çelişkisini" çözüm olarak kabul etmek demektir. Sezgiden talep ettiği şeyin kesinliğinden şüphe ettiği ve mantıksal olarak geç ve karmaşık olan hakkında bir duygu taşıdığı için burada eski bir kuşkuculuk daha söz konusuydu. Burada sözü edilen "özne", deney sübjesinin apriorik kavramı değil, aksine içinde somut nesnesinin deneysel koşullarının çok yönlü içeriği olarak her "özne"nin tıpkı "öyle ya da böyle" olarak görüldüğü durum kavramına uygulanmasıdır. Eski metafizik için özne sadece tasarımlardan elde edilen farklı

tözlükler olduğu ve son kesinlikler olarak nesneler gibi oraya buraya sürüklendiği halde, empirizmden dolayı özne olarak kalır ve bu nedenden dolayı kesin gözüyle bakılan bu özne yönlendirici anın önde gelen parçasıdır. Yalnız sıradan bağıntıya değinmek için bugün ondan çok uzak olunduğunu; burada aslında –kural koyucu– ruh kavramının en eski ihtiyaçlarına ve aynı zamanda onlarda bu kavramın Avrupalı tasarımlarının eksik olduğuna yeniden dikkat çeken bütün problemlerin öznenin dolayı tek yönlü anlayışın içinde sıkıştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hegelci düşünce sisteminin gelişiminin kendini bu hatadan kurtarabileceğini sanmıyoruz. Yalnız bu hatanın onun mantık eğiliminde yatmadığı kesindir. Özne apriorik bir kavramdır ve böyle bir şey olarak "deneyimin" bağıntısına uygundur. Onun yönlendiriciliği kendini hemen "gerçekliğin olanağı" ile birlikte ele verir. Ama "objektif anlamda yargı" alanının tözlük biçimi olarak *sistem içinde bütün diğerleri gibi bir parça oluşturur*. Ayrıca başka şeylerle rasyonel bir ilişki içindedir.

Bu, "eğer bu toz parçacığı yok edilirse, bütün evren yıkılır" önermesi için de geçerlidir. Bu önermenin içeriğinin niteliği açısından mı yoksa mantıksal açıdan mı olduğu fark etmez. Sadece bu gibi niteliklerin birbirleriyle ilişkisinden dolayı bir şey ne ise odur. Demek ki bu "nitelik" açısından ilişkileri ayırt etmek önemsizdir. Sadece kendisinin yön gösterici bir "nitelik" olduğuna, basitçe ilk neden olmadığına ve aynı şekilde mutlak olan başka bir varlık olmadığına dikkat etmek gerekir. Ama diğer taraftan, eğer bu yöntem şartlı olarak görülürse ve "deneyim" kavramı *önceden netliğe kavuşturulduysa*, "deneyimlerden" yola çıkılabilir. Hegel bunu

yaparken çok çaba sarf etmiştir. Onun ayrıntı, bölünme, yan yanalık ve ard ardalık, yani sonuçta mekan ve zaman gibi kavramları konu alan girişimi kategoriler yardımıyla "araçların tanımlamasının" alışılmış döngüsünün reddedilişinden dolayı sonuç vermedi ama daha sonra Natorp'a yol gösterdi. Ama diğer taraftan bugün durum, "öznenin" ve "deneyimin" oldukça çok anlama gelen kavramlar olarak, "tabancadan ateş edilmiş gibi" mihenk taşı gibi kullanıldığını ve diğer her şeyin onlara göre yönlendirildiğini gösteriyor. Kantçı felsefenin öncülerinden "öznenin" ve "deneyimin" *önyargısını* devralmıştır. Bu durum günümüzde kendine Kantçı diyen herkes için geçerlidir. Yeni Kantçılarda farklı biçimlerde ortaya çıkan özne kendini, "sonsuz görev", "olabilirlik" ve "değer" idelelerinde gösteriyor. Deneyimin günümüzde gerçekçi bilimde uygulanan apriorik kavramlar için yararlı ama bu sıradan apriorik kavramlar için zararlı olduğunu düşünüyoruz. Gözler özellikle *özne - nesne* çelişkisine çevrilmiştir. Bu ilişki belki apriorik biçimde kesin, ama ağırlıklı olarak bütün diğer sıradan ilişkili alandan *izole ediliyor*. Soyutlamayı ve bundan dolayı var olanı inkar eden tespit yöntemi, var olan ve mutlak olan bu özne - nesne ilişkisine katılmayı tercih ediyor. Soruna bakışı, aynı şekilde olumlu olanı da inkar eden bu yöntem aslında yapısı itibarıyla tespit edici bir yöntem sayılmaz..

Bu "tespit edici tarz"la, sadece bu yöntemle yapılan şey, yani objektif olanın kaçınılmaz kalıntısı geride kalacak biçimde bütün objektif olanı, sübjektif olanın yanına koymak her zaman mümkündür. "Buna göre, "şey"in ne olduğunun bilinmediği birçok kez sorulması ne kadar garip, oysa bunu bilmek kadar basit bir şey olamaz. Bu tespit edici yöntemin

sonucu, en başından beri yöntemin şart koştuğu mutlak özne-nesne temel ilişkiyle ortaya çıkar. Bu "şey" kavramı, yani belirleyici olmayan basit varlık olarak düşünülen kavram, Hegel'in de kendi mantığının başlangıcında ortaya koyduğu gibi çelişkilidir. Mantıksal olanın sistem içinde karşıtını oluşturan, Yunanlıların ve Parmenides'in de keşfettiği gibi, kolay elde edilebilen basit ontolojik olan mutlak ayrı bir parça olarak kendisiyle çelişmek zorundadır. İlk parça olarak sadece ontolojik olanın prensibini oluşturur, mantıksal olanın alanıyla da zorunlu bir ilişki içerisindedir. Var olanın kavranılmaz olduğunu söylediğimde aynı zamanda var olanın ne olduğunu da tespit ediyorum; aynı şekilde onun anlamı aracılığıyla mantıksal olanla prensip olarak ilişkisine ve konumuna işaret ettiğimde onu inkar ediyorum. Ama bu varlığı bir anlam yapısının en küçük parçası olarak kaçınılmaz biçiminde elde etmek için böyle belirlersem, var olmayanla özdeşleştirmiş olurum.

Bununla birlikte Kantçı konumun dışına çıkıyor ve Hegel'in mantık sisteminin başlangıcına geliyoruz. Kant hiçbir zaman bütün akıl yöntemin mantıksal ontolojik ilk fenomenin zorunlu olarak tek yönlü tespitleri aşmasını sağlayan görevinden dolayı antinomiye göremedi. Kant için özne-nesne ilişkisinin mutlaklaştırması ve deneyin bilisine öncelik tanınmasından dolayı antinomik olan sadece belli yerlerde söz konusuydu. Pratik aklın eleştirisinde dogmatik anlayış, belli bir döneme ait ahlakın kullanımı için yol gösterici bir bilgi kaynağını, durum kavramına olduğu kadar genel norm prensibini doğal hukuksal görmezlikten gelme hakkına da götürür. Burada Hegel'in mantıksal sınırlama kavramı ele alırken

olabilirlik hakkında söylenen şeylere karşı duyduğu şüpheler, onun bu kavramın temeline ne kadar indiğini gösteriyor. Hegel, tıpkı Goethe gibi somut gerçeğin yön gösterici önemini her yerde görüyordu ve günümüzde "bireysel ide" diye adlandırdığımız "bireysel yasayla" norm prensibi arasındaki bağıntıdan o kadar emindi ki, genel bir doğal hukukun olabilirliğini reddediyordu. Tabi ki Hegel için, bizim basitçe "bir sonraki adım" diye adlandırdığınız şey, Goethe "bugünün talebi" dediği bir şey olduğu için değil, aksine sonuçta bizi yakından ilgilendiren bir şey olduğu için önemliydi. "Yargı gücünün eleştirisi"nde Kant'ın gerçekten spekülâtif bir yolda olduğunu görüyor. Burada özel olana ulaşabilmek ve böylece izole edilmiş "şey" den yola çıkarak bir köprü oluşturma zorunluluğu vardı. Gerçekten de eski mutlak önermeler kelimenin tam anlamıyla "ortadan kaldırılıyor" fakat felsefeci olmayan her araştırmacının bile karşısına aldığı mutlak konusuyla uzlaşabilecek yaratıcı sübjektif prensibe ulaşıyor. Böylece Kant'ın ve Kantçıların şart koştuğu muğlaklaştırılmış özne-nesne ilişkisi "şey"den alınmış anın çelişkili bir ilişkisi olarak kalır. Onlar her ilişkinin özdeşlik olduğunu ya da "sınırlamanın dışına çıkıldığında bir şeyin sadece eksik bilineceğini görmüyorlar." "Bir şeyi sonlu veya sınırlı olarak tanımlamak, sonluluk gerçeğini iddia etmek anlamına geliyor." Aynı zamanda bu anlayış Schopenhauerci kötümserliğin de dışına çıkar. Bunu bir yana bırakırsak, bütün insanlarda var olan sözde mutluluğu bulma çabasına* yön gösterici olanı doğruladığı iddia edilemese de, yine de yön gösteri-

* Nietzsche: "İngilizler dışında kimse mutluluğu aramıyor"

ci olan için buna benzer her kötümserliğin eksikliğinin belirsiz bir anlam taşıdığı söylenebilir. Gerçek bir Tanrının iyiliği gerçekleştirmenin somut garantisi olduğu düşüncesine sarılmak, yani yön gösterici olanı sınırlandıran her acıda sınırsızlığa götüren sınırlamanın tamamen göz ardı edilmesi paradoks bir durumdur. Burada Hegel'in ifadesinin ne kadar sonsuz ve derin olduğuna bakalım: "Canlı nesneler cansız nesnelere göre acıyı tanıma önceliğine sahiptirler." Bunun daha sonraki sisteminin sonucu olduğu ve onun mantık anlayışıyla bir ilgisi olmadığı düşünülebilir; sınırlamanın yön gösterici anlamının ancak yapılanmasından dolayı ihtimalde ulaşılabilmesinden dolayı empirik niteliğin sınırlamasında ortaya çıksa da, bu önerme Hegel'in haklı olarak mantıkta belli bir varoluş anında ele aldığı sınırlama kavramından kaynaklanıyor. Kantçıların özne, nesne, deneyim gibi tek tek belirlemeye çalıştıkları mutlak ayırım parçalarına günümüzde de her yerde rastlıyoruz. Hegel'in özdeşlik, ortadan kaldırma ve an hakkındaki düşünceleri gerçek anlamda zamanın felsefi bilincine yerleşmemiştir.

Bu önermelere daha böyle bir şey olarak bakılmadı ve gerçek anlam talebi basit anlamın özel anlamı olarak anlaşılmadı. Ancak özel anlamı radikal biçimde ortadan kaldıracak ve bir bütün için parçalar oluşturacak kadar anlam talebine saygı gösteriliyor. O halde sürekli kendini aşan bilincin kendini aşma koşulu olan alanını dışlamak katlanılmaz bir şeydir. Anlam talebi sadece somut bir anlam taşıyorsa, o zaman önermenin yöntemi bir yöntem olarak aşkınlaşan bir taşımaz, o halde yeniden dünya görüşleri objektif olanın ve sübjektif olanın sözde eleştirel ayırımından bağımsız olarak

yükselen eski metafizikçiler gibi olabilme eğilimi söz konusudur. Her belirleme bir aracılılık olduğundan amaçlanan şeylerin aracısız kazanılması gerektiği düşünülüyor. Ama sınırlı özne idesi, Hegel'in "aracısızlığına", yani sistemin bir anı olarak aracılılığın karşıt kavramına ulaşamadan sübjektif kavrayışı hedefleyecek kadar yerinde sabittir. (Ama Hegel burada, biri olmadan diğ erinin de olamayacağını açık bir biçimde vurguluyor.) Hegel döneminde sözde mutlak aracısız olanla ilişkili kavrayışa sanı, aracısız bilgi, entelektüel ya da net bakış deniliyordu. Fenomoloji okulunun kurucuları tarafından değerli özelliği sürekli dikkatli bir biçimde yorumlanan ama malzeme temininin ön sistematik yöntemi olarak reddedilen, bakılanı herhangi bir biçimde sistematik olarak değerlendiren, yaratıcı ve oldukça etkili bu yöntem, bugün birçok yerde fenomolojik bakış dediğimiz yöntemden başka bir şey değildir. Günümüzde eleştirel olunmadığı için sistematik tespitin bakış aracılığıyla sonsuz aracılı somut yapılara açıkça uygulanıldığına inanılıyor, oysa Hegel döneminde bakışın sadece aracılıkla elde edilen bir nesneyle ilişkili olduğu açıktır.

Aracısız ve aracılı kavramlarının birbirlerine karşılık bağımlılığı göz ardı ediliyordu. Her biri tek tek ele alınıyordu. Böylece bakışın tek nesnesi olarak boş ve soyut varlığa ulaşı-lıyordu. O zamanlar bu varlığın aynı zamanda soyut bir varlık olarak, bütün diğ er şeylerin kategorisi olarak ve düşünce alanıyla ilişkili olarak vs. bütün somut şeyleri inkar ettiğinin bilincinde değildiler. Bu nedenle günümüzde olduğu gibi o günlerde de gerçekten objektifliği ve yön gösterici prensibiyle bu varlıkla özdeş bir ilişki içinde olan dinsel konuların

bununla bağdaştırılması bir tesadüf değildir. Ayrıca protestan anlayışında skolastiğin reddedilmesi dinsel konularda dogmatikliği zamanla yok etti. Böylece sonluluğun ve sonsuzluğun mutlaklaştırılması mutlak özne ve nesne ilişkisinde değişken bir unsur olarak yer alır. "Onu kim tanımlar, kim ona itirafeder" vs. diyen Goethe, bu sözünü gerçi bir yandan Tanrıyı feda ediyor ama sadece bilinmeyen Tanrıyı feda ediyor. Aslında yön gösterici bir şeyin olmadığını kabul etmeksizin, özelliğinden yön gösterici şeylerin ortaya çıkan dinsel dogma ve bilim olarak en yüksek yön gösterici prensibi –ve her yön gösterici bilim için olması gereken göreceli gerçek kavramlardan oluşan bir sistemi geliştirmek mümkün değildir. Aşırı aracılık edilen yapılara sistematik bakışın uygulanmasına izin veren hatayı, sürekli dinsel dogma için çaba sarf eden yeni uyanan dinsel ilgiye borçluyuz. Hegel'in bakış açısı bu durumda da bize yardım ediyor. Bu, sistematik açıdan aracısızlık ve aracılılık arasındaki karşıtlığı hissetmek anlamına gelir. Başlangıcın zorlukları, yani sübjektif olanın aracılığıyla objektif olanın kavranılması sorunu, varlığı somutlaştırma sorunu, ancak tek tek parçaların "ortadan kaldırılmış" oldukları anlaşılırsa çözülür. Sınırsız olanda bir anlamda "burada"dır.

Böylece aracısızlığın sistemin ilk önermelerinin bir konusu olduğu görülüyor. Aracısızlık ve aracılılık ilişkisi ilkel bir sistematik konusu olarak anlaşılıyor ve Hegel tarafından da ünlü "varlık ve hiçlik özdeştir" önermesinde ayrıntılı bir biçimde dikkate alıyor. Bununla birlikte genel olanın özel olanla ilişkisi yeniden kuruluyor. Dinsel dogma, nesne ve ilişki öğretisi anlamında metafizik mümkün ve zorunlu olarak

kabul edilmiştir. Bütün bunlar sistematik kavram oluşturma-
nın konusudur. Sanı, bakış, vs. gibi kavramların ne anlama
gelebileceği sistemin sorunudur. Burada belli bir özne düşün-
cesi değerlendiriliyor ve öznenin sistemin belli anlarını nasıl
kavrayabileceği soruluyor. Eğer sübjenin buna benzer konu-
ları göz ardı edilmek istenirse, bu, sınırlı bir durumdan dolayı
koşullu olanın ondan kavranılması gerektiği anlamına gelir.
Hegel'in Jakobçu "bakışı" reddederken Descartesçı çıkış
noktasının yetersiz olduğunu ortaya koyması bir tesadüf
değildi. O gerçekten de gerçek olan bir şeyden yola çıkarak
tözsel olan bir şeyi bulmaya çalışıyordu. "Düşünüyorum, o
halde varım" önermesi, aracısız bir sonucu iddia ediyor.
Aracılık eden olmadığından buna göre bu önerme özne olarak
benim düşündüğüm anlamına geliyor. Bu önermeyi temel-
lendirmek için kaç kavrama ihtiyaç duyduğumuza bir baka-
lım: Önce varlık, yani gerçeğin ihtimali; düşünmek, yani
objektif anlamda yargı ve yargı ilişkisinin gelecek anlamı;
sonra yeniden sözünü ettiğimiz varlık ve sonra aracılık edil-
miş ilk söylenen varlık; daha sonra düşünme faaliyetini yürüt-
mek için gerçekten var olması istenilen özneyi temellendi-
recek ve aynı şekilde "hic etnunc" (burada, hemen ve şimdi)
gibi somut düşünceyi oluşturan bütün empirik ve apriorik
şartlar gelir.

Sistem bununla başlatılmak ve gerçekten varlığa erişil-
mek istenir. Eğer sistemde bütün bu şartlı anlamlar önceden
tespit edilmişse bu yapılabilir ama sonradan tekrar varlığı
sorgulamaya gerek kalmaz, çünkü bu kavram tekrar "ortadan
kaldırılmıştır". Belki de Descartes'ın önermesi, "Recte cogi-
detur ergo sit" (Biri düşünüyor o halde var) diye de

yorumlanabilir. Burada hiç olmazsa aracısız anlamda, yani objektif açıdan olan yargı anlamında, ve aracılı anlamda, yani nesnel olan her somut düşüncede gerçeği, tözü ve objektifliği tanımlayan ilişki var. Ama bunu da çıkış noktası almak talih-sizlik olur. Gerçeklik objektif varlığın bir biçimidir. Somut gerçekliğin tözü sadece tözsel olan apriorik ve empirik şartlarda önceden verilmiştir. Talep ve talebin yerine getirilmesi, burada teorik doğruluğun talebi ve gerçek doğruluk olarak net bir şekilde dile getirilmiyor. Bu nedenle Descartesçi içinde bir dayanak aramayı bir yana bırakmamız daha yerinde olur. Sistem için iddia edildiği anda bütün bakışı yeniden aracısızlık ile aracılılık problemine götürdüğünün, bu iki kavramın birbirleriyle ilişkili olduğunun ve aracılığın kendisinin ve karşıt kavramının ortadan kaldırılması gerektiğinin Hegel gibi kavranması gerekir. Eski metafiziğin, empirizmin, Kantçı eleştiriye ve kendini sistematik görev için malzemenin metodik temin edilmesiyle sınırlı kalmadığı sürece fenomenolojinin çabaları yanı sıra günümüzde hâlâ bir dünya görüşü felsefesine sahibiz.

Bunun yanında hayal felsefesine de sahip olduğumuz düşünülebilir ama bu ya değindiğimiz empirizm ya da fenomenalizm için geçerlidir. O halde Hegelci mantık açısından bunun fazla dikkate alınmasına gerek yok, ama biyolojinin materyalizm ve sosyolojizm konusundaki ve özellikle hukuk bilimi konusundaki durumu hakkında ne söyleyebiliriz? Bütün bu akımlarda, kendini önemli oranda bilimsel etkinliklerin özel bir türünde "kendiliğinden" oluşturan anlayışın bütün başka şeyler için bir yargı ölçeği olduğu görülüyor. Aslında bunun hatalı sonuçlara yol açmaması gerekir. Her

araştırmacının araştırmalarının gerçek anlamını kavraması ve bunların sağduyulu önermelerin her zaman bilimde söz konusu olan bir özellik olarak değerlendirmesi mümkün olabilir; o zaman burada ortaya koymaya çalıştığımız üstün bir felsefi anlayışa sahip olur ama biyolojik veya doğa bilimsel olarak tanımlanabilen ya da karakterize edilebilen bir dünya görüşü sunulduğunda bu gibi bir felsefi anlayış söz konusu değildir. Araştırmacı bilimini ilerletmeye çalıştığı önermeleri en başından beri buna benzer önermeler gibi değil aksine mutlak "şey"ler olarak ele alır. O buna benzer temelleri olabileceğine inanıyor ve bu hatalı görüşü sadece sınırlı branşında ele almakla yetinmiyor, aksine bu branşın özel temelini asıl temel gibi görüyor. Burada gerçekten de özel bilimsel bir faaliyet tarzından kaynaklanan deneylerle ilgili bir dünya görüşü söz konusudur. Bugün *haklı olarak dünya görüşleriyle ilgili bilimler* gibi birçok başka karakteristik oluşum biçimine sahip olan bilimlerde var. Din, mizaç, karakter, sosyal konum, tarihsel konum, ve bunların hepsi somut olarak bunun gibi biçimlendirme girişimlerini etkiliyor. Gerçek şart olabilecek her şeyin, buna benzer bir yaratmaya karakteristik özellik kazandırmak için uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Dünya görüşlerinin olanakları mantıklı ve sistematik bir biçimde ortaya konulabilir ama bundan Hegel'in idesine ters düşecek bir sonuç çıkarılamaz. "Relativizm" çoktan "perspektivizm" oldu. Somut düşüncelerimizin gerçek olarak bütün gerçeklerin şartlarına boyun eğdiğini biliyoruz. Eğer somut olarak birçok şey ön sistematik olarak gerçekleşirse bir sisteme cesaret edilebileceğini, hatta somut soruların

sistematik açılımını somut bir ilginin haklı çıkardığı şu veya bu yöne zorunlu olarak yöneltmesi gerektiğini de biliyoruz. Ama kişilerin düşüncelerinin somut şartlarından dolayı elverişli hale getirilen çok yararlı kimi eğilimler içinde gerçek tarihsel bir anlayışla hazırlanmış kavrayış, birden bire somut önermelerinin sürekli var olan nedenlerinin bilgisini bu önermelerinin anlamlarıyla ilişkili olan doğrulayıcı kıstasla karıştıran bir şüpheciliğe yol açmamalı. Somut olan her önerme nedensel anlaşılır. Bir eğilime uygun olan önermenin karakteristik yönü en fazla dikkat edilmesi gereken bir uyarıdır, ama bu hiçbir zaman onun doğruluğunun ölçütü değildir. Ama eğilimin tamamı haklı veya haksız değerlendirilmekten kurtulamaz. Ayrıca bir "dünya görüşü" kavramı ve mümkün olan konu tarzları sadece sistemde şartlar net konulduğu zaman oluşturulabilir. Burada sistematik ve üstün ideolojik özelliklere sahip olan birçok kavramı şart koşan oldukça karmaşık bir girişim söz konusudur. Buna kısaca değinecek olursak: Dünya, deney, düşünsel olarak dünyayı ve deneyi kavramak, özne, yani her türlü gerçek koşullar, düşünsel anlayışların gerçekliği, bu anlayışların karakteristik yönlerinin olanağı, vs.

Demek ki, sistemde daha sonra bir konuma sahip olan mantıksal ve ontolojik bir temel olabilmeyi talep edemeyen "dünya görüşü" öğretisi yerinde bir girişimdir. Düşüncelerimizin çok yönlü şartları olduğunu itiraf etsek de bu yargı yerinde kalır. Bu koşulların kavranışı takip edilen anlamı ne haklı çıkarır ne de değerlendirir. Dikkate alınması gereken başka bir şey daha var: Hegel önermelerin zorunluluğunu inkar etmiyor, onun tüm girişini önermelerin anlamını ortaya

çıkarmaya ve böylece zorunlu aracılık edilen her şeyi olduğu gibi kavrayarak bunu ortadan kaldırmaya çalışıyor. Her önerme sadece objektif anlamda değerlendirildiği, yani somut bir düşünce eğiliminin sonucu olarak değerlendirilmediği için, çok yönlü şartların kavranışından dolayı gerçek tarihsel anlayışın talep ettiği dikkatten dolayı, Hegel dönemine göre salt sistem idesinin buna benzer somut deneylerden doğan zorunlu sapmalarına daha çok dikkat edilmektedir. Böylece somut olan, araştırmacı için ide halini alıyor Ve onun sunduğu önermeler özel bir hal oluyor. Yeni şeyleri deneyen Hegel için de, buna benzer eksikliklerin bilincinde olduğunu kanıtlayan ip uçları var. Bütünün zorunlu ve somut eğilimli temeli kendisinin de somut olarak dikkate alınması gerektiğini ortaya koyduğu söylenebilir. Önerme anlam talebi içinde sadece somut şartların sonucu için yeterli olursa tamamen kavranılabilir. Somut şartları anlam talebinden ayırmak, Hegel'in önceden mücadele ettiği yanlış soyutlama ve bir ayırım parçasının somutlaştırılması olur. Bilgide apriorik olan unsurlar ne kadar olursa olsun onu yine de somut olan bir şey için ide olarak görüyoruz. Sonuçta kendimizi kavrayışımız, yani gerçek ortamda gerçek etkinliklerde gerçek töz söz konusudur.

Burada bir zamanlar bu kadar net gözler önünde olmasa da ve günümüzdekine benzeyen zaman akımının eleştirisi başka anların vurgulanmasını talep etmese de, Hegelci mantık anlayışının talep ettiği görevler söz konusu. Bütün bunlar bizi anlam talebinin özel anlamının kavranışı ve bundan dolayı onun basit anlamda ortadan kaldırılması olarak karakterize ettiğimiz göreve, yani Hegel'in ortaya koyduğu göreve götürüyor. Bununla ilişkili olan diğer görevleri kısaca ele alalım.

3.

SALT SİSTEMATİK EĞİLİM

Temel salt sistematik eğilimin görevi bu hedefin idesinden mümkün olan bütün diğer tarzları Hegelci anlayışa göre ortadan kaldırmaktır. Bununla birlikte eskiden matematiksel diye tanımlanan gelişim yöntemi kendiliğinden ortaya çıkar. Bu yöntemin "niteliksiz nicelikle" sınırlandırılmamış tözü, mantıksal önce geleni, yani koşulu mantıksal sonra gelenden, yani koşulludan belirleyeceği şekilde en az sayıda kaçınılmaz önermeleri almakla görevlidir. Bu yöntemin önde gelen başka biçimde malzemenin ortaya çıkarılmasını şart koştuğunu, aynı zamanda bu yöntemle en başından beri her bir tespitlerin ilişkisini ve bağımlılık özelliğini koruması gerektiğini daha önce görmüştük. Tek önermeler bir arada asimetrik olmadığı ve tüm içerikli önermelerinin ilk nedeni söz konusu olduğu için bu yöntemin matematiksel tarzı ilk aşamada mümkün değil, çünkü başlangıcın en az sistem olarak düşünülmesi gerekiyor; ilk önce "koşul olanla koşullu olanın" ve aynı zamanda ontolojik olanla normatif olanın ilişkisi ortaya çıkarılması gerekiyor.

Böylece anlam ilişkileriyle dolu bütün bir yapı sıradan tek boyutlu açılımın karşısında "aracısız" olarak görülüyor. Bu yapı, sadece "aracılı" olanın karşısındadır ama "şey"in karşısında değildir. "İlk nedenin" kapsamlı bir açıklaması

aranırsa, o zaman gerçekten de Hegel'in varlığın ve hiçliğin özdeş olduğunu savunan anlayışına ulaşılır. Ontolojik olanın, nesnel olanın ve objektif olanın bütünlüğü olarak varlık sadece, örneğin mantıksal olanın alanıyla, objektif anlamda yargılarla ilişkilendirildiği zaman korunabilir, ama bu ilişki varlık açısından böyle bir varlık olmayan bir şeyle özdeş olduğu, yani hiçlikle özdeş olduğu anlamına gelir. Ama bunun ilişkinin bir parçası olması ve kendisi de var olduğu için, zorunlu olarak karşı koyması gereken bir çelişki söz konusudur. Bu çelişki tespit edildiği yöntemi mümkün kılıyor, yani tek yönlü soyutlayarak inkar edildiği sürece kavranılan önermeyi mümkün kılıyor. Her yargı, birleştirdiği ve ayırdığı sürece, özne ve yüklem ilişkisini zorunlu olarak tek yönlü görmezlikten geldiği sürece bu özelliğe sahiptir. Böylece Hegel'in, varoluştan, belli bir varlıktan, modern terminolojimizin dünyevi varlığını mümkün kılan, varoluştan ayırt edilmesi gereken varlıktan ve bunu takip eden tespitlerde çalıştığı gibi en genel özdeşlik formülünden yola çıkarak önermenin tözü kavranılabilir.

Hegel haklı olarak, en başından beri geliştirilmesi gereken mümkün olan somut içerikle ilişkisini koruyan asıl sistem alanlarının sistem öğretisini sunuyor. Töz anlarına göre birbirinden ayrılan ilk nedenden yola çıkan bütünün sistematik gelişimin bu radikal eğilimi karşısında çağımızın bütün felsefi girişimleri dar görüşlü kalıyor. Eski metafizik kavramları basitçe "sonlu", "sonsuz", "varlık", "varoluş", vs. olarak belirlemek için, bu talebin karşısında salt tasarımdan alınan yüklemlemlerle ispatlanabilir şüpheli olan ve kavranılabilir şeyler için kullanım ihtimali açık olan atomik, yani birbirlerinden

bağımsız ama bir arada duran yapılar olarak açıklanabilir. Bu durum özne nesne ilişkisine ve empirizimdeki sözde saldırlamaz gerçekler bütününe öncelik tanınmasıyla düzelmez. Bu noktadan itibaren tüm sistematik deneyler, kavrayış sorununun sonuçta sadece gerçek kavrayış çabalarını dikkate alarak çözülebildiği karmaşık yapıda bir sorunu sistematik olanla basitçe özdeşleştirildiği için ve "hayatın inkar edilemez gerçeklerine" karşı duyulan saygı tespit idesini yanlış bir otorite haline geldiği için yakınıyor. Eleştirel felsefe bu hataları ortadan kaldırmayabilir. Eleştirel olan için somut bir talepte bulunulamaz. Eleştirel olan için onun tarzını "eleştirel" yani tek yönlü ve evrensel olmaksızın belirleyerek somut bir talepte bulunulamaz. Sübjekt ya da obje dünyasını, deney dünyasını, değer dünyasını ve kültür dünyasını belirleyici olarak tespit etmemin bir önemi olmaksızın, her zaman sistematiktikten çıkarılmış belli koordinatlar içerisindeyim.

Ama Kant bağımsız gerçek akıl yöntemini arama görevini takipçilerine devrediyor. "Bağımsız aklın" bilincinde olmak bağımsız akıl "kavramını" açıklamaz. Bağımsız akıl kendi özgün bağıntısını göz ardı ederken ilk neden düşüncesini izole ederek ve "aracısızlığı" ve "aracılılığı" birbirinden ayırarak anlamaz. Öncelikle özne nesne ilişkisine birlikte tutunarak sözde sistematik metod olan "bakış" ortaya çıkar. Onun ilk çıkış nedeni unutturularak basitçe onu mantıksal ontolojik ilk fenomene uygulayamayız, aksine kesinlikle bütün her şeye uygularız. "Mutlu bir tesadüften" dolayı bu yöntem gerçekte kaşifler için çok değerli bir malzemedir, günümüze has (özel olan) "canlılık" eğilimi burada sözü edilmeyen olanakların üstünü örtüyor. Daha önce zıtlık biçiminde

konan genel eğilim ve bozuk doğal hukuksal, geçici, sıçrayan gelişme dikkate alınmıyor. Böylece biz yeniden içeriğe ulaşıyoruz. Ama bize fenomenologların sunduğu bu içerik somut belirlemelerin sistematik formaların bir içeriği değil, aksine hiç görülmediği kadar karmaşık bir problemin içeriğidir. Bugün bildiğimiz gibi spesifik, sistematik, aslında hiçbir malzeme yaratmayan, aksine sadece "temizleyen" üretkenlik özelleştirildiği, "birleştirildiği için yalnız felsefe için üretken olunur. Felsefe bugüne kadar bilinmeyen bir kavramı kendi özgün saflığında elde eder. Ama *sistematik* felsefe için kaybolan ilk suça yeniden ulaşılamaması trajik bir şeydir. Bilimin kurnaz kahpesi diye anılan sistematik felsefe yeniden masum bir bakire olamaz. Kim sistem idesinin bilincine varırsa sonuçta bütün "tutanakları" bırakmasını bilir.

Bu Hegel açısından görülen felsefi durum, bugün en güçlü biçimde etkisini gösteriyor. Sistematik olan, sistematik öncesini kavramsal talep ediyor. Bu felsefi alanda da söz konusudur. Modern fenomenoloji, kurucusunun büyük bir dikkatle çizdiği sınırların içinde kaldığı sürece ve yaratıcı olmasından dolayı kendini "ön sistematik" felsefi tanıdığı sürece sonsuz bir anlama sahiptir. Modern fenomenoloji önce bizi sistematik olarak temsil ettiğimiz eğilimi mümkün kılar ama aynı zamanda kendini bütün kendi girişimlerinden dolayı sistematik olarak belirlemesine, izin vermek zorunda.

Önceleri neredeyse "dünya görüş felsefesini" sistem içinde daha geride yer aldığını görüyorduk. Ancak o çeşitli savunuların konusunu şart koştuğu sürece öznellik düşüncesinin çeşitli muhtemel savunularını Hegel'le birlikte keskin bir biçimde gösterilmek istenen nesne karşısında gerçekliğin

olanaklarının yönlendirilmesinden ortaya çıkar. Bununla birlikte insan, belli bir zamanın insanı ya da bir birey olarak dikkate alındığı sürece uygulanan felsefeyi ele alır. Deney burada sisteme girer. Mantıksal açıdan bu oldukça geride olan bir yerdir ve bu nedenle kullanılan kavramların yapısı fazlasıyla karmaşıktır.

4.

MUTLAK ANLAM TALEBİ

"Kaçınılmaz olan mutlak anlam talebi" genellikle tek tek bilimler tarafından tehdit edildi. Özel bir konunun özel araştırma gruplarının oluşumuna neden olduğu her yerde bilim dalını buluruz. O halde Köln Sosyoloji Okulunun haklı olarak söylediği gibi böyle çalışma grupları sosyolojik yapılarıdır.

Onlar genelde haklı olarak görevlerine neredeyse ahmakça anlam verdiği sürece kendi konusunun araştırma görevine açıkça etki eden tarihsel gerçeklere anlam verirler. Biz *her birini* özel bir konuda ele alabileceğimiz farklı insani özellikleri tanımıyoruz. Bu çelişkinin sürekliliği yasasını ortadan kaldırır ama özellikle göze çarpan farkları söz konusudur, yani kimi konuların belirli özellikleri tamamen kendiliğinden ortaya çıkıyor. Eğer elverişli özelliklerin şimdiye kadar bilinmeyen olanakları talep çeşitleri açısından yeterince ortaya konmadıysa salt çelişkili ve sosyolojik aynı zamanda koşullu olan ve gerçeklikleri benzer bir ideyi anlatan bilimlerde bu tür yapıların henüz önümüze geldiği bir gerçektir. Ama bu nedensel tasarımlar için bütün somutlukların koşullarından çıkan somut içeriklerin koşullarının da olması gerektiği anlamına gelir. Ama gerçeklik ve doğruluk zorunlu olarak ayırt edilebilir olduğu için her zaman haklı olan tek yönlülük

haklı olmayan tek yönlülüğe özelliğın haklı olmayan bir talep anlamında inatçılığa dönüşebileceğı bir sonuç ortaya çıkar. Haklı çıkarılabilen sınırlama artık böyle görülmüyor, yani artık onun dışına çıkılmıyor, aksine mutlak bir son olarak alınıyor. Bir bilimadamı kendi idesinden vazgeçtiğinde, kendini önemsiz gördüğünde konuların evrenselliğini ve iş ahlakını unuttuğu zaman bunlar olur. O zaman bilim, her şeye boyun eğen, çağın akımına uygun bilimadamları, yöntemler ve başarılar ortaya çıkaran mantıksal, somut bir kategori olur. Bunların arasından Hegelci anlayışın mutlak talebine en fazla direneni ele alalım. Bilimin kendi özel alanında bireylerin, konunun ve çalışma biçiminin şartlarıyla ilgilenmeksizin sükunetle çalışabileceğı tespit edilebilir. Hatta bir bilim adamının böyle davrandığında özel görevini yerine getirme yeteneğini yitirdiğini bile görürüz.

Bilimin özelliğı üzerine söylenenleri duyduğumuzda bu bizi fazla şaşırtmamalı. Belli şartları kavramak ve bu şartlar altında çalışmak gerektiğini kavramak birbirinden farklı şeylerdir. Eğer şansı varsa bir estetikçi de pekala iyi bir sanatçı olabilir. Her soru cevaptan önce gelir ama cevap *anlamı* açısından sınıandığı zaman durum değişir. O halde konunun tarzına ve bu yüzden de araştırmacıdan talep edilen özelliklere bağımlıysa şartlar gereğı varlık ve varoluş gibi kavramların ele alınabilmesi bilim dalına bırakılmış olsa da, bu bilim dalı sistematik kavrayıştan uzaklaştırılmıyor; elde ettiğı sonuçlar ve bu sonuçların anlamları bütüne saygı gösterilmesine bağılı. Bunu sadece kavrayabilen biri bilinçli olarak arınmış olur ve klasik talep anlamında "bir dine" de sahip olur, her girişimin önemini hissedecek kadar anlar, testi

mi yoksa güveç mi yapacağı onun için bir önem taşımaz ve bütünle olan ilişkiyi görür. Demek ki bu, Hegel'in mutlak anlam talebinin bilim dalları tarafından yok edilmeyeceği anlamına gelmiyor, tam tersine bunların idelerine uygun çeşitli somut özelliklerine göre daha saf hale getirilmesi ve aynı zamanda geliştirilmesi anlamına geliyor. Fakat bu bilimadama ihtiyaç duyduğumuz gibi sıradan insana da ihtiyacımız var, ikisinin işlevini sadece filozoflar tanımlayabilir. Tebeşirin asitte çözüldüğünü felsefeye ihtiyaç duymadan tespit edebilir. Bir lambayı en iyi şekilde nasıl yapmam gerektiğini felsefeden öğrenmem gerekmiyor. Ama kimyacınn bununla ne demek istediğini empiriste değil de fenomeloga sorulduğunda durum değişir.

Lambayı yapan kişinin yaparken etik yön gösterici anlamda doğru davranıp davranmadığı bilmesi gereken doğru felsefi koşullara bağlıdır. Bununla birlikte mutlak anlam talebi gerçeğin anlamından dolayı gerçeğin kendisiyle ilişkilidir. Tıpkı bilim dallarının kendi alanlarında "örnek deneyler" yapmaktan korkmadıkları gibi, burada felsefenin "şey"nin anlamından uzak örneğinden korkmaması gerekir. Yani bunu somut olarak mümkün kılan bir şey, yapılan sistematik görev için bir ön çalışma oluşturuyor ama hiçbir biçimde direnilemeyen önemli bir anlam kazanıyor. Ancak sistem açısından bu anlam taleplerinin anlamının ve tözünün ne olduğu söylenebilir.

Homeros okuyor yüce şiirini
kahraman atlattı tehlikeleri
iyi kalpli adam yaptı işini
bu inkar edilebilir mi
daha olmamıştı erdemli

Ama bir şiirse bir sanat eserinin idesi, yani görevini yerine getirmesinin anlamı ve çok çeşitli tarzda bir çalışma olmasıdır. Bunu görebilmek filozofun özel yeteneğini bağılıdır. İşte o zaman tahmin edilen şeyin doğru olup olmadığı anlaşılabilir. Ancak o zaman yargı bu eylemlerin yapılıp yapılmadığı yargısı doğrulanır. Bunu "doğal" bir şeymiş gibi kabul ederek mutlak anlam talebinden kaçılmaz. Burada "doğal" sözcüğü kafa karıştırmasın. Sistematik filozof için çoğu zaman, bir zamanlar "doğal" karşılanan şeyi anlamak acı veren bir görevdir. Bunun dışında yapması gereken şey, görüşlerini değerlendirip değerlendirmeyeceği sorunu bu somut durumdan ibaret.

Onun bakış açısına göre kavradığı durumdan kaynaklanan görevleri var. Bulduğu fenomenlerin yapısını ve görüşünü değerlendirip değerlendirmemesi ve nasıl değerlendirdiği önemlidir. Aynı şekilde birçok görev için sistem idesi açısından problem olması gereken şey "doğal" kalması gerekir. Somut bilimin dallarının sonuçlarından şartlarına doğru yukarıya bakıldığı zaman hipotetik ilk nedeni, yani insanların somut sonuç olarak ortaya çıkardığı şartlı şeyin özelliğinden somut durum açısından açıklanabilir eksikliği giderilemeden bir şey kazanılır. Orta Çağ'da yaşayan biri angloloji* anlayışının töz yapısını aşkın yönleme göre ihtimalinin koşullarını bulabileceği gibi kavraya bilir de. Ancak sistemin ilk nedeninden yola çıkarak sonuç çıkarılabilecek bu hipotetik biçimde ortaya konulmuş malzeme, tarihsel olandan istenilmeyen bir tesadüfü dışlamak için

* Meleklerin olduğunu savunan öğretisi

kullanılabilir. Aynı dönemde yaşayan insanların bu mutlak talepte bulunmaları bir çelişki değildir. İde ve gerçeklik arasındaki gerginlik deneylerin gerçekleşmesi için kesin sonuca erken varmaktan koruması gerekiyordu. Ama günümüzde bundan sakınıyoruz. Tehlike daha çok başka bir yerde, yani anlam talebinin küçültülmüş ya da dar olarak kavranılmasında yatıyor. Gerçekten mümkün olan şey kendini burada gösterir. Aslında çelişkili olmayan her görev mümkündür: Özellikleri gerçekte var olmayan ve bundan dolayı yapay yaratılan sınırları sınırlamaların kendisi yaratır. Burada kendimizi Hegel'in anlam bütünlüğüne değinen önermeyle kendimizi teselli edelim: "Canlı nesneler cansız nesnelere göre acıyı tanıma önceliğine sahiptirler."

AÇIKLAYICI BİLGİLER

AKSİYOM (Yun. aksioma'dan > fr. axiome)

Kendiliğinden apaçık ve hiçbir tanıtlama istemeyen önerme. (Özellikle de matematikte kullanılır.) Herkes tarafından tartışmasız kabul edilen önerme veya vecize.

Mantık ve Matematikte seçme aksiyomu şeklinde ifade edilir: İki-iki ortak unsurlarından yoksun olan bir cümle topluluğu verildiğinde, bunların her birinden sadece birer unsur alan yeni bir cümle üzerinde düşünmek mümkündür.

AMPİRİK (fr. empirique)

Görgü yoluyla bilen veya bildiğini sanan. İlmi bir kesinlik aramadan deney ve görgüden yararlanmaya kalkan: *Ampirik usullere ancak bir yere kadar güvenilebilir.*

Mantıkta *ampirik düşünce*, deney ve görgünün telkin ettiği düşüncedir. *Ampirik tanım* gözlem, karşılaştırma ve soyutlamaya dayanan tanım demektir.

ANTİNOMİ (Anti önek ve yun. nomos yasa'dan > fr. antinomi)

Çelişik iki önermeden meydana gelen sistem; iki düşünce, iki kavram arasındaki karşıtlık. *Antinomi* kelimesini felsefe diline

ilk olarak Kant sokmuştur. Rasyonel evrenbilimle ilgili temel sorunların her biri, Kant'a göre, iki karşıt biçimde çözülebilir.

I. Antinomi: *Tez.* "Dünyanın zamanda ve başlangıcı ve uzayda sınırları vardır." Bunun tanıtı, hem sonsuz, hem de verilmiş bir seri kavramındaki mantıki çelişmeye dayanır. Burada verilmiş demek zaman bakımından akıp gitmiş, uzay bakımından ise sayılabilir demektir.

Antitez. "Dünyanın ne başlangıcı ne de sınırları vardır." Bunun tanıtı, dünyanın sonlu zamanını ve sonlu uzayını kapsayan bir boş zaman ve boş uzayın olamayacağı düşüncesine dayanır.

II. Antinomi: *Tez.* "Her bileşik cevher, yalın, basit kısımların bileşiminden meydana gelmiştir." Bu böyle olmasaydı, bileşim bozulduğunda, yani kümenin şekli yok olduğunda geriye hiçbir şey kalmazdı.

Antitez. "Bileşik olan hiçbir nesne basit kısımların bileşiminden meydana gelmemiştir ve hiçbir yerde basit bir şey yoktur." Gerçekten, ne kadar bölersek bölelim, uzayda varolan bir şeye varırız. Oysa, uzayda varolan nesnenin her zaman bir uzamı vardır, dolayısıyla da her zaman bölünebilir.

III. Antinomi: *Tez.* "Dünyada olup biten her şey, yalnızca doğa yasalarına bağlı değildir. Özgür bir sebebin varlığını da kabul etmek gerekir." Gerçekten, tabii sebepler serisinde hiçbir zaman, şartlanmamış son bir bitim'e varamayız; bu en yüce bitim ancak özgürlük olabilir. Kendinden üstün bir başka sebebi gerektirmeyen tek sebep özgürlüktür.

Antitez. "Özgürlük yoktur: Dünyada her şey doğa yasalarına uygun olarak meydana gelir." Özgürlük düşüncesi nedensellik ilkesini sarsarak her türlü deneyi olanaksız kılar; ayrıca akıl, özgürlüğün şu veya bu yönde oluşmasını gerektiren sebebi öğrenmek ister.

IV. Antinomi: *Tez.* "Dünyanın sebebi, kendinden zorunlu

bir şey olmalıdır; bu sebep ya dünyanın dışındadır veya dünyanın kendini meydana getiren unsurlarından biridir." Gerçekten, her değişiklik, o değişikliği zorunlu kılan bir şarta bağlı olduğuna göre, önünde sonunda, bütün öbür değişikliklerin bağlı bulunduğu kendinden zorunlu bir şeyin varolması gerekir.

Antitez. "Hiçbir yerde, dünyada veya dünyanın dışında, dünyanın sebebi sayılacak mutlak suretle zorunlu bir varlık yoktur." Gerçekten akıl, son bir zorunluluk kabul etmeye yanaşmaz; tekrar tekrar, bu zorunlu sayılan şeyin hangi şartlar altında zorunlu olduğunu araştırır.

Kant, bu antinomilerin çözümünü, deneyüstü idealizmde bulduğunu ileri sürer. İlk iki antinomide, kendinden bir şey olarak ele alınan dünya için, ne sınırlı, ne sınırsız, ne bir atom bileşiği, ne de sonsuz olarak bölünebilir demek doğrudur. Çünkü kendinden bir şey olarak dünya, ne zaman, ne de uzay içindedir. Üçüncü antinomide, antitez olaysal âlem için doğrudur (her şeyin tabii bir sebebi vardır—eğer her şey olay anlamında alınırsa—), tez ise ancak numen âlemi için doğru olabilir (bilinç artıları içine girmeyen kendinden bir şey, mutlak kendiliğindenlik olabilir). Aynı şeyi dördüncü antinomi için de söyleyebiliriz: Olaysal âlemde her şey şartlanmıştır; fakat kendinden şey üzerine hiçbir şey bilemeyeceğimiz için, bu alanda zorunlu bir varlığın bulunması mümkündür (Bu varlık, bütün olaylar serisinin deneye dayanmayan ve dolayısıyla şarta bağlı kalmayan bir şartı olarak ele alınabilir). Kant'ta metafiziği inkara varan antinomi, Hegel için, aklın ve evrensel kanunun diyalektik bir süreçle oluşan aracıdır. Kant'ın antinomiler üzerine yaptığı açıklamaların amacı, kendinden şeyin bilinemez olduğunu tanıtlamak, yani bilinemezciğin (agnostisizm) doğru olduğunu göstermektedir.

Fakat antinomiler, her şeyde görülen değişkenliğin ve çelişmenin birer belirtisi olarak da ele alınabilir. (Mesela Heraklitos, meseleyi bu açıdan incelemiştir.)

A PRIORİ (Lat. "önce gelen şeyden hareket ederek")

Deneyden önce gelen verilere dayanarak kabul edilen şey için söylenir: *Fizik bilimleri salt kavramlar üzerine "a priori" olarak kurulamaz, tersine bu bilimler için olguların gözlemi gereklidir. Sentetik "a priori" yargı*, Kant'ta, yüklem özneye yeni bir fikir kattığı yargı çeşidi. *A priori kavramlar*, Kant'ın felsefesinde: 1. Zaman ve mekân kavramları; 2. Yargıya formu veren kategorilerin kapsadığı kavramlar; 3. Aklın idealleri (cevher, evren, tanrı).

– Karşıtı, *aposteriori*, deneyden sonra olgulara dayanarak.

ARİSTOTELES

Yunan Filozofu (Makedonya'da Sitagira M.Ö. 384–Eubeiea'da Khalkhis M.Ö. 322)

Seçkin bir hekim ve Amyntas II'nin dostu olan babası Nikhomakhos'un ölümünden sonra Aristoteles Atina'ya yerleşti ve yirmi yıl süreyle Platon'un derslerini izledi. Hocasının ölümü üzerine (M.Ö. 348), Makedonya taraftarlarının hoş görülmediği Atina'dan uzaklaştı ve Mysia bölgesindeki Atarneus'da bulunan dostu Hermias'ın yanına gitti; Hermias'ın kız kardeşi veya yeğeni olan Pythias ile evlendi. Perslere teslim edilen Hermias'ın akibeti, Aristoteles'i Lesbos'a sığınmaya zorladı. Burada, dostunun hatırasını anmak için "*Erdeme Övgü*"yü yazdı. 343'ten itibaren Büyük İskender'in eğiticisi olan Aristoteles, 335'te öğrencisi iktidara geçtikten az sonra Atina'ya yerleşti ve orada meşhur Lise'yi (Lykeion) kurdu (öğrencileri ile birlikte gezinerek ders yaptığı için bu okula gezici –*peripatos*– okul da denir). Eserlerinin büyük kısmını burada yazdı veya tamamladı. İskender ölünce (323) yeniden Atina'yı terk etmek zorunda kaldı. Sokrates'in akibetine uğramaktan korktuğu ve kendi deyimiyle "Atinalıları, felsefeye karşı ikinci bir suikast işlemekten korumak" istediği için Euboia adasındaki Khalkhis'e çekildi. Areopagos'ta ölüme mahkum edildi. Ağustos ayında öldü.

Aristoteles, gelmiş geçmiş en engin zekâlılardan biridir. Eserleri, yüz yıllar boyunca, insan bilgisinin ulaşabileceği en son sınırlar olarak kaldı. Gerçekten de Aristoteles eskilerin bütün bilgilerini edinmiş görünür. Kendinden öncekilerle çağdaşlarının ve kendi çalışmalarının ürünü olan devrinin bütün politik bilimini bize aktarmıştır.

Çalışmaları çok büyük bir önem taşır. Çünkü Aristoteles, hem kişisel gözlemlerini hem de daha önceki buluşları sisteme bağlayarak karşılaştırmalı anatomi ve fizyolojinin, mantığın, felsefe tarihinin v.b. gerçek kurucusu olmuştur. Jeoloji alanında, Homeros devrinden bu yana Nil deltasının büyüdüğüne Meotidai bataklığının çamurla dolduğuna, ayrıca arz küresinin dolaşımındaki yavaşlığa dikkati çeken ilk bilgidir; ama eserlerinin çeşitli yönleri arasında yaratıcı dehasını en iyi yansıtan çalışması felsefesidir.

Hocası Platon'un, gerçekleri spiritüalist, metafizik ve mistik bir felsefe olan "idealar gerçekçiliği" görüşünden hareket eden Aristoteles, bu görüşü eleştirerek hem yepyeni bir bilgi teorisi, hem de metafiziğe değil de mantığa dayanan bir kavram teorisi kurdu. Platon'a göre idealar kendinden ve sonsuz olarak "kavranabilir bir dünya"da vardır; duyumsal dünya, bu kavranabilir dünyanın ancak kusurlu bir yansımasıdır; Aristoteles için ise, düşünceler veya kavramlar, düşüncesi oldukları şeylerden yani tikel ve duyumsal nesnelerden ayrılmamalıdır; "duymayan insan hiçbir şey bilmez ve anlayamaz"; "akıl, gerçekte sayfalarında hiçbir şeyin yazılı olmadığı bir kitaba benzer"; "balmumu, nasıl altının kendisini değil de altın yüzüğün kalıbını alıyorsa, duyum da, maddeyi bir yana bırakarak maddenin duyulan biçimlerini sindirir." Demek ki, Aristoteles'in gerçekçiliği, Platon'un "idealar gerçekçiliği"nin tam karşısında yer alır. Bu, bir nesneler, duyumsal dünya gerçekçiliğidir. Aristoteles, Platon'u tenkit ederken şöyle der: "Düşüncelerin (ideaların) birtakım örnekler, kalıplar olduğunu, geri kalan her şeyin kökünü bu kalıplarda bulduğunu söylemek, boşa konuşmak ve

şairane eğretilmeler yapmak demektir." Aristoteles daha da ileri giderek, bir bakıma, dünyayı kendi tasarımlarımıza indirgemeye kalkışacak her türlü idealizmin adeta önceden eleştirisini yapar: "Biz, yıldızları hiçbir zaman görmemiş olsaydık bile, bu yıldızlar, gene de bizim bildiklerimizden başka ve apayrı sonsuz cevherler olarak kalacaklardı"; "herkes, canı isteyince düşünebilir; fakat duymak, kimsenin kendi elinde değildir; duyabilmek için, duyulan nesnenin varolması şarttır." Bu gerçekçilik, Aristoteles mantığının temelinde yer alır: "Gerçekte birleşmiş olanı, birleştirdiğimiz, gerçekte ayrılmış olanı da ayırdığımız zaman doğru düşünüyoruz demektir. Yoksa düşüncemiz yanıltır." Demek ki mantık, varlığın kategorilerini düşüncenin kategorileriyle anlatma sanatıdır: "Varlıkları varlık olarak bilen kimse, bütün nesnelerin en kesin ilkelerini ortaya koyabilmelidir."

Aristoteles, bu varlığın bütün gelişmelerini, bütün karmaşıklığını, kavramaya çalışır. Her nesnenin bir maddesi, bir de biçimi vardır. Madde (Hulê), "güç halindeki varlıktır"; bu varlık biçimlendikten, yani tahta sandık tunçla heykel olduktan sonra, "eylem halinde varlık" şekline girer. "Uyuyan insana göre uyanık insan, bakan insana göre gözlerini yuman, tunca göre heykel, tamamlanmamış olana göre tamamlanmış olan ne ise, güççe göre de eylem (energiea) odur."

Demek ki oluş, bir biçim ile bu biçime girmeye elverişli bir "Hulê"nin birleşiminden meydana gelir. Doğada, biçimi olmayan kesinlikle belirsiz madde yoktur; yalnız bir dereceye kadar belirsiz, yani öbürlerine oranla daha az belirli şeyler vardır. Oluş, daha az belirliden daha belirliye doğru gider, bu gidiş sırasında da varlıkla düşümdeş olmaktan geri kalmaz; bu oluş, bitmez tükenmez bir oluşturma, çünkü her zaman "bir varlığın bozulması başka bir varlığın üremesi demektir".

Görülüyor ki, Aristoteles'in gerçekçiliği, son derece *tözcü'*dür. Mekân "nesneyle aynı zamanda vardır"; zaman "hareketin

sayısıdır"; hareket, tabiatın sürekli ve temel zorunluluğudur; Aristoteles, Elea'cıları bunu inkar ettikleri için kınar. Evrenin harekete getiricisi olarak tasarlanan tanrının kendisi bile en üstün tözdür, yani tamamen eylem halinde olan, her bakımdan tamamlanmış ve belirlenmiş bulunan, kendini "kavranabilirin elde bulundurulması" düşünen, düşüncenin düşüncesi (noesis noeseôs), katkısız eylem ve aynı zamanda varlık ve varoluş bütünü olan tözdür. "Onun için biz Tanrı diye eksiksiz ve sonsuz bir Yaşayana deriz."

Demek ki varlık, maddeden biçime, güçten eyleme, varlıktan varlığa durmadan gelişir. Ruh, "bedenin biçimi, yaşamayı güç halinde taşıyan oluşmuş bir bedenin ilk eylemidir". Aynı şekilde, "uyanıklığın, duyumun, düşüncenin, bize en büyük zevkleri vermesi, bunların birer eylem olmasındandır." Aristoteles metafiziğinin konusu olan bu varlık gelişmeleri, aynı zamanda, hem biçimsel, hem de diyalektik olan bütün Aristoteles mantığına hakimdir. "Gerçekten de bütün varlıklar, ya birtakım karşıtlardır veya karşıtlardan meydana gelirler" ve bütün mesele şu veya bu nesneye ait olanı, kesinlikle belirtmektir. Onun için, mantık bir tartışma silahı haline gelebilmek için her şeyden önce özellikle tasıma (kıyas) dayanan bir yüklem bilimi olmalıdır. Aristoteles, biçimsel mantığın yaratıcısıdır; E.Goblot'a göre, "bazı basit ve kesin kanıtlama biçimlerini öylesine inceden inceye çözümlemiş, bu çözümlemeleri de o kadar sağlam ve kesin bir dille anlatmıştır ki, eseri bu konuda varılabilecek en son sınır olarak görülmüştür". Fakat, E.Bréhier'nin de belirttiği gibi, "Aristoteles'i böyle bir teoriye götüren diyalektiğin gerekleri olmuştur."

Şimdi, özü, nesnenin kendisinden ayırmayı reddeden Aristoteles'in tözcülüğü, varlık üzerinde akıl yürütmeye gelince, onun biçimsel mantıkla yetinmesini çok defa önler, çünkü "öz tanıtlanamaz", ancak görülür, gösterilir, deney yoluyla bilinir. Bundan dolayı, Aristoteles de, hem nesnelerde ve düşüncede oluş ve karşıtlar bilimi olarak ele alınan diyalektik ile ilgili birçok mesele ortaya

çıkır. Soyut ve somut, kavrama ve duyma, tikel ve evrensel (Kallias'ta yalnız Kallias'ın kendisi değil, insana ait olan da bulunduğu için evrenselin duyumsal algılanması da vardır), hayat ve ölüm ("yaşayan güç halinde bir ceset midir?"), matematiksel ve duyusal ("bütün insanlar aksiyomları kullanır, çünkü aksiyomlar varlık olarak varlığa aittir ve her cins de varlıktır"), ilim alanı ("ancak genel'in ilmi olur. Güç halindeyken ilim, genel'e, eylem halindeyken tikel'e yönelir") v.b. Kavramları ele alan bu meseleler ve incelemeler, bütün canlılıkları ve somutlukları ile, belki de, yorulmak bilmez bir araştırmacı ve Descartes gibi bir "şüpheci" olan Aristoteles'in modern düşünceye bıraktığı en değerli mirastır. Düşünürlerin belki de en büyüğü olan Aristoteles de ansiklopedik bilgi ve mantık gücü ile, metafizik derinlik birleşir ve birbirini tamamlayarak destekler.

Aristoteles'in eserleri: Hiçbiri elimize geçmeyen gençlik eserleri: *Eudomos*, *Protreptikos*, *A Demonakos*, *İyilik Üzerine* (Platon'un İdea Doktrininin Eleştirisi); Mantık eserleri: *Kategoriai* (Kategoriler), *Peri Hermineias* (İfade Hakkında), *Topika* (Topikler), *Peri Sophistikon Elenkhon* (Safsatalık Tanıtlara Dair), *Analytika Protera* (İlk Analitikler), *Analytika Hystere* (Son Analitikler), *Tekhne Retorike*, *Poetika*, *Metaphysika* (Organon Adıyla Bilinen Mantık Eserlerinin Tümü). Doğa üzerine eserleri: *Physika e Physikes Akroaseos* (Fizik), *Peri Uranı* (Gök'e Dair), *Peri Geneseos kai Phthoras* (Doğuş ve Bozuluş), *Meteorologika* (Göksel Cisimler); Biyoloji üzerine eserleri: *Peri Zoon Historia* (Canlılar Hakkında); Ahlak ve siyaset üzerine eserleri: *Ethike Eudemia* (Eudemos Ahlakı), *Ethika Nikomakheia* (Nikomakhos Ahlakı), *Ethika Megala* (Büyük Ahlak), Politika v.b. bu eserlerde o zamanki Yunan sitelerinde geçerli olan önyargılar (köleliğin gerekliliği, bazı ırkların köle olmak için yaratıldıkları fikri, ahlakın yalnız Aristokratlara has sayılması) ile yeni ve modern görüşler (ahlakta uygulamanın önemi, coğrafi, toplumsal ve iktisadi çevrenin rolü, erdem'in, faziletin varlığa has bir fonksiyon olarak ele alınması,

alışkanlığın, akıl ve mantığın rolü, deneye ve çeşitli site anayasalarının incelenmesine dayanan bir siyaset ilmi) yer yer ilgi çekici şekilde kaynaşır.

DETERMİNİZM (Belirlenimcilik)

Felsefede, ahlaki seçimler dahil bütün olayların, özgür iradeyi ve insanın başka türlü davranabilmesi olanağını dışlayan, önceden var olan nedenlerce belirlendiğini savunan kuram. Bu kurama göre evrenin tümüyle ussal bir yapısı vardır; belirli bir durumun eksiksiz bilgisine sahip olmak, o durumun, geleceğine ilişkin yanılmaz bilgiyi de olanaklı kılar. Pierre-Simon Laplace, 18. yüzyılda bu kuramın klasik biçimini ortaya koymuştur. Ona göre, evrenin bugünkü durumu, önceki durumunun sonucu, sonraki durumunun ise nedenidir.

DİYALEKTİK (Yunanca *Dialektikos*: "Tartışma")

Felsefede, kavramlar arasındaki karşıtlık ilişkisinden yola çıkarak bunu doğruya varan süreçlerin açığa çıkarılmasında bir ilke olarak kullanan düşünme ve araştırma yolu. Önceleri "Karşılıklı Konuşma Sanatı" anlamına gelen sözcük, konuşma sanatı anlamına gelen retorik ile karşılıklı konuşma anlamına gelen diyalogdan farklıdır.

Diyalektik düşüncenin başlangıcı, doğayı ve evreni oluşturduğu düşünülen ateş, hava, su, toprak gibi ilk öğelerin aralarındaki karşılıklı çatışma-dönüşme ilişkileri biçiminde, Sokrates-öncesi fizikçilerde (Thales, Anaximenes, Anaximandros, Demokritos) görülür. Daha sonraları şeylerin karşıtlarından çıkarak var olmaları ve gene karşıtları içinde yok olmalarını ele alan Herakleitos, diyalektiği evrenin etkin bir ilkesi olarak düşünmenin öncüsü oldu. Diyalektiği ilk kez inceleme konusu yapan Aristoteles'e göre, bazı kabullerden yola çıkıp, usa vurma yoluyla bunları saçmaya

indirgeyerek karşıtlarını kanıtlama tekniği anlamında diyalektiğin kurucusu Elialı Zenon'du.

Diyalektiği bir yöntem olarak kullanan ilk filozof ise Sokrates'tir. Sokrates için diyalektik, karşılıklı soru-yanıt yoluyla kavramlara açıklık getirme yöntemidir.

FENOMENOLOJİ (Görüngübilim olarak da bilinir)

Felsefede, bilinç verilerinin doğrudan incelenmesiyle elde edilmiş ve somut deneyim konusu olmuş fenomenlere, nedensel açıklamalara ilişkin kuramlardan ve incelenmemiş ön kabullerden bağımsız yaklaşma yöntemi. Yirminci yüzyılın başlarında, fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl'in çalışmaları sonucunda, gözleme ağırlık veren deneycilik ile us ve kurama ağırlık veren usçuluk arasındaki karşıtlık bir ölçüde giderilmiş, Immanuel Kant'ın transandantal felsefeyle bu iki akım arasında kurduğu bağ yenilenmiştir.

GOETHE, Johnn Wolfgang von

(D. 28 Ağustos 1749, Frankfurt am Main - Ö. 22 Mart 1832, Weimar)

Alman şair, oyun yazarı, romancı. Evrensel boyutlara ulaşmış üniyle dünya edebiyatının en büyük yazarlarından biridir. Sanat, estetik ve edebiyat denemeleri yazmış, doğa bilimleriyle uğraşmış, insan anatomisi ve botanik konularında araştırmalar yapmıştır. Alman edebiyatındaki coşkunluk akımının (Sturm and Drang) ve klasik dönemin Schiller'le birlikte başlıca temsilcisidir. Günümüze değin pek çok tanınmış yazar onu örnek almıştır. 150. ölüm yıldönümü olan 1982 bütün dünyada "Goethe yılı" olarak kabul edilmiştir.

Goethe'nin babası Johann Kaspar Goethe, varlıklı bir aile-

den gelen bir hukukçu, annesi Elisabeth Textor ise bir memur ailesinin kızıydı. Sert huylu, titiz, disiplinli, akıl ve mantık ilkelerinden ayrılmayan bir baba ile, duygulu, hayal gücü ve anlatma yeteneği çok gelişmiş bir annenin bu özellikleri, Goethe'nin kişiliğini oluşturdu, yaratıcılığını olumlu yönde etkiledi. Kültürlü bir insan olan babası, oğlunun Aydınlanma döneminin ideallerine göre yetişmesini amaçlamıştı. Daha küçük yaşta ona Latince, Yunanca, İbranice, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca öğretti; 10 yaşında Aisopos'u, Homeros'u, Vergilius'u ve Ovidius'u okutarak antik kültürle tanışmasını, din eğitime önem vererek de Kitabı Mukaddes'i tanımasını sağladı. Goethe'yi çocukluk yıllarında etkileyen, güzel sanatlarla, özellikle de görsel sanatlara ilgi duymasına ve Fransız kültürü almasına yol açan bir rastlantı da, Avusturya ile birleşen Fransızların 1759'da Frankfurt'u işgal etmeleri oldu. Goethe'lerin evi iki buçuk yıl süreyle Fransız komutanın sanatçı konuklarıyla tanıştı; temsillerini hiç kaçırmadan izlediği gezici Fransız tiyatro topluluğu aracılığıyla da Racine ve Molière'i öğrendi.

Babasının isteğine karşı koyamayan Goethe, 1765'te hukuk öğrenimi yapmak üzere Leipzig'e gitti. Uzun bir tarihsel geçmişi olan Frankfurt'a karşılık Leipzig, çağının "küçük Paris"i olarak bilinen modern bir kentti. Sanat çevrelerindeyse, yaşamın eğlenceli bir oyun gibi kabul edildiği, uçarı Rokoko kültürü egemendi. Aydınlar ve edebiyatçılar arasında, Aydınlanmanın akılcı yazarı Gottsched, bir de Samuel Richardson ve Laurence Sterne gibi yazarların doğrultusunda Almanya'da yeni gelişen duygusallığın temsilcisi Christian Fürchtegott Gellert tutuluyordu. Ama Goethe'yi asıl etkileyen, arkeolojinin babası sayılan sanat tarihi kuramcısı Johann Winckelmann'ı tanımasını ve içinde yaşadığı yapmacık dünyadan uzaklaşarak antik kültüre yönelmesini sağlayan ressam dostu Adam Friedrich Oeser oldu. Goethe, Leipzig'deki ortamı hiçbir zaman bütünüyle benimseyememişti. Gene de, bu yıllarda yazdığı ve *Anette Lieder* (1767; Anette İçin Şarkılar) adı altında topladığı şiirleri ile *Die Laune des Verliebten* (1767; Sevgilinin Keyfi) ve

Die Mitschuldigen (1770; Suça Katılanlar) adlı iki oyunu rokoko üslubunu yansıtan yapıtlardır.

Goethe'nin bu yıllarda içinde yaşadığı, her şeyin hafife alındığı rokoko dünyası ile Kätchen Schönkopf adlı bir genç kıza beslediği gerçek duygular arasındaki ikilem, onun büyük bir bunalıma düşerek Leipzig'den kaçmasına yol açtı. Frankfurt'ta ilişki kurduğu pietist çevre ise, insanın iç dünyasına yönelmesini ve düştüğü bunalımdan kurtulmasını sağladı.

Goethe 1770'te, yarım kalan hukuk eğitimini tamamlamak amacıyla Strassburg'a (Strasbourg) gitti. Orada geçirdiği bir buçuk yılda gerçek edebiyatçı kişiliğini buldu. Bu süre içinde yazar ve düşünür Herder'le kurduğu dostluk ve bir papazın kızı olan Friederike Brion'a duyduğu aşk, onun gelişmesine yardımcı olan başlıca iki etkindir. Herder, bir yandan Goethe'nin rokoko kültüründen uzaklaşmasını sağlarken, bir yandan da dikkatini Shakespeare, Ossian ve Pindaros gibi yazarlara çekiyor, halk edebiyatına karşı ilgisini uyandırıyor ve ona yepyeni bir tarih bilinci veriyordu. Goethe'nin, tarihi, kültürü ve sanatı sürekli bir devinim, bir gelişme içinde gören Herder'in düşüncelerini benimsemesi, Alman şiir sanatının kökenine inmesine, halk şarkıları üslubunda şiirler yazmasına yol açtı. Goethe, Elsass (Alsace) yöresinin doğasından da çok etkilenmişti. Doğayı ilk kez organik bir varlık olarak algılıyordu. Bu yeni doğa görüşünün Friederike Brion'a duyduğu güçlü sevgi ile birleşmesinden "Willkommen und Abschied" ("Kavuşma ve Ayrılış", 1949) ve "Mailied" ("Mayıs Şarkısı", 1949) gibi ünlü şiirleri doğdu. Bunlar, kişisel deneyimlerden kaynaklanan, yazarın gerçek duygularını dile getiren yaşantı şiiri (*Erlebnislyrik*) türünün ilk örnekleridir. Gene bu yıllarda Goethe büyük ilgi duyduğu Alman gotik sanatını yakından tanıdı ve Strassburg Katedrali üzerinde odaklaşan bu ilgisini (sonraki yıllarda Wetzlar'da tamamlayacağı) "Von deutscher Baukunst" (1773; "Alman Mimarisi Hakkında", 1949) adlı ünlü makalesinde dile getirdi. Gene Strassburg

yıllarının ürünü olan bir ikinci yazısı da "Rede zum Shakespeare Tag"dı (Shakespeare Günü İçin Konuşma). Onun, Shakespeare'ın yapıtlarıyla yoğun biçimde uğraşmasının sonucunda ortaya çıkan bu çalışması, Alman edebiyat çevrelerinde bu yazarın ilk kez doğru ve köklü bir biçimde tanınmasını sağladı. Shakespeare'i bir "deha" olarak niteleyen Goethe, kendini de onunla eşdeğer sayarak, kendi "ben"ine, kendi yaratıcı gücüne duyduğu güveni ilk kez dile getirdi. Goethe'nin Shakespeare'in yapıtlarına duyduğu ilginin bir başka ürünü de, gene o yıllarda yazmaya başladığı Götz von Berlichingen (1773; Demir Elli Şövalye von Berlichingen, 1933) adlı oyunudur. Coşkunluk akımına özgü iyi ve güçlü insan (Kerl) tipini ve özgürlük idealini işleyen oyun, bu dönemin tiyatro alanındaki en yetkin örneklerindendir.

Goethe 1772'de, stajını tamamlamak için kısa bir süre Strassburg'dan Wetzlar'a gitti. Onun tümüyle edebiyata yöneldiği Wetzlar döneminin en önemli olayı, arkadaşı Kestner'in nişanlısı Charlotte Buff'a âşık olması ve bu ümitsiz aşkın sonucunda *Die Leiden des jungen Werther* (1774; *Genç Werther'in Izdırapları*, 1914 / *Genç Werther'in Acıları*, 1935, 1991) adlı romanın ortaya çıkmasıdır. Goethe o dönemde kişisel yaşantılarını, doğa karşısında kendini kaptırdığı coşkuyu, gem vuramadığı duygularını dile getirecek yeni biçim arayışları içindeydi. Eski Yunanlı şair Pindaros'un övgü şiirlerinden ve Alman şair Klopstock'un odlarından etkilenerek şiirler yazıyordu. Belirli kalıplara bağlı kalmadan, dizenin kendi içindeki ses düzenine dayalı, serbest ölçülü bu övgü şiirlerinin en önemlileri "Prometheus", "Wanderer's Sturmlied" (Gezginin Fırtına Şarkısı). "Ganymed" ("Ganymed", 1965) ve "Schwager Kronos"tur. *Werther* romanı ise aynı coşkulu duyguların anlatı biçiminde dile getirilmesidir. Romanın konusu, Goethe'nin Charlotte'ye beslediği umutsuz aşkla Jerusalem adlı bir dostunun o sırada aşk uğruna kendini öldürmesi gibi iki olaydan kaynaklanır. Mektup-roman biçiminde yazılmış olması ise, İngiliz yazar Samuel Richardson'ın *Pamela* adlı romanının etkisini yansıtır.

Aklın yerine duyguyu koymasıyla, insan ruhunu, düş gücünü, dolayısıyla da bireyi ilk kez bu kadar yüceltmesiyle, Tanrı'nın yansısını insanın kalbinde ve (panteit bir görüşle) doğanın her bir zerresinde bulmasıyla Alman edebiyatında yeni bir çığır açan *Werther*, modern Alman romanının da başlangıcı olarak kabul edilir. Roman, Almanya dışında da büyük yankı uyandırmış, Goethe'nin bir anda dünya çapında ün kazanmasını sağlamıştır.

1775'te tanıştığı genç Weimar dükü Karl August, Goethe'yi Weimar'a çağırdı ve kendine özel elçilik danışmanı olarak atadı. Bu olay Goethe'nin Leipzig, Strassburg ve Frankfurt yıllarını içine alan gençlik döneminin sona ermesi anlamına geliyordu. Artık, günlük yaşamında bazı sorumluluklar yükleneceği, nesnel değerlere önem vereceği, ölçüsüzlükten kaçınacağı bir dönem başlamıştı. Weimar düküyle kısa zamanda büyük bir dostluk kuran Goethe, aynı zamanda onun yardımcısı olarak maden ocaklarıyla kent ormanlarının denetimini de üstlendi. Bu ona, doğaya daha yakın olma olanağını verdi. Böylece doğa-bilim araştırmalarına yönelen Goethe bitkiler, taşlar, yeryüzünün jeolojik yapısı, insan ve hayvan anatomisi, renklerin ve ışığın gizleri gibi eskiden beri ilgilendiği konular üzerinde yoğun çalışmalara girişti. "Seefahrt" (Deniz Yöculüğü), "An den Mont" (Ay'a), "Wanderer's Nachtlid" ("Yolcunun Gece Şarkısı", 1948) gibi şiirleri ile doğadaki gizilgücü dile getirdiği "Erlkönig" ("Peri Padişahı", 1958) ve "Der Fischer" (Balıkçı) gibi ünlü baladları, onun Weimar'da yaşadığı değişimin en canlı kanıtlarıdır. "Gränzen der Menschheit" ("İnsanlığın Sınırları", 1949) gibi şiirlerinde, coşkunluk döneminde olduğu gibi tanrılar karşısında kendini üstün gören insan imgesinin yerini, sınırların bilincine varmış, çevresiyle uyumlu insan almıştır. Onun bu yeni dünya görüşünü kazanmasında, Weimar'da tanışıp büyük bir sevgiyle bağlandığı Frau von Stein'in etkisi büyüktür. Goethe'den daha yaşlı, evli ve birkaç çocuk sahibi olan bu soylu kadın, duygulu, akıllı ve dengeli kişiliğiyle, onun çevresiyle uyumlu, kendi içinde dengeli bir ruh dünyası kazanmasına yardımcı olmuştur. Goethe

"Warum gabst du uns die tiefen blicke" (Neden Bize Bu Derin Bakışları Verdin) adlı ünlü şiirini Frau von Stein için yazmıştır. Gene bu yılların ürünü olan *Iphigenie auf Tauris* (1779; *Iphigenie Tauris'te*, 1943) adlı oyunundaki *Iphigenie* ile *Torquato Tasso*'daki (1780-89; *Torquato Tasso*, 1941) prenses tipleri de Frau von Stein'in kişiliğinden önemli izler taşır.

Iphigenie Tauris'te oyununda Goethe, Antik Çağda Euripides'in de işlediği mitolojik Iphigeneia konusunu, özünde değişiklikler yaparak kullanmıştır. Onun sonsuz insan sevgisi ve ruh güzelliğiyle dolu Iphigenie'si, tanrıların lanetlediği Tantalos soyu üzerinden lanetin kalkmasını ve kötü ruhlar tarafından izlenen erkek kardeşi Orestes'in kurtulmasını sağlar. Goethe, Iphigenie'nin kişiliğinde sevgiye ve ölçüye dayanan bir insanlık idealini gerçekleştirmiştir. Bu niteliğiyle oyun, Lessing'in *Nathan der Weise* (Bilge Nathan) ve Schiller'in *Don Carlos*'uyla birlikte Alman edebiyat tarihinde "insanlık ideali"nin işlendiği üç temel yapıttan biridir.

Torquato Tasso'da ise Goethe, Werther gibi kendi yarattığı düş dünyasında yaşayan bir şairin, dışında kaldığı gerçeklikle çatışmasını sergiler. Ama artık coşkunluk dönemi yapıtlarındakinin tersine bir tutum içindedir; yazar olarak toplumla sanatçı arasındaki uyumsuzluğu kendisi yaratan, toplumu anlamaya çaba göstermeyen Tasso'nun tarafını tutmaz. Kendisi de, Tasso'nun tersine, dış dünya ile ilişki kurmuş, yaşamla sanatı kendi kişiliğinde bağdaştırmayı başarmıştır.

On yıl kaldığı Weimar'da toplum yaşamına bağımlı olmaktan sıkılan Goethe, 1786 sonbaharında ansızın Weimar'dan ayrılarak Verona ve Venedik üzerinden Roma'ya gitti. Daha sonra *Italienische Reise* (1816-17; *İtalya Seyahati*, 1957) adlı kitabında anlatacağı gibi bu iki yıllık dönemin, onun yaşamında çok önemli etkileri oldu. İtalya'da çeşitli sanat yapıtlarını yakından tanıma olanağını buldu. "Bakmak", "görmek", "incelemek" kavramları gözünde büyük önem kazandı. Yakından tanıdığı ve hayran kaldığı Yunan

ve Roma sanatının yanı sıra, İtalya'da değişik bitki örtüsünü inceleyerek vardığı sonuçlar da dünyaya bakışına yeni bir boyut kazandırdı. Doğabilim çalışmalarını özellikle bitkiler üzerinde yoğunlaştırdıktan sonra, insanların da bitkiler gibi sürekli bir değişim içinde oldukları görüşüne varmıştı. Ona göre, bitkilerin tümünün kökenini nasıl bir "ana bitki" (*Urpflanze*) oluşturuyorsa, insanların değişme ve gelişmesi de, her varlığın içinde bulunan ana ilkeye, öze bağlıydı. Doğadaki, "sürekli değişmeye karşın aynı varlık olarak kalmak, ama gene de sürekli değişmek" yasasını insana da uyguladı. Weimar'a döndükten sonra bu düşüncelerini "Metamorphose der Pflanzen" (1790; Bitkilerin Başkalaşması) adlı yazısında dile getirdi.

1788 yazında Weimar'a geri döndüğünde, o çevreye ve eski dostlarına yabancılaştığını gördü. Bu kez, karşısına çıkan Christiane Vulpius adlı eğitimsiz bir kıza âşık olmuştu; bir süre sonra onunla evlendi. Karl August adını verdikleri bir oğulları oldu. 1790'da Weimar'da tamamladığı, 20 parçadan oluşan "Römische Elegien" ("Roma Ağıtları") adlı şiirinde, Christiane'nin ona verdiği yaşama sevincini dile getirdi.

1794'te Goethe ile Schiller, Jena Üniversitesi'nde karşılaştılar. İlk ilişkileri, Goethe'nin ana bitki konusundaki görüşlerini Schiller'in karşı çıkmasıyla başladı. Ama daha sonra bu tartışmadan büyük bir dostluk doğdu. Schiller'in çıkarmakta olduğu *Die Horen* (1796-97) adlı edebiyat dergisinde Goethe de yazmaya başladı. Bu, her iki şair için de verimli bir dönem oldu. İkisi de en ünlü baladlarını 1797'de yazdılar. "Der Schatzgräber" (Hazine Avcısı), "Der Zauberlehrling" ("Büyücü Çırağı", 1961) Goethe'nin gençlik yıllarındaki coşkulu tutumunu aşırılığa eriştiği, içinde duygulardan çok, düşüncelere ağırlık verdiği baladlardır. Goethe'nin, dostu Schiller'in etkisiyle tamamladığı bir yapıtı da, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*'dir (1796; *Wilhelm Meister'in Çıracılık Yılları*, 1945). Yapıt, Weimar'a geldiği yıllarda yazmaya başladığı, ama

bitirmeden bıraktığı *Wilhelm Meisters theatralische Sendung*'un (*Wilhelm Meister'in Aktörlüğü, Rejisörlüğü ve Sahne Şairliği*, 1941) yeniden ele alınıp bir oluşum romanına dönüştürülmüş biçimidir. Romanda "her insan kendisinde doğuştan bulunan yetenek ve yatkınlıkları geliştirerek kişiliğini oluşturur" düşüncesi dile getirilmiştir. Bu görüş ise, Goethe'nin İtalya yolculuğunda geliştirdiği, doğadaki özün sürekli değişerek yeni biçimlere girdiği görüşüyle aynı doğrultudadır.

Klasik döneminde Goethe'nin toplum karşısındaki tutumu da değişmiştir. Artık toplumu, kişiliğin oluşmasında en önemli etmen saymaktadır. Kahramanları, coşkunluk dönemindekiler gibi yasa tanımaz bir tutum içinde değildir; yasalara başkaldırmanın yerini, düzenle uyum içinde yaşama düşüncesi almıştır.

1805'te Schiller'in ölmesiyle, Goethe'nin sanat yaşamında bir dönem daha son buldu. Bundan sonraki ürünleri gerek dil, gerek üslup açısından öncekilerden farklıdır. Weimar dönemine kadar gençlik yıllarını anlattığı *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* (1833; *Kendi Hayatımdan Şiir ve Hakikat*, 1946-54, 3 cilt) adlı yaşamöyküsü, özdeyişlerini bir araya topladığı *Maximen und Reflektionen* (Özdeyişler ve Düşünceler), Schiller'le mektuplaşması, dostu Johann Peter Eckermann'la konuşmaları hep bu son döneminin ürünleridir.

Goethe'nin anlatı türündeki son yapıtları, aynı zamanda üçüncü büyük romanı olan *Wahlverwandtschaften* (1809; *Gönül Yakınlıkları*, 1962 / *Gönül Bağları*, 1977) ve *Wilhelm Meister'in* ikinci bölümü olan *Wilhelm Meisters Wanderjahre*'dir (1829; *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları*, 1946). Şiir türünde ise *West-östlicher Diwan* (1819; *Divan-ı Şarki*, 1912) bu son dönemin en önemli yapıtıdır. Goethe *Divan-ı Şarki*'de, 14. yüzyılda yaşamış İranlı Şair hafız'ın gazellerini, biçim ve uyak özelliklerinden çok, öz açısından örnek almıştır.

Goethe, ilk kez 1770-71 yıllarında ilgilenmeye başladığı,

hatta Frankfurt'tayken, bugün *Urfaust* (İlk Faust) adıyla anılan ilk biçimini yazdığı *Faust*'un (*Faust*, 1926, 1973) birinci bölümünü Schiller'in ölümünden sonra tamamlayabildi. Yaşamının son yıllarında yazdığı ikinci bölüm ise, ancak ölümünden sonra basıldı. Yazılması bu kadar uzun bir süreye yayılan *Faust*, Goethe'nin bütün bu yıllar içinde geçirdiği değişimleri de yansıttığı için, onun bütün yaşamını simgeleyen bir yapıt olarak kabul edilir. Yapıtın tümü, Tanrı ile şeytan Mephistopheles'in (birinci bölümün başında yer alan ön oyunda) girdikleri bahis üzerine kurulmuştur. Tanrı, mutlak olana özlem duyan Faust'un, bazı yanlış adımlar atsa da, yanılmayacağından emindir. Mephistopheles ise, kendi gücüne güvenerek, Faust'u kandırabileceğini, onu hizmetine alabileceğini ileri sürer. Yapıtın akışı içinde Faust şeytanı kullanır, ondan yararlanır, ama hizmetine girmez. Böylelikle Mephistopheles, sürekli kötülük yapmak isteyen, ama iyiye hizmet eden bir güç durumuna düşer. Faust ise hırslı, etkin, yılmak bilmeyen, en zor anlarda bile karamsarlığa kapılmayan insanı simgeler.

Yaşamının son yıllarında Goethe'nin Faust'la benzerliği ilgi çekicidir. O da Faust gibi gittikçe artan bir yalnızlık içine düşmüştür. 1816'da karısı Christiane'yi, 1827'de Frau von Stein'ı, bir yıl sonra da oğlu Karl August'u yitirmiştir. Ama tıpkı kahramanı Faust gibi o da son gününe değin hiç yılmamış, bireyle dünya, güzelle gerçek arasındaki dengeyi hep ayakta tutmaya çalışmıştır. Ama onun başarıyla oluşturduğu bu denge, ölümünden sonra bir daha kurulmamak üzere bozulmuştur. Bu açıdan bakıldığında da Goethe'nin ölümüyle Alman edebiyatında bir çığır kapanmış sayılır.

İDEA

Yunanca *idein*'den "görmek", felsefede, bilgi ile varlık arasında ilişki kurduğu düşünülen kavram.

Terimi ilk kez kullanan Platon, "bir şeyin ne'liğini belirleyen

biçim" anlamını verdiği ideaları maddesiz nesneler olarak görüyordu. Platon'a göre, dünyadaki sonsuz çeşitliliğe birlik getiren ve bu çeşitlilik içinde nesneleri "oldukları şey" yapan bazı temel biçimler vardı. Örneğin bütün masaları "masa" yapan, "masa ideası"ydı. Bu biçimlerin yukarıdan aşağıya sıralandığı bir düzen vardı; en yukarıda bütün ideaları o idealar yapan "İyi İdeası" yer alıyordu.

Platon ideaların zihninde var olduğunu düşünüyordu. Ama ondan sonra idea terimi daha çok zihinde bulunan kavramlar için kullanılır oldu. Aristoteles *eidos* (biçim) terimiyle karşıladığı ideaları değişken olgular içinde bir ve aynı kalan, nesnelerin özü olarak gördü. Ona göre, nesnelerin biçimlendirici ilkesi olan ideaların olgu dünyası dışında bir varlıkları yoktu. Orta Çağ'da dinsel dünya görüşü "İyi İdeası"nı Tanrı'yla özdeşleştirdi; böylece idealar, Tanrı'nın zihninde bulunan ve dünyayı yaratırken kullandığı biçimler olarak düşünüldü.

Yeni Çağ'ın iki büyük öncü filozofu Descartes ve Locke, farklı yönlerde de olsa, idea kavramını zihinde bulunan ve bilme yetisinin nesnelere uyguladığı anlam içeriklerini belirtmek üzere kullandılar. Descartes insan zihnindeki kavramları *idea adventitiae* (dışarıdan gelen idealar); *idea a me ipso factae* (kişinin –benin– yapmış olduğu idealar) ve *idea innatae* (doğuştan gelen idealar) biçiminde ayırarak Tanrı'nın varlığına ilişkin tartışmayı hızlandırmış oldu. Locke ise doğuştan ideaların olmadığını, bütün ideaların zihne dışarıdan ve sonradan geldiğini öne sürdü.

Hume, izlenim ile ideayı birbirinden ayırt ederek ideaların izlenimlerden kopya edilen kavramlar olduğunu ileri sürdü. Hume'un idealar arasındaki ilişkiler üzerinde durması, özellikle nedensellikte rol oynayan idea ilişkilerini tartışması, Kant'ın bilgi kuramını hazırladı. Kant, idea (Almanca *die Idee*) terimini dar anlamda yalnızca temeli usta bulunan ve deneyimi aşan kavramlar için kullandı. Kant'a göre temelde bu tanıma uyan üç idea vardı: Özgürlük, ölümsüzlük ve Tanrı. Bunlardan yalnızca özgürlük ola-

naklı bir kavramdı; öteki ikisi, gerçeklikte karşılığı olup olmadığı bilinmeyen, ama usun üzerinde soru sormaktan vazgeçemediği kavramlardı.

Kant'tan sonra idea, Alman idealizminin temel kavramlarından biri oldu. Bu akımın doruğunu oluşturan Hegel, ideayı bütün gerçekliği belirleyen bir konuma yükseltti. Hegel'e göre varlığın diyalektik gelişim süreci ideanın kendini belli bir amaca doğru geliştirmesi, özgürleşmesi süreciydi. Bu gelişmenin son basamağında mutlak tin (*absoluter Geist*) tam bilincine ulaşarak kendini sanat, din ve felsefeyle ölümsüz kılıyordu.

Hegel'den sonra idea kavramı felsefede daha az kullanıldı. Modern matematiksel mantığın kurucularından Frege, bu terimle bir kavramın anlamı yerine, uyandırdığı öznel çağrışımları nitelemeyi yeğledi. Günümüzde ideanın teknik anlamlarını karşılayan duyuru verisi, imge, kavram gibi terimler kullanılmaktadır.

KATEGORİ (Yun. *kategoria*, sınıf, kısımdan lat. *gateoria* > fr. *catégorie*)

Aynı çeşitten nesneler, insanlar sınıfı.

Aristoteles'e göre, düşünce konularının yer aldığı en genel cinslerin her biri: "*Mekân ve zaman, birer kategoridir*".

Kant'a göre, insan zihninin *a priori* kavramlarından her biri; zihin, deneyin ele aldığı nesneleri, zorunlu olarak bu kavramlar uyarınca kavrar.

Kategori'ler anlayışı felsefeden felsefeye değişir. Hatta, felsefe tarihinin tümü içinde, bir sistemin özel yerini belirlemeye yarayan bir ölçüt vazifesi görebilir. Burada, özellikle, idealist fikirlerin kategorileri ile (mesela Kant'ın *a priori* biçimleri, Hegel'de *ide*'nin diyalektik gelişme aşamaları), maddeci felsefenin kategorileri (insan tarafından doğanın bilinmesindeki aşamalar, diyalektik

bakımdan hareketli olan bilimsel kavramlar ve kanunlar) arasındaki büyük farkı belirtmek gerekir. Aristoteles'in kategorilerine gelince, bunların yorumlanması çok güçtür, hatta günümüzde bile, kesin bir sonuca varılamamıştır.

KHAOS (KAOS)

Eski Yunan kozmolojisinde, evrende nesneler var olmadan önceki boşluk ya da Tartaros'un cehennemi, yeraltı dünyası. Hesiodos'un tanrılarının doğuşunu anlattığı *Theogonia*'sında ilk tanrıdır; onun ardından Gaia (Yer) ve Eros gelir. Khaos'un çocukları Erebos (Karanlık) ile Nyks'tir (Gece). Nyks de, önce parlak gökyüzü Aither ile Gün'ü, ardından evrenin karanlık ve korkunç güçlerini doğurur; bunlar arasında Rüya, Ölüm, Savaş ve Açlık da vardır. Bu anlayış, Khaos'u yeraltı dünyasının karanlığı olarak kabul eden daha eski bir yorumla da bağlantılıdır.

Daha sonraki kozmoloji sistemlerinde Khaos, genellikle nesnelerin evrendeki ilk durumlarını ifade eder. Sözcüğün, kargaşaya denk düşen çağdaş kullanımı ise Ovidius'tan kaynaklanmaktadır. Bu yoruma göre Khaos, başlangıçtaki düzensiz, biçimlenmemiş kütledir ve Evren, bu kütlenin düzene sokulmasıyla yaratılmıştır. İlk Kilise Babaları, Kitabı Mukaddes'in Tekvin bölümündeki yaratılış öyküsünde bu anlayışa yer vermiştir.

KOZMOLOJİ (Evrenbilim olarak da bilinir)

Fiziksel evrenin bir bütün olarak kavranıp anlaşılmasını sağlamak amacıyla doğa bilimlerini, özellikle astronomi ve fiziği bir araya getiren bilim dalı. Eski Yunan öncesinin ileri düzeydeki uygarlıklarında bile kozmoloji ile din birbirinden henüz ayrılmamıştı ve mitolojinin önemli bir bölümünü oluşturuyordu.

Bilimsel kozmolojide üç büyük dönemden söz edilebilir.

Birinci dönem, Pythagorasçıların Yer'in küresel olduğu görüşünü ortaya koymaları ve (Babililer ve Mısırlılardan farklı olarak) gök-cisimlerinin devinimlerini doğa yasalarındaki uyumlu ilişkilerin belirlediği bir evrenin varlığını öne sürmeleriyle başlar (İ.Ö. 6. yy.). Bunu, Leukippos ile Demokritos'un, sonsuz çeşitlilikteki dünyaları ve yaşamı atomların rastlantısal yığılımlarıyla açıklayan atomcu görüşleri izledi. Aristotelesçi yermerkezli (jeosantrik) evren modeli, İ.Ö. 4. yüzyılda ortaya çıktı. Bu modelde evrenin merkezinde Yer bulunuyor ve Yer'in çevresinde dolanan iç içe saydam kürelerin varlığı öngörülmüyordu. Güneş ve gezegenler bu küreler üzerinde yer alıyor, sabit yıldızlar ise en dıştaki kürenin üzerinde bulunuyordu. Çeşitli gelişmeler sonucunda İ.S. 2. yüzyılda Ptolemaios'un evren modeli ortaya çıktı.

Aristotelesçi evren modeli Aquino'lu Aziz Tommaso tarafından 13. yüzyılda Hristiyan teolojisine uyarlandı; bu evren, Dante'nin *La divina commedia* (İlahi Komedi, 3 cilt; 1956, 1964) adlı yapıtında da betimlenmiştir.

Kopernik devrimi kozmolojideki ikinci dönemin başlangıcını simgeler. 16. yüzyılda Mikolaj Kopernik eski görüşleri canlandırdı ve günmerkezli (helyosantrik) bir evren modeli ortaya koydu. Kopernik'in görüşleri 17. yüzyılda Newton'un mekanikçi ve sonsuz evren modeline dönüştü ve bu model 1900'lerin başlarına değin gelişmesini sürdürdü. 18. yüzyılın ortalarında Thomas Wright evrenin çok sayıda gökadadan (galaksi) oluştuğu görüşünü ortaya koydu; William Herschel ve onu izleyen birçok astronom, yıldızlara ve Yer'in de içinde yer aldığı Samanyolu Gökadası'na ilişkin araştırmalarda büyük ilerlemeler kaydettiler.

Kozmolojinin üçüncü dönemi 20. yüzyılın ilk yıllarında Albert Einstein'ın özel görelilik kuramını ortaya koyması ve daha sonra genel görelilik kuramını geliştirmesiyle başladı. Bu dönemde astronomide de çok önemli adımlar atıldı: Vesto Slipher Samanyolu Gökadası dışında çok büyük kırmızıya kaymalar gözledi, birçok

bulutsunun (nebula) Samanyolu Gökadası'na benzer gökadalardır olduğu saptandı ve Edwin Hubble bu gökada sistemlerinin uzaklıklarını belirlemekte ilk adımları attı. Bu buluşlar ve genel göreliliğin Wilhelm de Sitter, Alexander Friedmann ve Georges Lemaitre tarafından kozmolojiye uygulanması evrenin genişlemekte olduğu görüşüne güç kazandırdı. Modern kozmolojinin temelini evrenin uzayda homojen olduğu (her zaman için ortalama olarak her yerde aynı olduğunu öngören ilke oluşturur. Bu ilke, gözlemler evrenin yönsemez (izotropik) olduğunu (ortalama olarak her doğrultunun aynı özellikte olduğu) ortaya koyduğu için, akla uygun bir ilkedir.

Genel göreliliğin kozmoloji açısından temeli, uzayın niteliğinin dinamik olduğu ve düzgün bir eğriliğe sahip olduğu görüşüdür. Bu eğrilik negatif (hiperbolik) ya da sıfır ise (düz) evren açık evrendir ve uzay sonsuzdur; eğrilik pozitif ise (küresel) evren kapalıdır ve uzay sonludur. Uzay genişlemekte olduğundan uzayda durağan olarak yer alan gökadalardır da birbirlerinden uzaklaşmaktadır; bütün uzaklaşma hızları (birlikte hareket eden gözlemcilere göre) Hubble yasasına uyar ve bu hızın uzaklıkta artışı ışık hızıyla sınırlı değildir. Genişleyen uzayda yol almakta olan ışık ışınlarının dalgaboyları uzar, bu nedenle uzaktaki gökadalardan gelen ışık gözlemciye daha uzun dalgaboyları uzar, bu nedenle uzaktaki gökadalardan gelen ışık gözlemciye daha uzun dalgaboylu olarak varır; kozmolojik kırmızıya kaymanın nedeni budur. Genişleme olgusu evrenin 10-20 milyar yıl kadar önce aşırı sıkıştırılmış bir başlangıç durumunda ortaya çıktığını göstermektedir. Büyük patlama görüşüne karşı çıkan durağan hal varsayımı, büyük patlamadan kalmış bir ışıma olduğu kabul edilen 3 K'lık fon ışınımının bulunmasıyla çürütülmüştür. Bu ışınımın var olması gerektiği 1950'lerin ilk yıllarında George Gamow tarafından öne sürülmüş ve ışınım 1965'te Arno A. Penzias ile Robert W. Wilson tarafından bulunmuştur. Bu buluştan sonra, yaklaşık 100 bin yıl sürdüğü öngörülen ilk evren döneminin incelenmesi konusunda önemli gelişmeler sağlanmıştır.

MANTIKÇILIK

Alman matematikçi Gottlob Frege (1848-1925) ve İngiliz matematikçi Bertrand Russell (1872-1970) tarafından ortaya atılan ve matematiğin aslında mantık olduğunu öne süren düşünce okulu. Mantıkçılar, matematiğin tümünün, sayı ya da küme gibi matematiğe özgü kavramlardan yararlanmaya gerek kalmaksızın, saf mantıktan çıkarılabileceğini ileri sürerler. (Karşıtı: Biçimcilik, sezgicilik)

MANTIKSAL ATOMCULUK

Felsefede, başka olgular gibi dilin de değişmeyen ve indirgenemeyen birim ya da öğelerin bir araya gelmesiyle oluştuğunu savunan kuram. Bertrand Russell ve Ludwig Wittgenstein tarafından geliştirilmiştir. Dilin "atom"larını oluşturan çekirdek önermelerle bunların karşılığı olan çekirdek olgular arasında bire bir karşılık bulunduğunu varsayar. Dolayısıyla her çekirdek olgunun karşılığı olan bir çekirdek önerme vardır. Çekirdek önerme, belli bir şeyin belli bir niteliğe sahip olduğunu dile getiren tümcedir (Örn. "Bu kırmızıdır"). Çekirdek olgu ise, belirli tek bir şeyin belirli bir niteliğe sahip olması durumunda ortaya çıkan en basit türden olgudur. Bu yüzden de dilin gerçekliği yansıttığı varsayılırsa, dünyanın tümüyle basit ve anlaşılabilir olgulardan oluştuğu ileri sürülebilir.

Russell, matematikçi Alfred North Whitehead ile birlikte yazdığı *Principia Mathematica* (1910-13; Matematiğin İlkeleri) adlı çalışmada felsefi kanıtlamaların matematiksel mantığın yöntemleriyle tıpkı matematik problemleri gibi çözülebileceğini ileri sürdü. Şeyler arasındaki ilişkinin yok sayılmasına yol açtığı gerekçesiyle Hegel'in tekçi görüşünü reddetti. Çekirdek önermeleri, mantıksal eklemeler kullanılarak oluşturulan daha karmaşık bileşik önermelerin yapıtaşları olarak gördü.

MANTIKSAL İLİŞKİ

Dil ya da düşünce öğeleri arasında, bunların 1) usa uygunluk, 2) anlaşılabilirlik açısından ussallıklarını sağlayan ilişkilere verilen ad. Bir önerme herhangi bir sağlam kanıt ya da nedene dayanmadan anlaşılabilir olabilir, ama hiçbir önerme anlaşılabilir olmadan usa uygun olamaz. Birçok düşünür mantıksal ilişkilerle gerçeklik, düşünce ya da dil içindeki nedensel ilişkiler arasında karşıtlık kurar.

Bir önermenin ya da tümcenin doğruluğu ya da yanlışlığı bir başkasının doğruluğunu ya da yanlışlığını gerektiriyorsa, bu önerme ya da tümceler usa uygunluk açısından mantıksal ilişkilere sahiptir. Böylece, "Hava bulutsuz ve yağmur yağmıyor" önermesi, "Hava bulutsuz" önermesi ile mantıksal olarak ilişkilidir, çünkü ikincisi yanlışsa birincisi doğru olamaz. Burada, bulut ile yağmur arasındaki nedensel bağlantı geçerli olmasaydı bile, bulutsuz bir hava ile yağmurun yağmaması arasında kurulan mantıksal ilişki gene de geçerli olurdu. Benzer biçimde, "Her canlının oksijene gereksinimi vardır" ve "Hiçbir canlının oksijene gereksinimi yoktur" önermeleri, birinin doğru olması halinde ötekinin yanlış olacağı anlamında, mantıksal olarak ilişkilidir. Önemli mantıksal ilişkiler arasında, yukarıdaki ilk örnekte görülen içermeye ve özdeşlik ile ikinci örnekte görülen karşıtlık ve çelişme gibi ölçüler sayılabilir.

Felsefeciler düşünce ile dilin anlaşılabilir olmasını sağlayan ilişki türlerine, ussallığı koşullandıran ilişki türlerinden daha fazla önem verirler. Bunlar ifadelerin belirli bir nesne, durum ya da olaya ilişkin olmasını ve öyle olduğunun anlaşılmasını sağlarlar; genellikle de önermelerden çok, kavramlar arasında bulunan ilişkilere sahiptir. Bunların bazı örnekleri dilbilgisi kurallarında görülebilir. Örneğin art arda dizilmiş belirteç ve ilgeçler (çabucak, yavaşça, gibi, kadar) anlaşılabilir bir önerme oluşturmaya yetmez. Benzer yapıda, ama farklı bir anlaşılmazlık türü, örneğin "Erdemin kokusu açık mavidir" gibi bir önerme olabilir. Bunlar, dilin içinde belirli

anamlar kazanmış sözcüklerin, bu anlamların uygun olmadığı ilişkilere sokulmalarından kaynaklanır. Ama, birçok mantıksal ilişki dilin kendisiyle değil, ifadenin içinde yer aldığı durumla ilgilidir. Böylece, birisi pencereden dışarı bakıp, "Yağmur yağıyor, ama ben buna inanmıyorum" derse, bu ifade anlaşılabilirlik koşullarına uygun değildir. Aynı biçimde, otomobili olmadığını söyledikten sonra otomobilini satmak istediğini söyleyen ya da zaten kapalı olan bir kapının kapanmasını isteyen bir kişinin söylediklerinin ve yaptıklarının ne anlama geldiği belirsizdir.

Daha da genel ve belirsiz kalan bir mantıksal ilişki türü, mantıkçıların ilgilendiği ilişkilere aittir. Örneğin, adların ait oldukları nesneler ile ilişkileri, mantıksal işlevler ile mantıksal kanıtlama arasındaki ilişkiler ya da genel anlamda dil yapılarını ele alan üst-dillerin diller ile ilişkileri bunlar arasında sayılabilir. Ama mantığın bir bilgi dalı olarak durumu konusunda uzmanlar arasında büyük anlaşmazlıklar bulunduğu için, mantıksal ilişkilerin bu üçüncü anlamı üzerinde yaygın kabul bulmuş görüşler ileri sürmek olanaksızdır. Gene de, özellikle İngiltere ve ABD'deki tartışmaların temelinde, "mantıksal" olana verilen önem yatmaktadır.

MANTIKSAL OLGUCULUK (Mantıksal Deneycilik)

Felsefede, bilimsel bilginin tek sağlam ve güvenilir bilgi türü olduğunu ve her türden eski felsefe görüşünün, "metafizik" olarak reddedilmesi gerektiğini vurgulayan akım. 1920'lerden başlayarak özellikle Viyana'da gelişmiştir. Felsefenin tek aracının mantık, tek görevinin de bilimlerde ortaya konan bilgileri çözümlemek ve bilimlerde kullanılabilecek bir ortak dil kurmak olduğunu kabul eder. Bu çözümleme işinde kullanılacak mantık, geleneksel Aristoteles mantığından farklıdır; özne-yüklem bağının ötesinde, önermelerin karşılıklı ilişkilerini çözümleyebilecek bir önermeler hesabıdır. İtalyan mantıkçı Giuseppe Peano'nun kurduğu ve mantıkçı Bertrand Russell ile matematikçi A.N. Whitehead'in birlikte

geliştirdikleri mantık sistemi, mantıksal olguculuğun etkili olduğu özellikle Anglosakson ülkelerdeki felsefe eğitiminde önemli yer tutmuştur. Bu sistem, zamanla, "kümeler kuramı" olarak gelişmiş ve matematikte de kullanılmıştır.

Mantıksal olguculuk bazı noktalarda önceki geleneksel olgucu ve deneyci kuramlardan ayrılır. Bu farklılıkların temelinde bilimsel bilgi ile metafizik arasındaki farkı, doğru-yanlış bilgi ayırımında değil, anlamlı-anlamsız önerme ayırımında bulmak yatar. Mantıksal olguculuğa göre, geleneksel metafizik içinde ele alınan "İyi nedir?", "İnsan özgür müdür?", "Ruh ile beden hangi noktada ilişkilidir?" gibi sorular yanlış değil, anlamsızdır; bu yüzden de yanıtlanamaz. Yapılması gereken, bir çözümleme sonucunda bunların anlamsız olduğunu görmek ve bunlardan vazgeçmektir.

Avusturyalı filozof Ludwig Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921; *Tractatus Logico-Philosophicus*, 1985, 1986) adlı kitabı mantıksal olguculuğun gelişiminde çok önemli bir rol oynadı. Wittgenstein'in bu kitabında geliştirdiği ve sonradan eleştirdiği anlam görüşü dil felsefesinde yeni bir kuramın, linguistik felsefenin esin kaynağı oldu. Mantıksal olguculuğun en güçlü birimi Viyana Çevresi adını alan gruptu. Bu grubun 1920'lerden başlayarak Hitler'in Avusturya'yı işgaline (1938) değin geliştirdiği akım daha sonra özellikle ABD'deki bazı üniversitelerde, en başta da Chicago Üniversitesi'nde sürdürüldü. Ayrıca mantık ile matematiğin ilişkilerine önem veren canlı bir Polonya okulu oluştu. Mantıksal olguculuk felsefedeki bazı önemli gelişmeler sonucunda 1950-60 arasında eski etkisini yitirdi.

Matematikçi ve mantıkçı Kurt Gödel'in 1931'de belirsizlik ilkesi üzerine yayımladığı makale mantıksal olguculuğu sarsan ilk gelişme niteliğindeydi. Bu ilke, Russel'ın ve Viyana Çevresi'nin öngördüğü tam ve yetkin dil anlayışını yıkıyor, saf biçimsel sistemler içinde tamlığın olamayacağını kanıtlıyordu. Daha sonra ABD'li felsefeci J.V.A. Quine mantıksal olguculuğun dogmatikliğine sal-

dırdı. Bu arada bilimlerin kendi içlerinde de mantıksal olguculuğun bazı görüşlerini çürüten gelişmeler görüldü. Einstein, Niels Bohr ve Erwin Schrödinger gibi ünlü fizikçiler, deney verileri ile mantıksal düzenlemeler arasında kendiliğinden verilmiş bire bir karşılıklık bulunmadığını gösterdiler. Bilim tarihçisi ve felsefecisi Thomas S. Kuhn da bilimlerdeki gelişmelerin verili tek bir doğal ilişkiler kuruluşuna sürekli bir yaklaşma değil, belirli bir kuramın bakış açısı çerçevesinde çok temelden değişimleri içeren süreçler olduğunu ileri sürdü. Bu gelişmeler, mantıksal olguculuğun bir akım olarak etkisini yitirmesine yol açtı.

Mantıksal olguculuğun çağdaş Batı felsefesi içinde bıraktığı iz, bugün felsefe eğitiminde mantıksal kesinliğe ve çözümlemeye verilen önem ve belirli bir felsefi görüş ortaya konurken önermeler arasındaki kanıtlama ilişkilerine verilen ağırlıktır. Bilimsel bilginin tek sağlam bilgi türü olduğu, hatta hep doğru olduğu görüşü ise sarsılmış ve tartışmaya açık duruma gelmiştir.

MARBURG OKULU

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Almanya'da gelişen Yeni-Kantçılık akımının en önemli kolu. Bilgi kuramına ağırlık veren kara Avrupa'sı felsefesinde etkili olmuştur.

Kant'ın görüşleri, özellikle Alman İdealizminin etkisinin azalmasına koşut olarak yoğun biçimde yeniden ele alındı. Sosyalist düşünür Friedrich Albert Lange'nin öğrencisi Hermann Cohen'in Marburg Üniversitesi'nde felsefe profesörü olmasıyla (1876) bu üniversite yeni akımın merkezi durumuna geldi. Cohen'in *Kants Theorie der Erfahrung* (1871; Kant'ın Deney Kuramı) ve *Kants Begründung der Ethik* (1877; Kant'ın Etiği Temellendirişi) adlı iki geniş araştırması "yöntemsel eleştirelilik" kavramına dayanıyordu. Buna göre felsefede, Kant'ın açtığı yolda öncelikle yöntem konularına önem vermek ve bilimlerin ulaştığı noktayı dikkate

almak gerekiyordu. Bilgide önemli olan, bilinen şeyin bilme işlemleri açısından açıklık kazanması, bilginin, kendi kendisini ve aldığı biçimleri bilinçlendirerek ilerlemesiydi.

Cohen'in sonraki yıllarda dine yönelmesine karşın, Marburg okulu sıkı bir deneycilik ve yer yer Kant'ın görüşlerinin ötesinde bir "bilimsellik" anlayışı yarattı. Özellikle Kant'ın önem verdiği "kendinde şey" kavramının reddedilişi ve felsefenin bilimdeki gelişmeleri yakından izlemesi gerektiği düşüncesi okulu niteleyen bakış açısını oluşturdu.

Marburg okulunun Cohen'den sonraki en önemli temsilcisi Paul Natorp, sonradan mantıksal olguculukla ve Viyana Çevresiyle yakın ilişki kurdu. Bu gelişme yolu, başlangıçtan beri vurgulanan bilgi ağırlıklı felsefe anlayışının mantık ağırlıklı duruma gelmesiyle sonuçlandı.

Marburg okulu, Ernst Cassirer ve Nicolai Hartmann gibi sonradan kendi bağımsız görüşlerine yönelen düşünürler de yetiştirdi. Kant araştırmalarını yürüten yaşamöyküsü yazarı Karl Vorlaender de okulun üyeleri arasındadır.

Okul I. Dünya Savaşı sonrasında canlılığını yitirdi; Hitler'in iktidara gelişiyle de üyelerinin çoğunun Yahudi asıllı oluşu yüzünden tamamen dağıldı.

METAFİZİK

Felsefenin en temel konularını, bu konuların felsefe içinde işlenmesi açısından ele alan bilgi dalı. Tek tek ve farklı biçimlerde var olan nesnelerden, ayrı, genel ve bir bütün olarak varlığın ya da var olmanın ne olduğunu araştırır. Bu bağlamda, varlığı çeşitli açılardan ele alan mantık, bilgi felsefesi, estetik ve etik ile yakın ilişkileri vardır. Metafizik terimi felsefe tarihi boyunca bir yandan en üst felsefe disiplini olarak olumlu, bir yandan da boş ve anlamsız önermeler içeren bir alan olarak olumsuz anlamda kullanılmıştır.

Metafizikle bilinçli biçimde uğraşan ilk filozoflar Eski Yunan düşünürleridir. İlk kez bu düşünürlerin ele aldığı temel metafizik sorun, zihin tarafından bilgi nesnesi edinilebilen, ama gerçek dünyada bulunmayan şeylerin (soyut düşüncelerin, örneğin sayıların), genel olarak biçimlerin varlığı ve niteliğidir. Eski Yunan felsefesi algılanabilir gerçek dünya ile düşünülen zihinsel bir *idea* dünyasını ayırt etmiş, daha sonra metafizikle ilgilenen felsefeciler de soyutlamalar ile tözler arasındaki ilişkiler üzerinde durmuşlar, bunların ikisinin de mi gerçek olduğu, yoksa birinin ötekinden daha mı çok gerçeklik taşıdığı sorununu tartışmışlardır. Dolayısıyla doğa, zaman ve uzam, Tanrı'nın varlığı ve nitelikleri gibi sorunları biçim ile *idea* arasındaki ilişkiyi kavrama çabasıyla irdelemişlerdir.

Metafizik usavurma biçiminin mantıkla yakın ilişkisi vardır. Metafizik bir usavurmaya ulaşılan bir sonucun yanlışlığı, herhangi bir gerçek nesnenin olgusal durumuna bakarak değil, daha çok mantıksal zincirin tutarlılığı açısından tartışılır. Bazı felsefeciler, gerçek dünya ile sınıanamaması nedeniyle metafiziği eleştirmişler, başkaları ise bu özelliğin metafiziğin öteki bilgi dallarına göre üstünlüğünü oluşturduğunu öne sürmüşlerdir.

Felsefe tarihinin ilk metafizikçileri Parmenides ve Platon'du. Sonraki yüzyıllarda metafiziğin en önemli konularından biri olan görünen dünya ile gerçek dünya ayrımı ilk kez bu düşünürlerce dile getirildi. Platon, sürekli değişen duyular dünyanın geçici nesnelerinin karşısına, değişmeyen, duyuları verilmeyen, düşünce yoluyla ulaşılabilir bir dünya yerleştirdi. Platon'un madde-biçim ayrımını sürdüren Aristoteles bunu farklı bir biçimde yorumladı. Ona göre madde her zaman kendi en üst biçimine doğru sürekli bir devrim içindeydi. Dolayısıyla Aristoteles için maddi dünya organik değişim içindeki bir süreklilikti.

Hıristiyanlığın gelişmesiyle dinsel etki altına giren metafiziğin ana sorunu Tanrı'ydı. Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için çeşitli usavurmalar geliştirilirken, Tanrı ile dünya arasındaki ilişkiler (ya-

ratılış, zamanın başlangıcı, Tanrı'nın dünya içinde varlığı v.b.) ve insanın Tanrı tarafından yaratılmış bir dünya içinde yaşamasının getirdiği sorunlar (özgürlük, ölümsüzlük, irade v.b.) metafiziğin başlıca konuları oldu. Hristiyan metafiziğinin en önemli düşünürleri arasında Augustinus, Aquinolu Aziz Tommaso ve Ockhamlı William sayılabilir.

Yeniçağla birlikte Hristiyanlığın Tanrı anlayışı eleştirilirken, temel eleştiri ortamı gene metafizik oldu. René Descartes, bütün varlığı temelde, yer kaplayan madde ile düşünen zihin olarak iki bağımsız alana ayırdı. Bu kavrayış içinde Tanrı'nın konumu, yalnızca maddeyi yaratmış bir ilk neden olmakla sınırlıydı; ilk yaratılıştan sonra her iki dünya da kendi yasalarıyla işliyor, aralarındaki ilişki de insanın ruhu ile bedeni arasındaki ilişki aracılığıyla kuruluyordu.

Descartes'tan sonra Yeniçağ biliminin de gelişmesiyle metafizik alanındaki tartışmalar farklı boyutlar kazandı. Bir yandan varlığın ve evrenin yapısı üzerine farklı bakışlar önerildi, bir yandan da değişen dünya görüşleri içinde insanın konumu ve ahlak açısından ne yapması gerektiği ele alındı. Metafiziğe ilişkin çalışmalarını sürdüren filozoflardan Benedict de Spinoza daha çok etik ve eylem konusunda Descartes'ın açtığı yolda yürürken, G.W. Leibniz özellikle matematikteki gelişmelerden esinlenerek Tanrı'yı, dünyayı ve insanı tek bir anlamlı bütün içinde yorumlamaya çalıştı.

Francis Bacon'la başlayarak daha çok Anglosakson düşünürlerce geliştirilen bir felsefe anlayışı, metafizik terimini olumsuz anlamda kullanarak felsefenin bilimsel bilginin ötesine geçmeye çalışması gerektiğini savundu. Deneyciliğin temsilcileri sayılan John Locke, George Berkeley ve David Hume'un izlediği çizgi, metafizik karşıtı bir gelişme olarak yorumlandı. Özellikle Hume, sonraki metafizik karşıtı felsefe eğilimlerinin yararlandığı bir kaynak oldu. Duyu verilerinde temeli olmayan boş inançlara şiddetle

karşı çıkan filozof, bilgi alanının temelsiz kanılardan temizlenmesi gerektiğini vurguladı.

Leibniz kaynaklı bir çizgiyi sürdüren Immanuel Kant, Hume'dan kendine özgü bir biçimde etkilenecek metafiziği yeniden temellendirmeye girişti. Eski Yunan'dan bu yana en kapsamlı metafizik araştırmasını *Kritik der reinen Vernunft* (1781; Saf Aklın Eleştirisi) adlı yapıtında gerçekleştirdi. Bu yapıtında, felsefenin metafizik denen alanının öteki bilgi türleri arasındaki yerini saptadı ve kendine özgü işlemlerini derinlemesine araştırdı. Buradan hareketle, elde ettiği sonuçları felsefenin birçok alanına uygulayan Kant, özellikle etik alanında önemli saptamalarda bulundu. Kant'tan sonra Johann Gottlieb Fichte, F.W.J. Schelling ve G.W.F. Hegel gibi düşünürlerin temsil ettiği Alman İdealizmiyle metafizik tarihsel gelişmesinin en üst düzeyine ulaştı. Hegel'in sisteminde aldığı en yüksek biçimiyle metafiziğe Karl Marx'ın yönelttiği köklü ve bütünsel eleştiri sonraki felsefe tarihine belirleyici etkide bulundu. Gene Alman felsefesinin aldığı son biçime karşı çıkan Nietzsche ise metafiziğin bir insan anlayışından yola çıkan bakış açısını, insan tipleri ve kişi türleri açısından ele aldı. Bütün insanlar için ve bütün dünyayı kapsayan bir metafizik anlayışına karşı çıktı, her türlü sistem kurma anlamında metafiziği temelden yadsıdı. 20. yüzyılda, metafizik eğilimlere karşı dilin olanaklarını araştıran Ludwig Wittgenstein, Kant'a benzer bir biçimde hem geleneksel metafizik bakış açısına karşı çıktı, hem de karmaşık bir sistem kurdu.

ONTOLOJİ (Yunanca *ontologia*: "varlıkbilim")

Bir bütün olarak varlığı ele alan ve var olanların en temel niteliklerini inceleyen felsefe dalı. Ontoloji terimi ilk kez 17. yüzyılda kullanılmakla birlikte, felsefi bir yaklaşım olarak ele alınması Eski Yunan'a, özellikle Aristoteles'e değin iner.

Aristoteles, sonradan *Ta meta physike* (İlk yedi kitabın çevirisi, Metafizik, 1985) adıyla derlenen metninde işlediği ve "ilk felsefe" (*protophilosophia*) adını verdiği disiplin için, "varlığı varlık olarak ele almak" deyimini kullanmıştı. Ama Platon'un *idea* öğretisi ya da Sokrates öncesi filozofların *arkhe* arayışları ontoloji alanındaki ilk bilgisel çabalar sayılabilir.

Hristiyanlığın egemen olduğu Orta Çağ felsefesinde Tanrı'nın varlığı savını temellendirmek için kullanılan uslamlamalardan biri ontolojik kanıtlamaydı. Yeni Çağ'da metafizik terimi, ontolojinin ele aldığı alana ilişkin incelemeler için kullanılmaya başladı. Bu arada, Yeni Çağ biliminin gelişmesine koşut olarak gittikçe olumsuz bir içerik kazanan metafizik terimine bilim dışı, anlaşılmaz konularda düşünmek gibi bir anlam yüklendi.

Bu gelişmeler sonucunda ontolojik yaklaşımı benimseyen düşünürler azınlıkta kaldı. Leibniz-Wolff geleneğinde felsefenin en temel disiplinleri olarak gelişen ontoloji-kozmoloji-psikoloji üçlüsüne şiddetle karşı çıkan Kant, ontolojinin ele aldığı alanı olanaklılığı açısından araştırmak üzere bir transandantal felsefe geliştirdi ve metafiziğin ancak bu biçimde işlenebileceğini öne sürdü.

Kant'tan sonra saf felsefe olarak ontolojik ya da metafizik yaklaşım bir yandan gözden düşerken, bir yandan da daha temelli bir biçimde ele alınmaya ve işlenmeye başladı. Fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl, ontolojiyi "anamlı davranışların içeriğini inceleyen" felsefe dalı olarak tanımladı. Buna göre ontoloji, felsefede var olan nesnelere ulaşmayı sağlayan davranışları inceleyen disiplindi.

Husserl'in öğrencisi Heidegger, bir anlamda Aristoteles'e dönüş niteliğindeki bu "ilk felsefe" anlayışını daha da geliştirdi. Varlığın temel bir varlıksal anlam taşıdığı bir varlık türünü arayarak buna, insan ya da kişi yerine, "orada-olmak" (*Da-sein*) adını verdi.

Bu varlık türünün zamansallık ile ilişkilerini araştırarak geleneksel ontoloji kavramlarını yepyeni anlamlarda yorumladı. Böylece geliştirdiği yeni ontolojik yaklaşımın yaygınlaşmasını sağladı.

Heidegger ile aynı dönemde nesnel ontoloji görüşünü geliştiren Nicolai Hartmann varlığı, çeşitli tabakalara ayırarak ele aldı. Her tabaka için bazı ilkeler ve tabakalar arası ilişkiler için de bazı yasalar bulmaya çalıştı. Gene Heidegger'in çağdaşı ve dostu olan Karl Jaspers bir metafizik olarak reddettiği ontolojiyi Kant'a yakın bir anlamda "kategoriler öğretisi" olarak ele aldı.

Ontoloji, günümüzde felsefe öğretimi çerçevesinde tarihsel olarak felsefenin gelişmesinde önemli rol oynayan temel bir disiplinin olarak ele alınır. Bu bağlamda felsefenin bazı temel kavramları işlenirken ontoloji geleneği içinde geliştirilmiş kavramlara başvurulur.

ÖNERME FONKSİYONU

Mantıkta, içerdiği bir ya da daha fazla x değişkenine belirli değerler verildiğinde mantıksal değeri doğru ya da yanlış olan önerme biçimi. Doğal dildeki önermelerin mantık içinde çözümlenmesini sağlamak amacıyla yapılmış bir soyutlamanın ürünüdür ve simgesel mantıkta doğrulukları değişken ögelere bağlı önermelerin ele alınmasına olanak sağlar. Önerme fonksiyonu matematikteki fonksiyonlara benzer biçimde, $A(x)$ ya da $A(x_1, x_2, \dots, x_n)$ simgeleriyle anlatılan önerme biçimlerinden (ya da yüklemlerden) elde edilir. Örneğin " x küçüktür" ya da " x büyük değildir" gibi önerme biçimlerinde, " x "e bir ad ya da değerin verilmesi, doğru ya da yanlış olan belirli bir önermeye yol açar. Ama " x küçüktür" önermesinin kendi içinde mantıksal doğruluk değeri yoktur. Bu önerme biçimlerinden soyutlanınca $A(\phi)$ biçiminde bir önerme fonksiyonu elde edilir ve fonksiyonun mantıksal değeri örneğin, " x " yerine " ϕ " konduğunda doğru, " ψ " konduğunda yanlış olur.

ÖZDEŞLİK KURAMI

Mantıksal açıdan birbirinden ayrı olan zihin ile maddenin aslında tek maddi gerçekliğin farklı ifadeleri olduğu yolundaki felsefe görüşü. Çağdaş maddecilik içinde yer alan bu görüşte, "düşünce beyindeki harekete indirgenebilir" türünden ifadelerin deneysel yolla doğrulanmasına ağırlık verilir.

Çifte görünüş kuramı da bu görüşe benzemekle birlikte, gerçekliğin maddi değil ya zihinsel ya da ne zihinsel ne maddi (nötr) olduğu ilkesiyle farklılık gösterir. Aşağıya ve yukarıya kıvrılarak devinen, böylece hem içbükey, hem de dışbükey kıvrımları olan bir çizgi ikinci olasılığa örnek gösterilir. Her bir görünüş gerçektir; ama tüm gerçekliğin yalnızca bir parçasını yansıtır.

RASYONALİZM (USÇULUK)

Akılcılık ya da Rasyonalizm (Latince *ratio*: "us", "temel") olarak da bilinir. Felsefede, usu bilginin temel kaynağı ve sınanabilirlik ölçüsü olarak kabul eden akım. Bilginin duyu verilerine dayalı deneylerden kaynaklandığını ileri süren deneycilik akımının karşıtı olarak görülür. Dünyanın ussal bir düzen içeren bir bütün olduğu, parçalarının mantıksal zorunlulukla birbirine bağlı bulunduğu, dolayısıyla da yapısının doğrudan kavranabilir olduğu görüşüne dayanır. Başlıca esin kaynağı matematiktir.

Usçuluk en açık biçimiyle bilgi felsefesinde dile getirilir. Buna göre bazı bilgilerin kaynağı *a priori* ya da deney öncesi ussal sezgilerdir; bilgi bu sezgilerin anlık tarafından kavranmasıyla ortaya çıkar. İnsanın düşünme yetisiyle kavradıkları, duyu verilerini aşan nesneler ya da tümeller ve bunların bağlantılarıdır. Her tümel bir soyutlamadır ve duyulara değilse de düşünceye açıktır. Mantık ve matematiğin tümü ile başka pek çok alanın bazı bölümleri bu tür bilginin kapsamına girer. Usçuluğa göre zihnin ulaşabileceği en önemli ve kesin bilgi türü olan *a priori* bilgi hem zorunlu

(başka bir yoldan edinilmesi olanaksız), hem de evrenselidir (bütünü kapsayıcı). Uşçuluk etik ve din alanlarında da insanın düşünme yetisine öncelik verir. Buna göre iyiyle kötünün ayırt edilmesinde sonul yargı duygu, gelenek ya da otoriteye değil, usa dayanır. Dinde de insan bilgisinin kaynağı doğaüstü vahiy değil, insanın doğal yetileridir.

Uşçu sezgiyi vurgulayan ilk Batılı filozof olan Pythagoras gözlediği matematik ilişkilerine dayanarak evrenin temel ilkesinin sayı olduğunu ileri sürdü. Tümeller ve aralarındaki ilişkilerle ilgilenen Pythagoras'ın görüşü statik bir dünya varsayımına dayanıyor, tikelleri ve değişimi göz ardı ediyordu. Daha sonra Parmenides ve öğrencisi Elealı Zenon dünyanın gerçekten statik bir bütün, değişme ya da hareketin ise bir yanılsama olduğunu ileri sürdüler. Algılanan her hareketin sonsuz sayıda bir dizi noktayı aşması gerektiğinden amacına ulaşması olanaksızdı; us ise tümellerin zamandışı ve değişmezlik özelliklerinden yola çıkıyordu.

Menon diyalogunda cahil bir köleye bir geometri teoremini ispat ettiren Sokrates örneğiyle Platon da ussal sezginin algıya üstünlüğünü savundu. Öğrencisi Aristoteles ise ussal açıklama biçiminin temel aracı olarak gördüğü tasım mantığı ile usçuluğa önemli bir katkıda bulundu. 13. yüzyılda Aquino'lu Aziz Tommaso Eski Yunan usçuluğu ile Hristiyanlığın vahiy inancını bir sistem içinde birleştirmeye çalıştı. Ama Descartes'a değin usçulukta önemli bir gelişme görülmedi.

Modern usçuluğun ilk temsilcisi sayılan Descartes'ın amacı felsefede matematik kesinliğe ve açıklığa ulaşmaktı. Çıkış noktası olarak benimsediği her şeyden şüphe etmek ise hiç şüphe götürmez kesinlikte olana varmaya yönelikti. Varlığı bu temeli *Cogito, ergo sum* (Düşünüyorum, öyleyse varım) deyişiyle dile getirdi, çünkü insan ancak kendi şüphe etmesinden şüphe edemezdi. Spinoza ve Leibniz temel çizgileriyle Descartes'ın yöntemini benimsediler, ama çıkış noktalarında ondan ayrıldılar. Spinoza varlığı en yadsına-

mayacak şeyin kendisi değil, "töz" diye adlandırdığı evren olduğunu öne sürdü ve bu kavramdan türettiği sistemini Eukleides'in geometresini örnek alarak sundu. Leibniz ise "usun doğruları" ile "olgunun doğruları" arasında ayırım yaparak bunlardan birincisinin karşıtının (matematikteki gibi) olanaksızlığını, ikincisinin karşıtının olanaklılığını belirtti.

Kant usun işleyiş biçimi ve deneyin ötesine geçebilen bilginin olanaklılığı konularına yeni bir yaklaşım getirdi. Mantıksal ve matematiksel kesinliğin insan zihninde bulunan çevreden kaynaklandığını, *a priori* kavramların ancak deney verileri ile birlikte kullanılarak bilgi temeli sağlayabileceklerini ileri sürdü. İnsanın zihnini yansıtan *a priori* kavramların dış dünyayı da yansıttığı kabul edilemez, insan, zihnindeki düzenin dış dünyadaki düzene uyup uymadığını bilemezdi. Kant aynı zamanda etik usçuluğun da tipik sözcülerindendi. Davranış kurallarının mantık ve matematik kuralları gibi açık bir kesinlik taşıdığını ileri sürenler arasında Cambridge Platoncularından Ralph Cudworth ve Henry More, 18. yüzyılda "doğal hukuk" etiğini savunan Samuel Clarke ve Richard Price ile ahlakı sağduyuya dayandıran Thomas Reid yer aldı. Bir eylemin sonucuna göre iyi ya da kötü olarak değerlendirilebileceğini savunan 20. yüzyıl İngiliz düşünürleri Hastings Rashdall ve G.E. Moore etik usçuluğun temsilcilerindendi.

Gerçek olanın ussal, ussal olanın da gerçek olduğunu ileri süren Hegel, dünyayı anlama ve açıklama süreci olarak felsefenin bir zorunluluktan yola çıkması gerektiğini vurguladı. Düşüncenin bu gereksinimini ancak her şeyi kapsayan ve parçaları birbirini zorunlu kılan bir sistem karşılayabilirdi. Hegel'e göre evren böyle bir bütündü ve tek bir mutlak zihinden oluşmuştu. Filozof bu mutlak zihni kavradığı ölçüde doğruluğa ve gerçekliğe ulaşabilirdi. İngiltere'de F.H. Bradley ve Bernard Bosanquet, ABD'de de Josiah Royce benzer usçu sistemler geliştirdiler.

Usçuluğun dinsel alandaki etkileri ancak 17. yüzyıl başların-

da Galilei'nin Yer'in Güneş'in çevresinde döndüğü tezinin Newton ve başka bilim adamlarının çalışmalarıyla onaylanmasından sonra ağırlık kazandı. Bilimsel araştırmanın yanı sıra Descartes'la başlayan felsefi şüphecilik kanalından da beslenen dinsel usçuluk zamanla usun, vahiyle geldiği kabul edilen gerçekliğe üstünlük sağlamasına yol açtı.

SCHOPENHAUER, Arthur

(D. 22 Şubat 1788, Danzig–Bugün Gdansk - Ö. 21 Eylül 1860, Frankfurt am Main)

Alman filozof. Hegelci idealizme tepki olarak metafizik bir istem öğretisini savunmuş, yapıtlarıyla daha sonra varoluşçuluğu ve Freudcu psikolojiyi etkilemiştir.

Varlıklı bir tüccar olan babası ile sonradan roman, deneme ve gezi yazılarıyla ünlenen annesi, 1793'te Danzig Prusya egemenliğine girince özgür Hamburg kentine taşındı. Orada iyi bir eğitim alan Schopenhauer 1798-1800 arasında Le Havre'da babasının bir iş arkadaşının evinde kalarak Fransızca öğrendi. Hamburg'a dönünce özel bir ticaret okuluna gitti. 1805'te ticaretle uğraşmaya başladı. 1809 sonbaharında Göttingen Üniversitesi'ne tıp öğrencisi olarak girdiyse de ikinci dönemde beşeri bilimlere geçerek Platon ve Kant'ın görüşlerini incelemeye başladı. 1811 sonbaharında gittiği Berlin Üniversitesi'nde J.G. Fichte'nin ve Friedrich Schleiermacher'ın derslerini izlediyse de aradığı aydınlatıcı ve inandırıcı sonuçları felsefe derslerinde değil, Friedrich August Wolf ve August Böckh gibi klasik filolojinin temsilcilerinde ve doğa bilimleri üzerine seminerlerde buldu. Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları'nın etkisiyle Berlin'den ayrılmak zorunda kalan Schopenhauer'ın 1813 yazında Rudolstadt'ta tamamladığı *Über die Vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde* (Yeter Sebep Önermesinin Dört Kökü) adlı tezi Jena Üniversitesi'nce doktora çalışması olarak kabul edildi.

1813-14 kışını Weimar'da Goethe'yle yakın ilişki içinde geçiren Schopenhauer onun *Farbenlehre* (Renkler Kuramı) çalışmalarına yardımcı oldu ve çok çeşitli konulardaki felsefe konuşmalarından büyük ölçüde yararlandı. Aynı kış, Johann Gottfried Herder'in öğrencisi Doğubilimci Friedrich Majer'den eski Hint öğretilerini ve Veda felsefesini öğrendi. Sonraları kendi felsefe sisteminin temelini *Upnishad*'larla ve Platon ve Kant'ın görüşlerinin oluşturduğunu belirtti.

Mayıs 1814'te annesinin uçarı davranışları yüzünden çok sevdiği Weimar'dan ayrılarak 1818'e değin Dresden'de yaşadı. Ara sıra *Dresdener Abendzeitung*'un yazarlarıyla görüştüğü bu dönemde Newton'a karşı Goethe'yi destekleyen *Über das Sehnen und die Farben* (1816; Görme ve Renkler Üzerine) adlı kitabını bitirdi. İzleyen üç yılını tümüyle *Die Welt als Wille und Vorstellung* (1819; İstem ve Tasarım Olarak Dünya) adlı temel yapıtına ayırdı. Bu çalışmasında başlıkta özetlediği ana düşünceyi bilgi kuramı, doğa felsefesi, estetik ve etik konularına ayırdığı dört kitapta ele aldı. Kant'ın düşüncesine getirdiği yeni yorumu ek bir bölüm olarak verdiği bu çalışması felsefesinin en olgun ifadesi oldu.

Mart 1820'de ilk İtalya yolculuğunu yapan Schopenhauer Hegel'e karşı girdiği bir tartışmayı kazandıktan sonra Berlin Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Üniversitede 24 dönem kaldıysa da, derslerini ısrarla Hegel'inkilerle aynı saate koyduğundan yalnızca ilk dersine öğrenci bulabildi. Kitabı da az ilgi gördü. İtalya'ya bir yıllık ikinci yolculuğundan sonra hastalandı ve bir yıl Münih'te kaldı. Mayıs 1825'te Berlin'e dönmeyi denediysen de bir sonuç alamayınca çeviri yapmaya ağırlık verdi.

Geri kalan ömrünü ancak kısa sürelerle uzaklaştığı Frankfurt'ta geçiren Schopenhauer üniversite profesörlüğünden ayrıldı; kendini araştırma ve yazılarına vererek münzevi bir yaşam sürdürdü. Kentin doğa bilimleri koleksiyonlarından yararlanarak deneysel bilimlerdeki ilerlemeleri izledi. Zamanını Platon, Aristoteles,

Horatius ve Seneca gibi klasik yazarlara, Shakespeare ve Calderon de la Barca gibi daha yakın dönem yazarlarına, Fransız ahlak bilimcileri ile psikologlarına ve Aydınlanmanın etkili savunucularına vererek eski ilişkilerini ve dostlarını kaybetti.

1836'da, 19 yıllık bir sessizlikten sonra *Über den Willen in der Natur*'u (Doğadaki İstem Üzerine) yayımladı. Bu kısa incelemesinde, doğa bilimlerinin kendi istem görüşünü destekleyen bulgularını ele aldı. İlk kez bu çalışmanın önsözünde "şarlatan" Hegel ve kliği hakkındaki yargısını açıkça dile getirdi. 1837-39 arasında Norveç ve Danimarka bilim kuruluşlarının desteklediği iki akademik yarışmaya katıldı. 1839'da sunduğu *Über die Freiheit des menschlichen Willens* (İnsan İsteminin Özgürlüğü Üzerine) ile birincilik ödülünü kazandı. *Über das Fundament der Moral* (Ahlakın Temeli Üzerine) ise öteki kadar başarılı olamadı.

Schopenhauer daha sonra bu iki denemeyi *Die Beiden Grundprobleme der Ethik* (1841; Ahlakın İki Ana Sorunu) başlığı altında birlikte yayımladı ve kitabın başında ikinci denemenin başarısızlığından söz etti. *Die Welt als Wille und Vorstellung* 1844'te ikinci kez basıldı. Ama üç yayıncının yeni bir yapıtını geri çevirmeleri Schopenhauer'in adının hâlâ önemsiz sayıldığının kanıtıydı. Sonunda pek tanınmamış Berlinli bir kitapçının herhangi bir bedel ödemeksizin yayımlamayı kabul ettiği bu kitap Schopenhauer'in dünya çapında tanınmasına yol açtı. Daha önce tek tek ele almadığı önemli konulara yöneldiği altı yıllık çalışmasının ürünü olan bu kitap *Parerga und Paralipomena* (1851; Yarım Bırakılanlar ve Geride Kalanlar) başlığıyla iki cilt halinde yayımlandı. *Parerga* felsefe tarihine ilişkin "Über die Universitäts-Philosophie" (Üniversite Felsefesi Üzerine), "Transzendente Spekulation über die anscheinende Absichtlichkeit im Schicksale des Einzelnen" (Bireyin Yazgısında Görünür Bir Amaç Olması Üzerine Aşkın Düşünce), parapsikoloji konusunda ilk sorgulama, sınıflandırma ve eleştirel düşünme örneği olan "Versuch über das Geistersehn und

was damit Zusammenhängt" (Hayalet Görme ve İlişkili Yönleri Üzerine Deneme) ve uzun yaşamından yola çıkarak yazdığı "Aphorismen zur Lebensweisheit" (Yaşam Bilgeliliği Üzerine Aforizmalar) gibi parçaları içeriyordu. *Paralipomena*'da ise yazı ve üslup, kadınlar, eğitim, gürültü ve ses ile başka konulardaki denemeler yer alıyordu.

Nisan 1853'te İngiliz eleştirmen John Oxenford *The Westminster Review*'da yazdığı "Alman Felsefesinde Put Kırıcılık" başlıklı yazısıyla Hegelci felsefeye etkili bir saldırı başlattı. Ardından Schopenhauer ve kuramı üzerine değerlendirme, deneme ve daha geniş incelemeler birbirini izledi. 1857'de Bonn ve Breslau'da (Wroclaw), Schopenhauer'ın felsefesi üzerine ilk dersler verildi. Leipzig Üniversitesi görüşleri üzerine ilk bilimsel yarışmayı düzenledi. Yapıtlarının Fransızca çevirileri ve övgüler yayımlandı; İtalya'nın önde gelen eleştirmeni Francesco de Sanctis, bir diyalogunda Schopenhauer'le İtalya'nın karamsar şairi Kont Giacomo Leopardi arasında gördüğü benzerlikleri dile getirdi. Frankfurt münzevisi birdenbire ziyaretçi akınına uğradı. Richard Wagner 1854'te *Der Ring des Nibelungen*'i (Nibelungen Halkası) ona ithaf ederek yolladı. Ünlü sanatçılar resimlerini yaptılar.

Schopenhauer son yıllarında yapıtlarının birçoğunu gözden geçirdi. Ölümünden sonra da Julius Frauenstädt tarafından çeşitli yapıtlarının genişletilmiş yeni baskıları yapıldı. 1873 sonlarında Frauenstädt, yapıtlarının ilk eksiksiz baskısını altı cilt halinde yayımladı.

Bu süre içinde Schopenhauer'ın gerçek etkisi duyulmaya başladı. Tin ve ustan uzaklaşıp sezgi, yaratıcılık ve usdışın a yönelen düşüncesi Nietzsche'nin de aracılığıyla vitalizm, yaşam felsefesi, varoluşçuluk ve antropolojinin düşünce ve yöntemlerini etkiledi. Öğrencisi Julius Bahnsen ve Eduard von Hartmann'ın savunduğu bilinçdışının felsefesi aracılığıyla görüşleri modern psikoloji ve Sigmund Freud'a bağlanabilir duruma geldi. İsviçreli kültür tarih-

çisi Jakob Burckhardt'ın tarih felsefesini, Alman kültürünün Richard Wagner, Hans Pfitzner, Wilhelm Busch, Gerhart Hauptmann, Frank Wedekind ve Thomas Mann gibi çok değişik sanatçılarını etkiledi.

Frankfurt anı Main'daki Schopenhauer Derneği 1911'den bu yana Schopenhauer'ın felsefesinin araştırılması, açıklanması ve yayımlanmasına yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

Türkçeye çevrilen yapıtları arasında *Die Welt als Wille und Vorstellung*'un bazı bölümlerinden oluşan *İrade Felsefesi Alem, İrade ve Tasavvur* (1962) ve *Parerga und Paralipomena*'dan *Aşkın Metafiziği* (1935, 1983) ve *Yaşam Bilgeliği Üstüne Aforizmalar* (Seçmeler; 1990) yer alır.

İLYA YAYINLARI
FELSEFE DİZİSİ

Ontoloji’de Yeni Yollar	<i>Nicolai Hartmann</i>
Descartes ve Felsefe	<i>Karl Jaspers</i>
Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt.....	<i>Bertrand Russell</i>
Batı Felsefesi Tarihi 2. Cilt	<i>Bertrand Russell</i>
Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt	<i>Bertrand Russell</i>
Felsefi İnanç	<i>Karl Jaspers</i>
George Lukacs	<i>Georg Lichtheim</i>
Stuart Mill	<i>Tezer Agaoğlu</i>
Hegel Mantığı ve Çağımız	<i>G.A.Emge</i>
Gerçekçilik ve Bilim	<i>Rudolf Steiner</i>
Estetik Betimleme, Din ve Freud	
Üzerine Dersler	<i>Ludwing Wittgenstein</i>
İnsan Doğası	<i>Wilhelm Keller</i>
Bilimin Toplum Üzerine Etkileri	<i>Bertrand Russell</i>

PSİKOLOJİ DİZİSİ

- Korkuyu Yenmek** *Gerd Hennenhofer*
Klaus D. Heil
- Özgüven Öğrenilebilir** *Peter Lauster*
- Renk ve Duyu Psikolojisi** *Akın Kanat*
- Dost Kazanma Sanatı** *Dale Carnegie*
- Etkileyici Konuşma Sanatı** *Dale Carnegie*
- Yenilgilerle Başarı**
(Fönix Faktörü) *Karl Slaikeu*
Steve Lawhead
- Sevme Sanatı** *Erich Fromm*
- Küçük Adama Söylev** *Wilhelm Reich*
- Yanılsama Zinciri** *Erich Fromm*
- Freud, Kadın ve Ahlâk** *Eli Sagan*
- Rüya Yorumları 1. Cilt** *Güler Korkmaz*
- Rüya Yorumları 2. Cilt** *Güler Korkmaz*
- Rüya Yorumları 3. Cilt** *Güler Korkmaz*

Hegel Mantığı ve Çağımız

C. A. Emge bu çalışmasında Hegel Mantığında bazı hataların görüldüğünü, bu hatanın Kant'tan devralındığını savunuyor. Bu iddiasını kanıtlayacak örnekler sunuyor. Aynı şekilde Descartes Felsefesi'nin ünlü "Düşünüyorum O Halde Varım" önermesini değişik örnekleriyle ele alıyor. Çağımızda bu önermelerin algılanış biçimiyle, filozofun yaşadığı çağda algılanış biçimini karşılaştırıyor.

ISBN 975-8631-19-5

9 789758 631193